

Dányi Endre, Dessewffy Tibor,
Galács Anna, Ságvári Bence
Információs társadalom, Internet,
szociológia

Z. Karvalics László
Internet és történettudomány: kihívás,
tématérkép, előtörténet

Kiss Balázs
Az Internet politikatudományi diskurzusai

Bódi Zoltán
A szóbeliség kifejeződése az internetes
kommunikációban

Információs Társadalom

I n t e r n e t

2004. IV. évfolyam 1. szám

Információs Társadalom

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítva 2001-ben

Szerkeszti: Z. Karvalics László – főszerkesztő
Kiss Aranka
Rohonyi András
Végh Sándor

Lapterv: Szépkilátás Stúdió

Kiadja:
Az „INFONIA” /Információs Társadalomért,
Információs Kultúráért/ Alapítvány

Szerkesztőbizottság: Nyíri Kristóf – elnök
Kolin Péter
Lajtha György
Székely Iván
Z. Karvalics László

A szám megjelenését a NKA és az NKÖM támogatta:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Szerkesztőség: 1111 Budapest Műegyetem rkp. 9. R. ép.
Tel.: 463 2526 Fax: 463 2547
e-mail: infvarsolyoirat@infonia.hu

Megrendelés átutalással: ERSTE BANK Hungary Rt
11600006-00000000-0230706.

/Kérjük, a befizetési csekkre írják rá: Információs Társadalom/

Nyomtatás, kötés: Print City Kiadó és Nyomda Kft.

ISSN 1587-8694

BEKÖSZÖNTŐ

Z. Karvalics László

A társadalomtudomány Internet-percepciója és recepciója

5

Dányi Endre, Dessewffy Tibor, Galács Anna, Ságvári Bence
Információs társadalom, Internet, szociológia

A szociológia hagyományos eszköztára csak nehézkesen tudott lépést tartani az információs társadalom jelenségeivel, s ezért részben elvesztette korábbi domináns szerepét a társadalmi változásokat leíró és magyarázó tudományok között. Ez a tanulmány összefoglalja az ebben a témakörben elért fontosabb elméleti eredményeket, amelyek újszerűségük folytán képesek voltak „vérátömlesztést” adni a szociológiának. Az 1990-es évek közepétől az Internet társadalmi hatásait vizsgáló kutatások elsősorban a digitális megosztottság, a társadalmi elszigetelődés, a hatékonyság és az ellenőrzés kérdéseivel, valamint a világháló használatának politikai és kulturális vetületeivel foglalkoztak. A tanulmány kitér az Internet mint kutatási infrastruktúra módszertani kérdéseire is. A szerzők röviden bemutatják a hálózati kultúra elemzésének szerepét a társadalompolitikai célok megvalósításában.

7

Bódi Zoltán

A szóbeliség kifejeződése az internetes kommunikációban

Az Interneten megjelenő szövegek – az írásbeliség megjelenése óta fennálló természetes igények kielégítésére törekedve – egyre inkább multimediális jelleget öltenek. A vizuális elemek is alkalmazható hiperlinkek segítségével a multimediális kommunikátumok egységes szerkezetbe tagolódnak a világhálón. Mindez a Gutenberg-galaxist felváltó poszt-literalitás jelenségeként értékelhető. Az Interneten folyó kommunikáció gyorsaságával, szerkesztetlen párbeszédstruktúrájával és sajátosan alkalmazott szimbólumaival a spontán szóbeli diskurzushoz közelít. Ez utóbbiakat a tanulmány szerzője *online* kérdőíves módszerrel vizsgálta a hazai felhasználók körében, s az eredmények alapján részletesen elemzi az úgynevezett mosolykódok különféle alkalmazási módjait.

26

Z. Karvalics László

Internet és történettudomány: kihívás, tématerkép, előtörténet

Az Internet és a történelem kapcsolatának feltárása önálló, összetett és komoly kihívást jelentő kutatási terepet kínál. Az elemzés nem szűkíthető le az Internet történetére: a hálózatot a történeti kutatások új szakmai infrastruktúrájaként és a történeti tudás terjesztésének új felületeként is vizsgálni kell. A digitális hálózati kultúra meghatározó erejű hatást gyakorol a történettudományra és a történeti tudatra. A tanulmány – illusztrációként az Internet történetéhez – kimutatja, hogy azt nemcsak a huszadik század hatvanas éveinek közepéig kell visszavezetnünk, és a hálózati kommunikáció „virágkorát” sem csupán a kilencvenes évek derekától számíthatjuk. A kezdetek fellelhetők már a telegráf hálózatokban, a rádióamatőr mozgalomban, majd a hetvenes évek során egyes országokban kiépített nemzeti információs infrastruktúrákban, illetve a hálózati elv gondolkodástörténeti úttörőinek munkásságában. Mindezek mögött felsejlik a teljes kommunikáció- és könyvtártörténet.

39

Nagy Dorottya

Az Internet és a jog

Az Internettel kapcsolatban felmerülő jogi kérdéseket érzékenyen és öncélú szigor nélkül kell kezelni, szem előtt tartva, hogy a hálózati társadalom morálja és normái nem teljesen egyeznek meg a jogalkotó, illetve a jogalkalmazó elképzeléseivel. Jogszabályok csakis ott kellene, ahol a felhasználók, illetve a tartalomszolgáltatók önszabályozása és a *netikett* már nem elegendő. Az Internet jogi szempontból fontos tulajdonságai a *nyitottság*, a *decentralizáltság*, a *globalitás*, az *anonimitás*, valamint az *ellenőrzés hiánya* és a folyamatos *technikai fejlődés*. Az Internet jogi szabályozása sok akadályba ütközik a „hálózati társadalom” határozott ellenállása miatt is. Az Internet és a jog fő kapcsolódási területeit a szerző a következőkben látja: a szellemi alkotások és a magán-szféra védelme, a szólásszabadság és a kérértlen reklám ellentmondásai, az e-gazdasággal összefüggő és egyéb számítógépes bűncselekmények.

58

Kiss Balázs

Az Internet politikatudományi diskurzusai

A szerző röviden összefoglalja, hogy a politikatudomány hogyan próbál megfelelni az Internet gyors elterjedésének tényének. A kérdést elméletileg és az intézményrendszer szempontjából is vizsgálja, mivel a szaktudomány tárgyához az adott esetben nemcsak a témára vonatkozó gondolatok, hanem az érintett intézmények is hozzátartoznak. Kiss Balázs itt közölt tanulmányában csupán arra szorítkozik, hogy a szakirodalom alapján bemutasson néhány olyan, az Internettel kapcsolatban végzett tudományos vizsgálatot, amelyek a politikatudomány tereiméhez sorolhatók.

69

Kiss Aranka

Kommunikációtudomány és Internet

Internet-kommunikáció

Az információs társadalom kommunikációelméleti kérdéseinek vizsgálata a társadalomtudományok egyik prioritást élvező kutatási iránya lett. Az Internet olyan sokoldalú tömegkommunikációs médium, amely a kommunikáció sok különböző formáját teszi lehetővé. Az Interneten folyó különböző kommunikáció típusain belül azonban sem a „tömeg” nagysága, sem a kommunikáció jellege nem határozható meg minden szempontból pontosan. A szerző rövid áttekintést ad arról, hogy a tömegkommunikáció-kutatás terén korábban kidolgozott elméletek és módszerek mennyiben alkalmazhatók az új médiumokra. A téma legfontosabb elméleti diskurzusainak bemutatásával arra keresi a választ, hogy a kommunikációkutatóknak miért kell tanulmányozniuk az Internetet.

97

Rab Árpád Szörényi

Néprajz az információs társadalomban

A tanulmány a néprajz és az antropológia szerepét vizsgálja az információs társadalomban. A néprajz több száz éves tapasztalatával és kiforrott fogalomkészletével, a kulturális antropológia pedig korszerű módszertanával, rugalmasságával és holisztikus szemléletével járulhat hozzá az információs társadalom kutatásához. A szerző három fő témahalmazzal foglalkozik: a kulturális örökség digitalizálásával, a néprajz és az Internet kontextusában a folklórisztika tárgykörébe utalható „forró pontokkal”, valamint azzal a szereppel, amit az információs írástudás terjedése a magyar népesség körében végzett átfogó jellegű néprajzi és antropológiai kutatások terén betölthet.

109

Ritter Andrea, Fábián Zsolt, Pillók Péter, Hoyer Mária

Felmérés a magyarországi Internet-használatról:

betegség vagy korosztályra jellemző tünet?

Az Internet-függőség helyzetének megítélése két kutatás tükrében

A szerzők az Internet-függőség helyzetét elemzik két hazai vizsgálat alapján. Az eredményeket elméleti síkon értelmezik és ajánlásokat fogalmaznak meg nemcsak a kóros esetek kezelésére, hanem az átlagos Internet-használók, elsősorban a fiatal generáció tagjai és környezetük számára is. Megállapítják, hogy „Internet-függőség” helyett legfeljebb csekély gyakorisággal előforduló „kóros Internet-használatról” beszélhetünk, ami nem különálló nozológiai egység, hanem egy pszichés problémahalmaz tünete, és a személyiség új típusú integrációjának lehetőségét is magában hordja. Ajánlásaik szerint a károsodottak megsegítésére virtuális klinikákat, szabadon elérhető mentálhigiénés „webkikötőket” kell létesíteni.

121

LAPTÁRS-AJÁNLÓ

137

KONFERENCIAFIGYELŐ

143

Beköszöntő

A társadalomtudomány Internet-percepciója és recepciója

Az Internet-tudomány az elmúlt években végigment a diszciplínává válás útján. Létrejött mintegy félszáz, lektorált szakfolyóirata, amelyek közül a legjelentősebbek bebizonyították, hogy ma már nemigen van modern társadalomtudományi ütközet digitális segédcsapatok nélkül. A *New Media and Society*, a *Convergence*, a *Cyber-Geography Research Bulletin*, az *Information, Communication & Society* és a *Terminal* mellett a kizárólag Weben létező *First Monday*, *C-theory*, *Netfuture* vagy *TechKnowLogia* a legmagasabb tudományos standardok alapján működik. A referencialáncba szerveződő Internet-szakirodalom mára mintegy félezer kötetet jelent, kb. két tucat „klasszikus” és 50-60 szignifikáns munkával. Gombamód szaporodik a szakosított kutatóintézeti hálózat, a világon kb. félszáz frissen létrehozott intézettel, évi kb. 400 jelesebb, Internet-vonatkozású konferenciával. Megalakult és négy alkalommal rendezett rangos világkonferenciát az Internet-kutatók nemzetközi szervezete, az *AoIR* (Association of Internet Researchers), és rajta kívül számos, kutatási feladatokat ellátó szakmai tömörülés jött létre. A www.netzwissenschaft.de oldalain mindent megtalálunk, ami az Internet-tudományhoz kötődhet: 14 ezernél több, kategorizált link Internet-kutatással foglalkozó szakemberekről, kutatóintézetekről, kutatási projektekről, periodikákról, konferenciákról, könyvekről, esszékről.

Az Internet-tudomány zömét a hagyományos társadalomtudományok forrásvidékei felől érkező, maguknak kutatási területeket már kifejezetten és egyre inkább csak az Internettel kapcsolatban definiáló szerzők „termelik”. Annál érdekesebb megvizsgálni, hogy vajon ebben kimerül-e a „mainstream” társadalomtudomány percepciója és recepciója – másképp: éri-e újfajta, minőségileg más kihívás az egyes diszciplínákat, mint hogy megoldásaik, szemléletük és apparátusuk Internet-specifikus kutatásokba „vándorol át”?

Amikor a társadalomelmélet nagy rendszeralkotói elkezdtek társadalommodelleket építeni, jellemzően alrendszerre tagolt óriásmátrixok formájában, a média már akkor is kakuktkojás volt: önálló kategória-e, vagy mindegyik alrendszernek fontos modulja? Nagy kérdés, hogy az Internet, ez az integráló erejű „szupermédia” vajon ezeket a dilemmákat aktualizálja-e, vagy a váltás paradigmaticusabb ennél? A „hálózat” köré konvergáló tudások vajon új metszés- és vonzásponttá teszik-e az Internet-jelenséget? Bizonyára nem véletlen, hogy Manuel Castells a „hálózatosodás” fogalma köré épített nagy társadalomelméleti trilógiája (*The Information Age I-III.*) után egy „szellősebb” könyvecskében (*The Internet Galaxy*) éppen a világháló kér-

déseit járja körül? Mi az üzenete annak, hogy formálódik a hálózatok átfogó, a társadalom- és természettudományokat is egyesítő tudománya, a science of network (élén a magyar származású Barabási Albert-Lászlóval)?

Egyelőre még az útkeresés és a kérdések megfogalmazása zajlik. Mostani tematikus válogatásunkban a szociológia, a nyelvészet, a történettudomány, a jogtudomány, a politológia, a kommunikációelmélet, a néprajz és a pszichológia képviselői tesznek kísérletet arra, hogy ösvényeket és válaszokat találjanak.

Z. Karvalics László

A tanulmányok az NKFP „Internet és társadalom” c. programjának részeként születtek meg.

Dányi Endre, Dessewffy Tibor, Galács Anna, Ságvári Bence

Információs társadalom, Internet, szociológia

Bevezetés

A társadalomtudományokon belül a klasszikusokhoz, illetve a világ újszerűségéhez, az innovációihoz fűződő viszony korántsem egyértelmű. Robert Merton az ötvenes években a korabeli citációs indexeket vizsgálva meglegedett azzal, hogy a szociológiát középre helyezte, „az alapító atyákat” jóformán ignoráló reáltudományok és a klasszikusokat kedvelő bölcsészeti tudományágak közé. Ma annyiban más a helyzet, hogy ebből a szempontból aligha lehet már a szociológiáról mint egységes entitásról beszélni, s bizonyos ágazatok számára fontosak a klasszikusok, míg más területek szemléletmást remekül elvannak nélkülük is. Számos esetben azonban a szakmai önazonosság megtartásának vágya vezeti a kutatókat, amikor a szociológiai fároszokkal vitatkozva fogalmazzák meg mondanivalójukat. Ez a kölcsönös függőségként leírható, kognitív intellektuális válságban tett ellenlépésként is felfogható.

Mint Peter L. Berger a „*Sociology: a Disinvitation*” című cikkében kifejti, ez a válság abban áll, hogy a társadalomtudományokon belül a kutatások funkciói karakteresen szétválnak: a kritikai-ideologikus, illetve a technicista-kiszolgáló funkció megtestesítőiből álló csoportok túlsúlyossá válnak, míg a valósághoz a tiszta megértés céljával közelítő, a közösség számára használható értelmezési sémákat, narratívákat kínáló szociológusi szerep egyre inkább háttérbe szorul. Ez különösen súlyos következményekkel jár egy olyan korszakban, amikor egyre többen beszélnek valamiféle korszakváltásról. A korszakváltó prédikációk egy része kétségkívül marketingfogás, a «legeslegújabb korról» szóló deklarációk sikere azonban azzal is magyarázható, hogy a körülöttünk lüktető világ valóban megváltozott, vagy – Weber metaforáját kölcsönvéve – mintha elizzott volna az őskori tüzelőanyagok utolsó mázsája is, és a társadalom monstruózus hajtóművét új szerkezetű anyagok mozgatnák. Az erre az újszerűségre érkező reflexiók többfélék lehetnek. Vannak, akik általában a modernitáshoz fűződő viszonytal próbálják jellemezni, és ennek kapcsán *poszt-, késő-, radikális* vagy *második lépcsős* modernitásról beszélnek. Mások egy-egy jellegzetes dimenzió metaforáján keresztül emelik ki a világ új sajátosságait, és a *poszt-tradicionális*, a *poszt-emocionális*, a *kockázati* vagy a *flexibilis* címkék mellett törnek lándzsát. Megint mások a technológiai fejlődés oldaláról közelítve a *poszt-fordista* vagy a *hálózati* társadalom elméleteit fogalmazzák meg. Az ezredforduló környékén ez a fogalmi káosz egyszerűsödni látszik: mindezek az elméletek ma az *információs társadalom* fogalmi ernyője alá húzódnak.

Meglehet, hogy ez a csoportosítás önkényes és korántsem kimerítő, mégis jelezheti, hogy az Információs Kor leírására és elemzésére irányuló küzdelem milyen hatalmas diszkurzív térben zajlik, és talán az is érzékelhető, hogy az új narratívák utáni ku-

takodásban a szociológusok messze nem töltenek be olyan fontos szerepet, mint a korábbi időszakban. Ma esztéták, urbanisták, filozófusok, irodalomelméleti szakemberek és főként mérnökök, informatikusok azok, akik az új világról szóló tudásmorzsákat termelik.

Ez nem elsősorban diploma vagy önbesorolás kérdése. A lényeg az, hogy az információs társadalom kialakulása kapcsán a nyelvet, és ezáltal a gondolkodásmódot és a tematizációt is egy olyan tradíció határozta meg, amihez a hagyományos szociológiai eszköztár nem sokat tud hozzátenni.

Kommunikációs technológiák a társadalomtudományi érdeklődés középpontjában – a hálózat mint „forradalmi” paradigma

Az információs társadalom fogalmi ernyője alá besorolható elméletek közül a szociológia területén belül kétségtelenül Manuel Castells teoretikus munkássága gyakorolta a legnagyobb hatást. A katalán szerző sokat idézett művei egyben arra is példát nyújtanak, hogy az új kor fejleményei, többek közt az új információs technológiák és az Internet terjedése a szociológiai elmélet területén is megújulást, válaszadási kényszert hívtak elő.

Castells sok neves szociológus szerint Weber és Marx méltó örököse, munkássága segít egységes rendszerbe foglalni a jelenleg legfontosabb társadalmi, politikai és gazdasági változásokat. Castells műve – más, ilyen nagy vállalkozásokhoz hasonlóan – sem mindig tudja elkerülni a túláltalánosítás és a homályos metaforák csapdáit. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Castells munkája kétségtelenül mérföldkő a legújabbkori társadalomtudományban.

Castells részben a „különálló tartományok” gondolatára építi elméletét: a társadalmi lét három szféráját, a hatalmat, a termelést és a tapasztalatot különíti el. Az egyes szférák között szoros kapcsolat van, de nincs dominancia, egyik sem uralja a másikat.

A hatalmi viszonyok azokból a társadalmi cselekvésekből alakulnak ki, melyek során a valóságos vagy szimbolikus erőszak különböző formáinak segítségével akarunkat érvényesítjük, másokra erőltetjük. A hatalmi viszonyok klasszikus intézményi megtestesülése történetileg az állam. A termelés az anyag, a természet megszerzésére, kisajátítására és átalakítására irányuló emberi tevékenység. Az ennek nyomán előálló javak egy részét egyenlőtlen arányban elfogyasztjuk, míg másik részét, a termékfelesleget meghatározott társadalmi célok érdekében felhalmozzuk. Történetileg a termelési viszonyok meghatározó intézménye az osztály, s ezért ezen a területen az osztályviszonyok kiemelkedő szerepet játszanak. A tapasztalat jelenti azt, amit a legtágabb értelemben vett kultúrának szoktunk nevezni. Ide tartozik egyéni élményeink összessége, biológiai és kulturális identitásunk, valamint a társadalmi és természeti környezethez fűződő viszonyunk. A tapasztalat az emberi szükségletek és vágyak kielégítésére irányuló végtelen erőfeszítések során folyamatosan újrafogalmazódik. Maga a viszonyrendszer – bár nyilvánvalóan sok összetevőből épül fel – elsősorban a szexualitással kapcsolatos viszonyok körül kristályosodik ki, s meghatározó intézményi formációja a patriarchális család. A társadalom egésze tehát ebből a három fő elemből és azoknak – itt csak az elemzés céljából különválasztott – viszonyrendszeréből áll össze.

A társadalmi jelentést mindegyik terület – a termelés, a tapasztalat és a hatalom – egyaránt befolyásolja, mint ahogy a közösségi jelentések összessége is visszahat valamennyi viszony-együttesre. Az egyes területek szerepe a jelentésformálásban, valamint egymáshoz fűződő viszonyukban is folytonosan változik. A termelési viszonyokat alávetethetjük olyan céloknak, mint például „a hitetlenek elpusztítása” vagy „az Egy Igaz Isten dicsőítése”. A vallás más esetekben a tőkefelhalmozás elsődleges segítőtje és stimulálója lehet. Empirikus vizsgálatokra van szükség annak megállapításához, hogy az egyes társadalmakban az előbbi sematikus keret mely alakzatai, milyen eloszlásban és milyen szerkezetben jelennek meg.

Castells egyik legnagyobb eredménye, hogy kidolgozza és középpontba állítja az információs kort meghatározó szerkezetet vagy alakzatot, a főművének címében is megidézett hálózatot: „A hálózat az egyetlen olyan szervezet, amely képes nem előre meghatározott irányokban növekedni, vagy irányítás nélkül tanulni. Minden más topológia korlátokat állít a lehetséges történések elé. A hálózat csupa szélekből áll: nyitott végű, akárhonnán közelítsük is meg. Mondhatjuk, hogy a hálózat a legkevésbé strukturált minden olyan szervezet közül, amelynek még egyáltalán van struktúrája. Igazán szétartó alkotórészek sokasága valójában csak a hálózat keretei között maradhat koherens. Semmilyen más elrendezés – lánc, piramis, fa, kör, küllő – nem képes igazi sokféleséget egészsként működtetni.” (Castells, 1996:61) ¹

A hálózat mint forma azért lényeges, mert az élet számos területén feltűnik, és egyre fontosabbá válik: az Internettől a multinacionális cégek felépítéséig, a globális tőzsdéktől az interkontinentális kábítószer-kereskedelemig, az olyan globális nemkormányzati szervezetektől, mint amilyen a Világbank és a Nemzetközi Valuta Alap, az ezek ellen tüntető mozgalmakig. Bármelyik területet is nézzük, a globális hálózatok működéséhez elengedhetetlen feltétel az új információs technológiák jelenléte. Hálózatok persze a korábbi társadalmakban is léteztek, mégsem játszottak központi szerepet, mégpedig azért nem, mert az adott technológiai és kommunikációs feltételek szintjén más rendben összeálló struktúrák, például a merev hierarchiák hatékonyabbnak bizonyultak. Az Információs Korban a hálózatok azért válhatnak főszereplővé, mert az információs technológiák alkalmazása révén hatékonyabbá váltak a feladatmegoldásban.

Tehát a „hálózatok alkotják az új társadalmi morfológiát, s a hálózatképező logika terjedése lényegesen módosítja a termelés, a tapasztalat, a hatalom és a kultúra működését és kihatásait.” (Castells, 1996:496) A hálózat mint társadalmi forma értékmentes, semleges; Castells egy későbbi munkájában így fogalmaz: a hálózatok egyaránt képesek „ölni vagy ölelni, de ebben nincs semmi személyes” („kill or kiss, nothing personal”). A hálózatokban ugyanakkor egyfajta automatizmus is működik, vagyis a hálózati elv maga is szelektál, értékeket és működési formákat jelöl ki. Nem árt megjegyeznünk, hogy a hálózatok létrejötte és fenntartása mindig emberi tevékenység eredménye, ha azonban egyszer már megszülettek, akkor szabályaik, működési módjuk – legyen szó az Internetről vagy multinacionális vállalatokról – objektív realitásként tűnik fel az egyén számára. A hálózati logika nem kizárólagos, nem is teljesen új jelenség a történelemben, az új információs technológiák elterjedése révén mégis meghatározó jelentőségűvé vált mind a három – itt analitikusan különválasztott – vi-

¹ A Manuel Castellstől származó idézeteket Nyíri Kristóf fordításában közöljük.

szonyrendszeren belül. „Az információs kor új társadalomszerkezetét hálózattársadalomnak nevezem, mivel a termelés, a hatalom és a tapasztalat hálózataiból épül fel... [...] A társadalom nem minden dimenziója és intézménye követi a hálózattársadalom logikáját, miként az ipari társadalmak is hosszú időn át magukban foglalták az emberi létezés számos preindusztriális formáját. Azonban az információs kor minden társadalmát áthatja más-más intenzitással, a korábbi társadalmi formákat elnyelő és alávető, dinamikus expanziójú hálózattársadalom átfogó logikája”. (Castells, 1998:350.) A hálózattársadalom kialakulása nyomán előálló helyzetet Castells így összegzi: „Halványodó századunk utolsó negyedében egy információközpontú technológiai forradalom átformálta gondolkodásunkat, azt, ahogy termelünk, ahogy fogyasztunk, kereskedünk, szervezünk, kommunikálunk, ahogy élünk, meghalunk, ahogy háborúzunk, s ahogy szeretkezünk. Egy dinamikus, globális gazdaság fogja át a bolygót, az egész világon összekötve az értékes embereket és tevékenységeket, miközben a hatalom és gazdagság hálózatairól lekapcsolja az uralkodó érdekek szempontjából irrelevánsnak minősített embereket és területeket.”(Castells, 1998:1.sk.) Lássuk most valamivel részletesebben, mit is ért Castells az Információs Kor sajátosságain a hatalom, a termelés és a tapasztalat területén.

Hatalom

A történetileg kialakult hatalmi központokat a hálózatiság jelentős mértékben szétzilálja, vagy legalábbis komoly nyomás alá helyezi őket, és új működési formákat erőltet rájuk azáltal, hogy a korábban teljes és kizárólagos fennhatóság és ellenőrzés megszokott módon való gyakorlását lehetetlenné teszi. Ennek legnyilvánvalóbb példája a nemzetállamok szuverenitásának eróziója. A spekulatív tőke, a termelés, a világkereskedelem, a tömegkommunikáció, a tudomány, az emberi jogi szervezetek, és ugyanakkor a bűnözés és a terrorizmus hálózatai megváltoztatják az állami szuverenitásról alkotott korábbi fogalmainkat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a nemzetállamok eltűnnek. Ebben az új hálózati térben persze nemcsak az államoknak kell új szerepeket megtanulniuk. Olyan hagyományos intézményeknek is alkalmazkodniuk kell mint például a történeti egyházak, amelyek az új kommunikációs eszközök révén igyekeznek a hagyományos funkciókat betölteni. További sajátosság a nemzetek feletti szervezetek szerepének megnövekedése, illetve – mint korábban már jeleztük – a hidegháború után létrejött egypólusú világtrend, ami ellen a terroristák új eszközökkel indítottak háborút.

Termelés

Nem kétséges, hogy az információs kor társadalma a glóbusz iparosodott részének túlnyomó hányadában kapitalista berendezkedésű társadalom. A hálózatiság azonban alapvetően átalakította mind a tőke-viszonyokat, mind a munka világát, valamint ezek egymáshoz fűződő kapcsolatát is: a működő tőkével szemben radikálisan megnőtt az információs hálózatok révén állandó mozgásban levő globális pénzügyi piacok szerepe. A pénzügyi hálózatok csomópontjai közt áramló tőke csak lazán kapcsolódik a lokális gazdasági szereplőkhöz, nagyobb profit reményében könnyedén mozdul, könnyen vált várost, országot, kontinenst. Gyakran teljesen önjáró, és előre nem

megjósolható módon vándorol, mint például 1996-ban a mexikói pénzügyi válság esetében láthattuk. A munka és a tőke közötti új kapcsolat leírására szolgál a „hálózati vállalkozás” és a „horizontális társaság” fogalma. Az így megjelölhető új típusú gazdasági szereplők a szintén globálissá vált telekommunikációs és szállítmányozási hálózatok révén működhetnek. Ahogy Castells fogalmaz: „A fő váltás a vertikális bürokráciáktól a horizontális társaság felé történő elmozdulásként jellemezhető. [...] Ahhoz, hogy a hálózati rugalmasság előnyeit internalizálni tudja, a társaságnak magának is hálózattá kellett válnia, s belső szerkezetének minden elemét dinamizálnia kellett: lényegében ez a jelentése a »horizontális társaság« modellnek, amelynek keretén belül gyakran sor kerül az egyes egységek decentralizálására s azok önállóságának növelésére. (Castells, 1996:164) A hálózatalapú gazdaság természetesen nem feszültségmentes. A lényegi ellentmondás a tőke globalitása és a munkaerő lokalitása között feszül. Míg egy multinacionális cég a gazdaságossági szempontokat követve szabadon csoportosíthatja át erőforrásait egyik kontinensről a másikra, a helyhez kötött munkaerő csak a legkritikább esetben követheti ezt a vándorlást. Ezzel összhangban a hagyományos termelési formák és az ezeket jellemző viszonyok is erodálódnak; az állandó munkaviszonyt egyre több helyütt felválthatja az időleges szerződés, a részmunkaidős alkalmazás, a projektekre szervezett szabadúszás világa. Az értékláncban elfoglalt pozíció egyre élesebben rajzolja át az egyenlőtlenségi rendszereket, s ebben a folyamatban minél előnyösebb pozícióban találja magát egy vállalat vagy egy személy, annál kedvezőbb feltételekkel tud részt venni a fizetését, illetve részesedését meghatározó alkukban.

Tapasztalat

Míg a hatalom és a termelés viszonyai esetében könnyű amellett érvelni, hogy a hálózatok milyen radikálisan alakították át ezeknek a területeknek a működését, az emberi tapasztalat esetében ez korántsem ennyire nyilvánvaló, hiszen ma is éppúgy rettegünk a haláltól, s ugyanúgy megtapasztaljuk a magányt és vágyunk a szerelemre, mint száz, kétszáz évvel ezelőtt élt elődeink. Ugyanakkor a kultúra, a jelentések szövedéke mégis csak változik, nem utolsósorban a másik két szférában végbemenő változások miatt. Az egyik könnyen kivehető változás a női szerepek átformálódása. Ennek az átalakulásnak fontos komponense a nők beáramlása vagy beerőltetése a munkaerőpiacra, az új fogamzásgátlási módszerek elterjedése, továbbá az individualizálódó kulturális közeg és a reprodukcióra irányuló állami autoritás erodálódása. Mindezeket figyelembe véve Castells azt mondja, hogy a patriarchális család – a modernitás másik csúcsteljesítményéhez, a nemzetállamhoz hasonlóan – szintén válságban van. A család dezintegrációja után azonban nem feltétlenül következik be a szülők és a gyermekek elmagányosodása: a hétköznapi gazdasági és interperszonális viszonyok terén új, kreatív formákba szerveződő hálózatok segítik a traumák túlélését. Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb vonása az a tendencia, hogy fokozatosan elkülönül egymástól a szexualitás és a család. A különböző interperszonális hálózatok szerepe felértékelődik, s az egyének számára ezzel egyidejűleg megnő a test mint jel és jelentéshordozó szerepe, hiszen kapcsolataink nem eleve adottak, hanem saját döntéseink alapján újraserkeszthetők. A szocializáció, és így az egyéni identitás is fokozottan elveszíti kollektív jellegét, egyre inkább egyénre szabott, sajátosan individualizált lesz.

A „ki vagyok én?” kérdésre adott vagy adható válaszok egyre kevésbé sors- és végzet-szerűek, ezeket egyre inkább az egyénnek a saját életstílusára és életmódmódjára vonatkozó döntései határozzák meg.

A számítógép közvetítette kommunikáció hozzájárul az életstílusok sokszínűségének megvalósításához. Az új digitális technológia olyan decentralizációhoz vezet, ami leértékeli az állam hagyományos ellenőrző, szűrő és szerkesztői szerepét. Így jön létre a jelentéseknek az a mindennapos sokszínűsége, amelynek – egyebek mellett – szerves részét képezik a beépített, szisztematikus félreértések. Ezt a kulturális közeget jellemzi Castells valóságos virtualitásként: „Az információs paradigma jegyében, midőn az áramlások tere s az időtlen idő meghaladja a helyeket, és megsemmisíti az időt, új kultúra jött létre: a valóságos virtualitás kultúrája. [...] Valóságos virtualitáson olyan rendszert értek, amelyben a valóság maga (vagyis az emberek anyagi/szimbolikus léte) teljesen belemerül egyfajta virtuális képi környezetbe, a fantázia látszavilágába, ahol a szimbólumok nem pusztán metaforák, hanem átfogják a valóságos tapasztalatot is. Ez nem az elektronikus médiumok következménye, jóllehet azok a kifejezés elengedhetetlen eszközeit jelentik az új kultúrában. Az anyagi alap, amely megmagyarázza, miképpen veheti át a valóságos virtualitás a hatalmat az emberek képzelete és képzeleteinek rendszere felett, nem más, mint megélhetésük az áramlások terében és az időtlen időben. Egyfelől a társadalom uralkodó funkciói és értékei egyidejűségben, térbelileg nem érintkezően szerveződnek; azaz információáramlásokban, amelyek meghaladnak bármilyen helyben – lokalitásban megtestesült tapasztalatot. Másfelől az uralkodó értékek és érdekek a múltra vagy a jövőre vonatkozó utalások nélkül konstruáltnak, a számítógép-hálózatok és az elektronikus média időtlen tájképében, ahol a kifejezések vagy azonnaliak, vagy híján vannak az előre látható sorrendnek.” (Castells, 1998:350)

Castells művének jelentőségét az adja, hogy lehetővé teszi a szociológiai fogalmakon edződött elme számára is, hogy a posztmodern filozófusok és esztéták által gyakran ezoterikus nyelven megfogalmazott állításokról gondolkodjunk. A „Hálózati Társadalom” intellektuális körutazása nem nélkülözi az út egyenetlenségeit. Egyes részek alaposabban kidolgozottak, míg más fejezeteket kevésbé kieléltnek érez az olvasó. Ez a benyomás nem indokolatlan: Castells szó szerint a halállal való versenyfutásban írta meg nagy művét – a modern orvostudomány és a technológia egyik csodája, hogy daganatos betegségével kapcsolatos operációja sikerrel járt. Így megérhette több mint három évtizedes intellektuális vándorútjának tapasztalatait összegző műve világ-sikerét. Esetében ez a siker nem talmi: bár különböző állításaival sokat vitatkoznak, az információs társadalom mibenlétéről folyó szociológiai diskurzusban Castells elmélete valószínűleg megkerülhetetlen marad. Castells nagysága nemcsak abból fakad, hogy miközben szisztematikusán feltárja az új, információs társadalom sajátosságait, egyúttal hidat is épít a hagyományos szociológiai fogalmak és elméletek felé.

Ennél talán még fontosabb, hogy bár ő is a technológiai változásokból indul ki, szinte enciklopédikusan mutatja be, hogy az egyes területeken (például a társadalmi mozgalmak, a bűnözés, az urbanizáció vagy a család terén) milyen változások mennek végbe, és ezeket a változásokat értelmes rendbe illeszti.

Mint láthatjuk, a hálózat fogalma Castells munkássága révén új értelmet nyert, és a szociológia érdeklődésének középpontjába került. Néhány évtizeddel ezelőtt kevés szociológus gondolta volna, hogy a 20. század végére a „szociális háló” alatt még a

kollégák sem mind ugyanazt fogják érteni. Ma ezt a kifejezést hallván az egyik társadalomtudós lelki szemei előtt egy gondoskodó állam képe rajzolódik ki, a másik azonban közösségi hálózatot képzel el, csomópontokkal, kapcsolatokkal, központi és marginális helyzetben levő csoportokkal. Thomas S. Kuhn óta tudjuk, hogy egy tudományon belül az ehhez hasonlatos fogalmi változásokra érdemes odafigyelnünk. A hálózatelmélet és a hálózatelemzés azonban nem kizárólag (és nem is elsősorban) a szociológusokra tartoznak. Matematikusok, közgazdászok, biológusok és fizikusok a saját eszközeikkel szintén megpróbálják művelni ezt a viszonylag friss kutatási területet. Nem meglepő tehát, hogy mind a természettudósok, mind a társadalomtudósok kénytelenek lassan belátni, hogy a hálózati logika megfejtésében nem jutnak messzire egymás nélkül.

A hálózatok fogalmának használata a társadalomtudományokon belül csaknem százéves múltra tekint vissza. Jacob Levi Moreno szociometriája (adott csoporton belüli személyközi viszonyok ábrázolására használt módszer) már a 20. század elején több hivatalos dokumentumban is említést nyert (Méri, 1979). Georg Simmel a divat belső dinamikájának elemzésekor jelentős figyelmet szentelt azoknak a kapcsolathálóknak, amelyek szerepet kapnak egy-egy társadalmi innováció elterjedésekor (Simmel, 1904). A politikai kommunikáció a század közepén fedezte fel magának a közösségi hálózatokat. Elihu Katz és Paul Lazarsfeld (Katz – Lazarsfeld, 1955) klasszikussá vált könyve meggyőzően bizonyítja, hogy a politikai kampányokban a tömegkommunikációs eszközök mellett a személyes beszélgetéseknek és a kocsmái politikálásoknak is komoly súlyuk van a szavazáskor. Ez a néhány példa is mutatja, hogy a hálózatok feltűnése a szociológiai és politológiai diskurzusban egyáltalán nem új jelenség.

A hálózatok szerepének változásáról, a régi-új problémájáról Manuel Castells (Castells, 2001) „Az Internet galaxis” (*The Internet Galaxy*) című könyvében így ír: „A hálózatok az emberi gyakorlat igen régi formái, de manapság új életre keltek azáltal, hogy az Internet segítségével információs hálózatokká váltak.” Castells itt már konkrétan azt vizsgálja, hogy az Internetnek milyen szerepe van a jelenleg zajló társadalmi, politikai és gazdasági folyamatok alakulásában. Szerencsésen szakít a nyolcvanas években újra divatosá lett techno-determinista hagyományokkal. Mint a könyv címe is mutatja, Castells a Marshall McLuhan-féle Gutenberg-galaxis (McLuhan, 1964) végét követő új korszakról beszél, ahol nem a médium az üzenet,² hanem a hálózat – és az Internet a közvetítő.

„A hálózat maga az üzenet” – ennek a kijelentésnek a kultúra-szociológiai, politikai szociológiai, gazdaság-szociológiai, társadalom-rétegződési és szociálpszichológiai vetületeit veszi szemügyre Castells, és ennek szellemében építi fel azt a kutatási keretrendszert, amelyen belül az Internet szociológiai aspektusai értelmezhetővé válnak.

² „In a culture like ours, long accustomed to splitting and dividing all things as a means of control, it is sometimes a bit of a shock to be reminded that, in operational and practical fact, the medium is the message. This is merely to say that the personal and social consequences of any medium – that is, of any extension of ourselves – result from the new scale that is introduced into our affairs by each extension of ourselves, or by any new technology.” McLuhan, [1964] 2001. p.7.

Az Internet szociológiai kérdései

Az információs és kommunikációs technológiával foglalkozó társadalomtudományi kutatások első nagy hullámát a televízió hatásainak vizsgálata indította el. A televízió, miközben lényegesen átalakította az egyéni és társadalmi időháztartást (a közgondolkodás és a társadalmi tudat változásairól itt és most nem is beszélve), fokozatosan új tudományterületek létrejöttét is inspirálta. Így jelent meg a médiaszociológia mellett elkülönült diszciplínaként a kultúrakutatás (*cultural studies*) és a médiakutatás (*media studies*), valamint az ezekből kinövő számos más kutatási irányzat is.

Ezek az új tudományterületek valamennyi társtudomány számára biztosították a szükséges érintkezési felületet, s így a televíziózás hatásaival foglalkozó pszichológiai, antropológiai, fejlődéslélektani és politológiai kutatások egy tágabb keretben is értelmezhetővé váltak. Mindez annyiban fontos számunkra, hogy ekkor jöttek létre annak a tudományos konstellációnak a fő erővonalai, amelyek ma is meghatározzák az új információs és kommunikációs technológiák (IKT) társadalmi hatásainak és terjedésének vizsgálatát.

Az IKT-val foglalkozó kutatások következő nagy hullámát a 90-es évek közepétől az Internet indította el. A különböző szociológiai iskolák képviselői természetesen más és más területeken tartották fontosnak az Internet hatásának vizsgálatát. Míg egyes kutatók a társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos témákat emelték ki, mások a médiahasználati szokások és az interperszonális viszonyok várható változásaira koncentráltak. Megfigyelhető azonban egy közös vonás. Mint általában minden újdonság megjelenésekor, kezdetben egyszerre jelentkeztek a szélsőségesen utópisztikus, pozitív előrejelzések és az elterjedés hátrányait hangsúlyozó vélemények. Az évek során lefolytatott kutatások nem szolgáltatottak döntő érveket sem az optimista, sem a pesszimista vélekedések mellett. Az eddigi vizsgálatok leginkább arra mutatnak rá, hogy az Internet társadalmi hatása kisebb, mint amilyenre a szélsőséges álláspontok hívei számítottak (DiMaggio et al., 2000). Ez a hatás ugyanis nemcsak a technológia nyújtotta lehetőségek függvénye, hanem az egyes társadalmak eltérő gazdasági, kulturális, politikai jellemzőitől is függ. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a különböző jóslások hosszú távon tévesnek bizonyulnának. Mivel pedig az Internettel foglalkozó vizsgálatok már a kezdetektől figyelemmel kísérik az eseményeket, lehetőség nyílik arra, hogy folyamatosan kövessük a változásokat, s pontos képet alkothassunk azok természetéről és jelentőségéről.

Az Internet kérdéseit szociológiai szempontból megközelítő vizsgálatokat DiMaggio és társai (DiMaggio et al., 2001) nyomán öt nagyobb témakör szerint csoportosítottuk.

1. Internet: Digitális szakadék vagy csökkenő egyenlőtlenségek?

Az első nagy csoportot azok a vizsgálatok alkotják, amelyek elsősorban azt a kérdést igyekeznek megválaszolni, hogy az Internet vajon milyen hatással lesz az emberek közötti társadalmi egyenlőtlenségek alakulására. Az optimista jóslatok szerint az Internet csökkenteni fogja a hagyományos társadalmi különbségeket, mivel mindenki számára hozzáférhető, olcsó információs bázist jelent. Ennek segítségével nőnek az emberek lehetőségei arra, hogy munkát találjanak, kormányzati, politikai információt

ókhöz jussanak, és problémáik megoldásához segítséget találjanak. Ezzel szemben a pesszimisták azt hangsúlyozták, hogy az Internet inkább felerősíti a már meglévő egyenlőtlenségeket, mivel a hozzáférés lehetősége, valamint a használatához szükséges készségek megléte eleve a magasabb szocio-ökonómiai státusú állampolgárokra jellemző. Ezek számára tehát újabb lehetőség nyílik pozíciójuk további erősítésére, míg az alacsonyabb státusúak még inkább leszakadnak.

A hozzáférésben tapasztalható különbségekről leginkább a nemzeti statisztikai hivatalok éves jelentéseinek segítségével kaphatunk pontosabb képet. Az amerikai Nemzeti Telekommunikációs és Információs Hivatal 1995-től kibocsátott éves jelentései szerint az Egyesült Államokban az egyes társadalmi csoportok között a hozzáférés valószínűségét tekintve jelentős eltérések tapasztalhatók. Megfigyelhető, hogy az Internet használói inkább a magasabb iskolázottságú és nagyobb jövedelmű csoportokból kerülnek ki. Jellemző továbbá, hogy minél idősebb korcsoportot vizsgálunk, annál alacsonyabb az Internet-használók aránya. Ezen kívül főként az elterjedés korai szakaszában megfigyelhető volt a férfiak és a városi lakosok előnye is (NTIA, 1995, 1998, 1999, 2000). Az amerikai tapasztalatok az egyenlőtlenségek természetét illetően számos más országban is jellemzőnek bizonyultak. Ezek az egyenlőtlenségek azonban az évek múlásával lényeges változásokon mehetnek át. Az idősoros vizsgálatok tapasztalatai szerint például a hagyományosnak tekinthető törésvonalak mentén csökkennek a hozzáférés egyenlőtlenségei, és az Internetet már használó csoportokon belül újfajta egyenlőtlenségek jelenhetnek meg.

Az egyenlőtlenségek tárgyalásánál érdemes kitérni a globális szinten megjelenő különbségekre is. Bár az Internet használóinak száma a világon 1995 óta több mint hússzorosára nőtt (NUA, 2000a), a fellendülés mértéke a világ különböző területein korántsem egyforma. Jól kifejezi az egyenlőtlenségek mértékét például az az adat, hogy az Internetre kapcsolt számítógépek 95 százaléka a fejlett országokban található (ITU, 1998). Az Internet nemzetközi diffúziójával foglalkozó jelentések szignifikáns összefüggéseket mutattak ki az egyes országok nemzeti jövedelme, gazdasági és oktatási rendszere, valamint az Internet elterjedésének mértéke között (ITU, 1997, 1999; Paltridge – Ypsilanti, 1997).

2. Internet: Izoláció vagy bővülő társadalmi kapcsolatok?

Az Internet hatásairól szóló viták jelentős része azt a kérdést helyezte a középpontba, hogy a világháló vajon milyen változásokat fog hozni az emberek közti kapcsolatok jellegében, valamint az időtöltés módozataiban. Az ötvenes-hatvanas években lefolytatott vizsgálatok szerint a televízió elterjedése jelentős hatással volt az emberek szabadidő-eltöltésére és személyes kapcsolataira. A kutatások azt mutatták, hogy a televíziózás miatt csökkent az egyéb médiumokra és más szórakozási formákra szánt idő, egyes megfigyelések szerint pedig még a barátokkal és családtagokkal való együttlét is háttérbe szorult (Coffin, 1954; Bogart, 1956; Robinson – Godbey, 1999). A negatív jóslatok szerint az Internet elterjedése – ami a televíziózásnál sokkal összetettebb, több irányú tevékenységeket tesz lehetővé – hasonló eredményekkel járhat. A pesszimisták azt hangsúlyozták, hogy az Internet használatának elterjedésével jelentősen csökkenhet az egyéb médiumokra és más időtöltési formákra szánt idő. Különösen veszélyesnek tartották az Internetet a személyes és családi kapcsolatokra nézve: az volt a véleményük, hogy a világháló növelni fogja a társadalmi izolációt, és visszaszorítja a közösségi életben való részvételt.

Ezzel szemben az optimista előrejelzések azt hangsúlyozták, hogy az eddig csak *off-line* elérhető szolgáltatások *on-line* igénybe vétele rengeteg idő megtakarítását eredményezheti az egyén számára. Nem kell elmennünk a bankba és órákig sorban állni ahhoz, hogy a szokásos pénzügyi tranzakciókat lebonyolítsuk. Nem szükséges hosszasan kotorászni könyvtári polcokon, hogy megtaláljuk a keresett információkat. Az Internet segítségével elvégezhető adatgyűjtés, ügyintézés és bevásárlás lehetőségei megnövelik a szabadidőnket, s így kényelmesebbé teszik mindennapi életünket. A pesszimistákkal szemben kiemelték az olyan pozitív hatások lehetőségét is, amelyeket a világháló a társadalmi kapcsolatokra és az interperszonális kommunikációra gyakorolhat. Az Interneten e-mail útján folytatott kommunikáció gyorsasága és egyszerűsége révén egyrészt elősegítheti a meglévő kapcsolatok erősítését és intenzívebbé teheti azokat, másrészt a világhálón keresztül új típusú ismerkedési és kapcsolatfelvételi technikák is megjelennek. A levelező és *chat* fórumokon lehetővé válik a speciális érdeklődésű, hasonló politikai gondolkodású, azonos hobbiú emberek egymásra találása, vélemény- és információcseréje, függetlenül a földrajzi távolságtól.

A kutatások egy része a pesszimizmust, az aggodalmakat látszott alátámasztani. A *Stanford Institute for the Quantitative Study of Society (SIQSS)* kutatói Norman Nie vezetésével például azt mutatták ki, hogy minél többet internetezik valaki, annál kevesebb időt szán *off-line* kapcsolataira és egyéb tevékenységekre.

Más vizsgálatok azonban határozottan cáfolták ezeket az eredményeket, megkérdőjelezve a fenti kutatások módszertani helyességét. A *Pew Center* adatai szerint például az Internet-használat nincs összefüggésben sem a társadalmi kapcsolatok mennyiségével, sem azok jellegével (Robinson et al., 1997, 2000). Újabb kutatások pedig egyenesen azt mutatták ki, hogy a világháló használói (különösen a korai csatlakozók) a nem internetezőknél többet olvasnak, többet sportolnak, gyakrabban járnak moziba, és több társadalmi és kulturális eseményen vesznek részt (Robinson – Kestnbaum, 1999).

Az Internet közösségépítő szerepe, az *on-line* közösségek jellege és működése egyre inkább kutatott terület. A fenti optimista gondolatokat további megfigyelések egészítették ki: a résztvevők nagyra értékelik például, hogy az *on-line* lehetőségek megkönnyítik és olcsóbbá teszik a kommunikációt, függetlenül a távolságtól (Etzioni – Etzioni, 1997). A kutatások egy része kiderítette, hogy az *on-line* közösségek a szokványos közösségi formáktól eltérően, inkább a kölcsönös érdeklődés, mint a hasonló társadalmi-demográfiai helyzet alapján épülnek fel (Wellman – Gulia, 1999). Az eddigi eredmények azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy a világhálón működő közösségek életében való intenzív részvétel inkább azokra jellemző, akik egyébként is hajlamosak több társadalmi kapcsolatot kiépíteni. Az eddigi kutatások végeredményben tehát azt sugallják, hogy bár az Internet egyes esetekben alkalmas arra, hogy erősítsen bizonyos közösségi kapcsolatokat és szélesítse az egyén kapcsolatrendszerét, a világháló egyelőre inkább kiegészíti, mint helyettesíti a hagyományos médiumokat és *off-line* kapcsolattartási formákat.

3. Internet és politika: demokratizálódás vagy az információ koncentrációja?

Az utópisztikus várakozások a politikai élet és a nyugati demokráciák politizálási stílusa terén is komoly hatást reméltek az Internettől. A világhálón az információk könnyen és olcsón hozzáférhetőek, s lehetőség van a visszacsatolásra és az aktív politizálásra is. Világszerte tanúi vagyunk annak, hogy a kormányok, a parlamentek és a különböző politikai intézmények megjelennek a világhálón. A legutóbbi elnökválasztáskor az Egyesült Államokban lehetővé tették az Interneten keresztül történő voksolást is. Mindemellett a világháló alkalmat ad arra, hogy a híreket, véleményeket magunk válogassuk, a legkülönbözőbb forrásokból merítve, és ezeket nyilvánosan interpretáljuk. A hasonlóan gondolkodók megoszthatják véleményüket egymással, és vitatkozhatnak – az azonnali reagálás lehetőségével, cenzúra nélkül – az ellentétes oldal képviselőivel. A remények szerint mindezen adottságok segítségével egy jobban informált, politikailag aktívabb, érdekeit jobban érvényesíteni képes közönség alakulhat ki.

Az eddigi felmérések szerint azonban az Internet mint politikai információforrás egyelőre még csak kiegészítő szerepet játszik a hagyományos formák mellett (Pew, 1998; Robinson et al., 2000b). A kutatások tanúsága szerint ugyanis – csakúgy, mint fentebb már láttuk – az Internet ilyen irányú funkcióit inkább azok használják ki, akik egyébként is jól tájékozottak és politikailag elkötelezettek (Bimber, 2000, 2001). Más kutatások is arra mutattak rá, hogy az Interneten folyó különféle mobilizáló akciók, amelyek a politikai részvétel intenzitását kívánták növelni, nem a passzívokat mozgósították, hanem a már elkötelezettek fellépését tették szervezettebbé.

Világossá vált, hogy az információs technológiák fejlődése nem hagyhatja érintetlenül az állam és az állampolgárok között kialakult viszonyokat sem. Nem nehéz belátni, hogy az Internet (és más modern kommunikációs technológiák) segítségével a demokratikus intézményrendszer működési mechanizmusai hatékonyabbá, illetve racionálisabbá válhatnak, és arra is lehetőséget biztosíthatnak, hogy a kommunikációs folyamatokban olyanok is aktív szereplőkké válhassanak, akik ezt korábban csak komoly nehézségek árán teheték meg, vagy nem teheték meg semmilyen formában sem.

Egy ország e-kormányzati stratégiája jóval több, mint használati utasítás az új kommunikációs technológiák szolgálatba állításához. Jóllehet az Internet és a hozzá kapcsolódó eszközök rengeteg meglévő szervezeti folyamat egyszerűsítéséhez járulhatnak hozzá, a költségek csökkentése mellett (elég csak egy minisztérium belső levelezésére gondolni), az e-kormányzás lényege jóval túlmutat a technikai jellegű változásokon. Az a szemléletbeli átalakulás, ami az információs kor társadalmi és politikai kihívásainak való megfelelés elengedhetetlen feltétele, túllép az új technológiáknak az adott kereteken belül történő alkalmazásán, és előbb-utóbb szükségessé teszi magának a keretnek az újragondolását.

Mindez természetesen nemcsak a kormányzatra, hanem a politikai rendszer összes szereplőjére vonatkozik. A politikai pártok, az érdekvédelmi és non-profit szervezetek, továbbá a hírmédia ugyanazzal a kérdéssel szembesülnek: az információáramlás mintáinak átalakulásával hogyan változnak meg a pozíciók és a viszonyrendszerek? A társadalomtudósok körében már évtizedek óta zajlik a vita a demokratikus intézményrendszer átalakulásáról, ami az információs forradalom következtében megy végbe. Ha a szélsőségesen pesszimista vagy optimista álláspontokat ezúttal fi-

gyelmen kívül hagyjuk, akkor világossá válik, hogy alapvetően a politikai szereplőktől függ, hogy képesek-e demokratikusabbá tenni a folyamatokat. A kormányzatnak pedig ebben különösen hangsúlyos szerepe van.

Az e-kormányzati megoldásokkal összefüggésben az a legfontosabb kérdés, hogy az új kommunikációs technológiák alkalmazása és széleskörű használata vajon hozzájárul-e a szélesebb körű politikai participáció, az információkhoz való egyenlő és akadálytalan hozzáférés, az átlátható és nyomon követhető kormányzás, továbbá az állam és az állampolgárok közötti nyitottabb és világosabb kapcsolatok megvalósítása iránt, a társadalomban megnyilvánuló igények hangsúlyosabbá válásához.

A fejlett világ számos országában igen előremutató e-kormányzati kezdeményezések születtek. Ezek a példák bizonyítják, hogy a techno-determinista megközelítés álláspontja (miszerint valamely technológia társadalmi használatát alapvetően az adott eszközrendszer tulajdonságai határozzák meg) téves, és valójában a gazdasági és politikai döntéshozók felelősek azért, hogy képesek legyenek felismerni az információs technológiákban rejlő lehetőségeket.

4. Internet: Hatékonyság vagy ellenőrzés?

Az Internetnek a szervezetekre gyakorolt várható hatásával kapcsolatban is megjelent az optimista és pesszimista felvetések ellentéte. Egyesek szerint az információs technológiák egészen újfajta szervezeti formákat hoznak majd létre, amelyekben a hagyományos bürokratikus hierarchia háttérbe szorul, és felértékelődnek az egyéni kezdeményezések (Tapscott, 1999). Az Internet és az intranetek forradalmasíthatják a munkafolyamatokat, hiszen megkönnyítik a részlegek és az egyes alkalmazottak közti kommunikációt, az egyeztetéseket és a tárgyalásokat, miközben lecsökkentik ezek költségeit. Hasonló fejleményeket vártak az elektronikus technológiák alkalmazásától a közszférában, a közintézményekben is. Az új technológiák használatának köszönhetően hatékonyabb, olcsóbb, átláthatóbb és kevésbé bürokratikusán működő közigazgatás létrejöttét jósolták. Az ellentétes vélemények ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy az új kommunikációs technológiák a vezetőknek új és még nagyobb lehetőségeket nyújtanak alkalmazottaik ellenőrzésére (Zuboff, 1989).

Eddig viszonylag kisszámú kutatás foglalkozott ezeknek a hipotéziseknek az ellenőrzésével. Általános tapasztalatnak mondható, hogy a változások – csakúgy, mint más területeken – nem pusztán a technológiai lehetőségekből adódnak. Az egyes újítások adaptálása, az általuk nyújtott lehetőségek kihasználása erősen függ a szervezeti normáktól, a hagyományoktól és a társadalmi környezettől (O'Mahoney – Barley, 1999; Orlikowski – Iacono, 2000). Az alkalmazottak elektronikus levelezését és világháló-használatát sok cég erősen ellenőrzi, az ellenőrzés mértéke, illetve a hozzáférés biztosítása azonban a szervezeti hierarchia egyes szintjein eltérő lehet. A megfigyelések arra is rámutattak, hogy egyes ágazatokban speciális területeken, a piaci nyomás hatására vetik be az új technológiákat. Ez azonban nem jelent általános átalakításokat (DiMaggio et al., 2001). Az új technológiák kétségkívül mélyreható változásokat eredményezhetnek a szervezetek felépítésében és működésében, az azonban, hogy ezek a változások milyen kiterjedtek, mely alkalmazottakat érintenek és milyen területeket alakítanak át, a különféle ágazatok, területek, sőt egyes vállalatok esetében is igen változók lehetnek.

5. Internet: Egyéni kibontakozás vagy újabb tömegmédium?

Az Internetnek a kultúrára gyakorolt hatásáról tudunk talán a legkevesebbet. Ez esetben is leginkább a technológia nyújtotta lehetőségeket sorolhatnák fel, de az, hogy ezek milyen módon valósulnak meg, mennyire válnak kihasználttá, továbbra is a jövő kérdése. Mint fentebb már láttuk, az Internet egyelőre csak kiegészítő szerepet játszik a többi médium és a kulturális fogyasztási szokások mellett. Az új médium azonban az eddigieken kívül egészen másfajta tevékenységekre is ad lehetőséget. Egyrészt mindenki megtalálhatja a számára érdekes és értékkel bíró tartalmakat, függetlenül attól, hogy az adott téma mennyire tart számot közérdeklődésre. Ami azonban ennél is fontosabb, az Interneten magunk hozhatunk létre és terjeszthetünk kulturális „termékeket”. Ez megvalósulhat például úgy, hogy saját zenénket, írásunkat, alkotásunkat tesszük fel a világhálóra. Így gyakorlatilag mindenki olcsón kiadóvá, producerré válhat, az egyéni kreativitás kiteljesedhet és közönséget találhat. Az optimista vélekedések szerint ezzel demokratizálódhat a kulturális termékek és információk áramlása: az Internet megszüntetheti mind az alkotók, mind a közönség függőségét a hagyományos hír- és média-vállalatoktól, szervezetektől.

Fontos kérdés azonban, hogy ezek a szervezetek hogyan jelennek meg a világhálón. A pesszimista álláspont képviselői ez esetben azt hangsúlyozzák, hogy a gazdaságilag erős, befolyásos szervezetek az Interneten is kiépíthetik érdekeltségeiket, elnyomva az önálló kezdeményezéseket és elfedve a világháló nyújtotta alternatív lehetőségeket.

Technológiai fejlődés és szemléletváltás

Ha a társadalomtudós meg akarja érteni az új kommunikációs technológiák társadalmi hatásait, akkor célja – szélsőségesen optimista vagy pesszimista forgatókönyvek kidolgozása helyett – kizárólag az árnyalt elemzés lehet.

A techno-determinizmus programszerű elutasítása a társadalomtudósok nagy részét arra sarkallta, hogy látómezőjükből kiszorítsák a technológiát, és így közreműködjenek annak a rendszernek a fenntartásában, amit Bruno Latour (Latour, 1993) a „modern Alkotmányok” nevez. Ez az alkotmány az *emberi* és a *nem-emberi* természetű dolgok, illetve jelenségek szétválasztására épül – az emberekkel foglalkozzanak a társadalomtudósok, a tárgyakkal pedig törődjenek a természettudósok. Latour szerint ez a szétválasztás sohasem sikerült igazán, és ma, amikor a hírek tele vannak öko-katasztrófákról és gén-módosított élelmiszerekről szóló beszámolókkal, a besorolhatatlan „hibridek” a modern Alkotmány széthullását valószínűsítik.

Vannak azonban, akik korábban sem mentek bele a tudományos kutatás *emberi* és *nem-emberi* jellegű tárgyköreinek szétválasztására irányuló játékba, és mindvégig igyekeztek a technológiáról nem mint a társadalmon kívüli jelenségről, hanem mint a társadalom inherens részéről gondolkodni. Langdon Winner (Winner, [1980] 1999) például arról beszél, hogy egy-egy technológia megtervezése fizikai környezetünk nézve milyen társadalmi következményekkel jár. Az általa híressé vált történet főszereplője Robert Moses, aki az 1920-as és az 1970-es évek között New Yorkban volt építész. Moses tervezte azokat a Long Island-i felüljárókat, amelyek voltaképpen egy bi-

zonyos társadalmi rend fennmaradásához járultak hozzá: csak az autók fértek át rajtuk, a buszok már nem. Így azok (főleg a feketék és a szegények), akik busszal akarták megközelíteni a Jones Beach-et, komoly akadályba ütköztek, míg azok, akiknek volt autójuk (főleg a fehér, felső-középosztálybeli polgárok) a legkisebb gond nélkül eljutottak a strandra. (Moses szándékait támasztja alá az is, hogy később megvétózta a Long Island vasútvonal meghosszabbítását a Jones Beach-ig.)

Mások, például Trevor Pinch és Wiebe Bijker (Pinch – Bijker, 1987) azt vizsgálták, hogy bizonyos társadalmi változásokat miként lehet tetten érni a technológiák változásában. Andrew Feenberg (Feenberg, 1999) azt a tényt említi példaként, hogy amikor a gyári gyermekmunka még természetesnek számított, a gépek kezelőfelületét a 7-8 évesek testmagasságához igazították. Az, hogy a gyermekmunka Nyugaton idővel tiltottá vált, magával vonta, hogy megváltozott a gépek felépítése. (Ez nem jelenti azt, hogy a gyermekmunka is megszűnt – elég, ha néhány multinacionális vállalat távol-keleti munkahelyeire gondolunk.)

Világos tehát, hogy a technológia és a társadalom szétválasztása lehetetlen feladat – emberi és nem-emberi szereplők (Latour szóhasználatában: *aktorok*) egymást formálva, egymással szoros kapcsolatban léteznek. Az egyszerű technológiák társadalmi szerepét is nehéz teljes mélységében megérteni. Az olyan összetett technológiák esetében azonban, mint az Internet, a feladat tulajdonképpen lehetetlen. Ennek ellenére vannak olyan folyamatok, amelyeknek az azonosítása fontos – szociológusok számára kötelező. Ezeknek a folyamatoknak az elemzéséhez azonban el kell felejtünk a „társadalom + Internet” képletet, és az új kommunikációs technológiákat mint társadalmi metaforákat kell kezelünk.

Pontosan ezt teszi Richard Florida (Florida, 2002), amikor a kreatív osztály kialakulásáról beszél. Nem az Internet megjelenésének unalomig ismert következményeit sorolja (illegális zeneletöltés, hitelkártya-lopás, pornó-láz, csökkenő tévénézés, stb.), hanem azokra a munkaerő-piaci átalakulásokra figyel, amelyek egyszerre okai és következményei az információs átalakulásnak. A kreatív osztály tagjai az Internet-érában felnőtt, magasan képzett, jól kereső férfiak és nők, akik pontosan tisztában vannak azzal, hogy az információs társadalom munkásaiként ők építik a jövőt – pontosabban, a jövő nem épül nélkülük. Számukra nem az a fontos, hogy külső megjelenségüket is elfogadtassák a munkahelyükkel (olyan kis trükkök árán például, mint a nyelv-piercing kivétele a reggeli fogmosás után, vagy a tetoválások elrejtése), hanem az, hogy az a munkahely, vagy az a város, ahol élnek, megfelel-e az ő igényeiknek. Ha a környezet merev, zárt, elutasító, akkor a kreatív osztály tagjai továbbállnak, és a hely, amelyet maguk mögött hagynak, a múltban ragad. Florida gondolatmenetét követve tehát nem is elsősorban az Internet-penetrációs statisztikáknak, hanem a rock-együttesek népszerűségét mutató indexek változásainak kellene lázba hozniuk a városfejlesztőket és egyéb döntéshozókat.

Természetesen tévedés azt gondolni, hogy az új kommunikációs technológiák önmagukban képesek megoldani a jelenlegi társadalmi (és gazdasági) problémákat, és már „csak” a hozzáférést kell biztosítani mindenki számára. Jóllehet ez igen vonzó forgatókönyv lenne, az új információs eszközök csupán lehetőségeket teremtenek (Shapiro, 1999). Ezek a lehetőségek azonban nem lebecsülendők – éppen ezért fontos, hogy az Internet szerepe egy tágabban értelmezett folyamat integráns részeként váljon elemzés tárgyává.

Módszertani kérdések

Az Internet robbanásszerű elterjedése a szociológia tudományos módszertanában is új – korábban nem alkalmazott – módszereket kezdett meghonosítani. Az úgynevezett internetes kutatási módszerekkel kapcsolatban már lassan egy évtizede folyik a vita azok megbízhatóságáról és a technológia alkalmazásának létjogosultságáról. Az elmúlt időszakban sokszor és sokat lehetett hallani az internetes forradalomról, ami megváltoztatja a kutatások eddigi módszereit. Az *online* kutatás a „próféták” szerint olcsóbb, gyorsabb, hatékonyabb, és a párhuzamos kommunikációra sok tekintetben alkalmasabb adatfelvételi technikát jelent. Ha a világ szociológusainak gondolkodását alapjaiban még nem is változtatták meg ezek az új lehetőségek, annyi bizonyos, hogy ennek „előszele” egyre több területen észrevehető.

Legtöbbször az a kérdés merül fel, hogy az online adatfelvétel hol helyezkedik el a kutatási módszerek között, és mi az, amire ez a leginkább használható. Gyökereken új kutatási módszerről van-e szó, vagy pedig csak egy olyan kiegészítő technikáról, ami sohasem lesz képes a személyes, telefonos, vagy akár postai megkérdezések primátusát megdőnteni? Összefoglaló mű az *online* kutatások módszertanáról egyelőre még nem készült. A társadalomkutatás irodalmán belül elsősorban esettanulmányokban, kísérletek leírásában találkozhatunk az *online* módszerek elemzésével.

Az Internet és a szociológia társadalompolitikai célok szolgálatában

Az Internet az elmúlt évtizedben számottevő társadalompolitikai kérdéssé vált a kormányzatok számára, mivel a döntéshozók számára is egyre világosabbá válik, hogy az info-kommunikációs eszközök nagy hatást gyakorolnak a társadalom szervezésére és működésére, és az információs szektor fejlettsége, illetve fejlődése a nemzetek versenyképessége és gazdasági prosperálása szempontjából egyre fontosabb.

Az adatok azonban azt is kimutatják, hogy az info-kommunikációs eszközök használata éppen azokban a társadalmi rétegekben marad el az átlagostól, amelyek leginkább rászorulnának az azok nyújtotta előnyökre. Így a digitális megosztottság a már egyébként is jellemző társadalmi megosztottsági dimenziókra mintegy „rátelepülve” tovább növelheti az egyes társadalmi rétegek közti különbségeket.

Az Internet azonban nemcsak mint megoldandó társadalmi problémák forrása van jelen a társadalompolitikai gondolkodásban, hanem a társadalmi problémák potenciális megoldási eszközeként is. Egyes döntéshozók az Internet segítségével a leszakadó térségek, társadalmi csoportok hátrányainak csökkentését remélik elérni, például a távmunka és a távoktatás támogatásával, illetve segítő hálózatok létrehozásával. Teret kap az a belátás, hogy az információs szektor és az info-kommunikációs eszközök komoly hatással lehetnek egyes hátrányos helyzetben lévő csoportok felemelkedésére. Mivel a kormányok nagy része feladatának tartja, hogy küzdjön a társadalmi különbségek csökkentéséért és a hátrányos helyzetű csoportok felemeléséért, a fenti felismerések beépülnek a kormányzati stratégiákba.

A kormányok információs politikája tehát általában több célt követ, s egyrészt a minél szélesebb körű diffúziót támogatja az általános gazdasági versenyképesség növelése érdekében, másrészt pedig – a digitális megosztottság csökkentése révén – a hátrányos helyzetű csoportok felzárkózását.

A szociológia – mint a társadalmi változásokra különösen érzékeny tudomány – az aktuális társadalmi környezet vizsgálatával, a feszültségek, problémák és anomáliák feltárásával és tudatosításával, továbbá bizonyos módszerek és stratégiák kidolgozásával segítheti a társadalmpolitikai célok elérését. Megvilágítandó, hogy ez a segítség miképpen valósulhat meg, az alábbiakban – európai példák áttekintése alapján – megpróbáljuk összefoglalni, hogy a szociológia mint alkalmazott tudomány milyen módokon működhet közre az információs társadalom kialakulásával kapcsolatos feladatok megoldásában.

- Az Európai Unió kormányainak stratégiájában közös elem, hogy a kormányzatok jelentékeny forrásokat mozgatnak meg annak érdekében, hogy előmozdítsák az IKT széleskörű alkalmazását. A célcsoportok azonosítására kutatásokat finanszíroznak, és szociálpszichológusokat vonnak be az egyes csoportok számára legmegfelelőbb kommunikációs stratégia kidolgozásába.
- A legtöbb kormány megpróbálja pontosan meghatározni azokat a területeket, ahol a legeredményesebb lehet az állami beavatkozás. Ehhez a makrokörnyezet vizsgálata és a szereplők kapcsolatainak feltérképezése nyújt segítséget, a szervezetszociológia eredményei pedig megkönnyítik a hatékony eszközök kiválasztását. Az állami szerepvállalás felesleges ott, ahol nyereségek a magántőke beruházásai, más területeken azonban – például a digitális megosztottság csökkentése, az állampolgárok és a gazdasági szereplők védelme, valamint az államapparátus modernizációja terén – feltétlenül szükséges. A különféle intézkedések és programok hatékonyságának felméréséhez klaszszikus és újszerű szociológiai vizsgálatokat egyaránt igénybe vesznek.
- Az Európai Unió minden tagállamában fontos kormányprogram az IKT fejlesztése. Az egyik fő cél a megfelelően felkészült informatikusok képzése, a másik pedig a friss munkaerő információs kultúrájának biztosítása. A szociológia itt jelentős szerepet játszik az igények felmérése, a munkaerőpiac és az oktatási rendszer összehangolása és a közoktatás reformja terén egyaránt.
- Sok kormány nagy erőfeszítéseket tesz azért, hogy az Internet és általában az IKT eszközrendszer minden állampolgár rendelkezésére álljon, és csökkenjenek a hozzáférés terén még meglévő különbségek, s ennek elérése érdekében a programok széles skáláját vonultatják föl. Az ilyen kezdeményezések közé tartozik az adókedvezmények biztosítása számítógépek vásárlásához a lakosság körében, az állami és magánvállalatok lecserélt számítógépeinek újrafelhasználása például a közoktatásban, vagy a különféle információtechnológiai és telekommunikációs eszközöknek a munkáltatóktól az alkalmazottakhoz való továbbadását lehetővé tevő lízingmodellek bevezetése. Egyes programok részben vagy akár egészben átvállalják továbbá a távmunka telekommunikációs költségeit, állami támogatással Internet-hozzáférési pontokat hoznak létre nyilvános helyeken, a közkönyvtárakban, a postahivatalokban és az iskolákban, és figyelemfelhívó kampányokat szerveznek. A kezdeményezések egy része speciális csoportok – például a nők, az idős emberek, a fogyatékkal élők, a

diákok vagy a városok vonzáskörzetén kívül eső vidékeken élő lakosság – támogatására irányul. Itt a szociológia számára elsősorban a különös figyelmet igénylő csoportok azonosítása, a megfelelő programok kidolgozásában való közreműködés és a megvalósult programok hatékonyságának vizsgálata terén merülnek fel feladatok.

A felsorolt példák természetesen nem fedik le a szociológia valamennyi lehetséges alkalmazási területét, de ezekből is látható, hogy az információs társadalommal kapcsolatos kérdések nemcsak az elméleti jellegű társadalomtudományi ágazatok, hanem az alkalmazott szociológia, a terepmunka számára is új kutatási programokat és új prioritásokat jelentenek. A kormányok – felismerve a tudományos eredmények és kutatások, s ezek között a szociológiai vizsgálatok – jelentőségét, sok helyen támogatják új kutatási műhelyek, kutatóintézetek létrejöttét, a meglévő intézmények közötti együttműködés javítását, valamint a tudományos kutatások és a gazdasági élet kapcsolatainak erősítését.

IRODALOM

- Bimber, B. (2000): The study of information technology and civic engagement. *Political Communication* 17.
- Bimber, B. (2001): Information and civic engagement in America: The search for political effects of the Internet. *Political Research Quarterly*. In press
- Bogart, L. (1956): *The Age of Television: A Study of Viewing Habits and the Impact of Television on American Life*. NY, Ungar.
- Carvin, A. (2000): Mind the Gap: The Digital Divide as the Civil Rights Issue of the New Millenium. *MultiMedia Schools*, January/February 2000. <http://www.infoday.com/MMSchools/Jan00/carvin.htm>
- Castells, M. (1996): *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1. Oxford, Basil Blackwell.
- Castells, M. (1998): *The End of Millenium. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1. Oxford, Basil Blackwell.
- Castells, M. (2001): *The Internet Galaxy*. Oxford University Press.
- Coffin, T. (1955): Television's impact on society. *American Psychologist* 10:630-41.
- DiMaggio et al. (2001): Social implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, 2001.
- Etzioni, A. és Etzioni, O. (1997): Communities: Virtual vs. Real. *Science*, 277:295.
- Feenberg, A. (1999): *Questioning technology*. London, Routledge.
- Florida, Richard L. (2002): *The rise of the creative class : and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York, Basic Books..
- ITU (International Telecommunications Union) (1997): *Challenges to the Network: Telecoms and the Internet*. Geneva.
- ITU (1998): *World Telecommunication Development Report*. Geneva.
- ITU (1999): *Challenges to the Network: Internet for Development 1999*. Geneva.
- Katz, E. – Lazarsfeld, P. F. : *Personal Influence. The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. New York, The Free Press.
- Latour, B. (1993): *We have never been modern*. Hemel Hemstead, Harvester Wheatsheaf.
- Norris, P. (2001): *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies*. New York, Cambridge University Press.

- NTIA (National Telecommunications and Information Administration) (1995): *Falling Through the Net: A Survey of the 'Have Nots' in Rural and Urban America*. Washington, U.S. Department of Commerce.
- NTIA (1998): *Falling Through the Net II: New Data on the Digital Divide*. Washington, U.S. Department of Commerce.
- NTIA (1999): *Falling Through the Net III: Defining the Digital Divide*. Washington, U.S. Department of Commerce.
- NTIA (2000): *Falling Through the Net: Toward Digital Inclusion*. Washington, U.S. Department of Commerce.
- NUA (2000a): How many online? *NUA Internet Surveys*.
http://www.nua.ie/surveys/how_many_online/world.html
- O'Mahony, S. és Barley, S. R. (1999): Do digital telecommunications affect work and organization? The state of our knowledge. *Research in Org. Behavior* 21:125-61.
- McLuhan, M. ([1964] 2001): *Understanding Media*. London – New York, Routledge..
- Mérei, F. (1969): „A szociometria módszerei és jelenségvilága.” *Pedagógiai Szemle*, 7-8.sz.:594–615.
- Orlikowski, W. J. – Iacono, C. S. (2000): 'The truth is not out there: An enacted view of the 'digital economy.' In: *Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research*, ed. E Brynjolfsson – B Kahin, pp. 352-80. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Paltridge, S. – Ypsilanti, D. (1997): A bright outlook for communications. *The OECD Observer*. No.205:19-22.
- Pew Center for the People & the Press (1998): Internet news takes off. <http://www.people-press.org/med98rpt.htm>
- Pew Center for the People & the Press (1999): The Internet news audience goes ordinary. January. Washington, D.C.: Pew Research Center for the People & the Press.
- Pinch, T. J. – Bijker, W. E. (1987): 'The social construction of facts and artefacts: or how the sociology of science and the sociology of technology might benefit each other.' In: Bijker, W. E., Hughes, T. P. and Pinch, T. J. (eds.) *The social construction of technological systems*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Robinson, J. P. – Barth, K. – Kohut, A. (1997): Personal computers, mass media, and use of time. *Social Science Computer Review*, 15:65-82.
- Robinson, J. P. – Kestnbaum, M. (1999): The personal computer, culture and other uses of free time. *Social Science Computer Review*. Summer:209-216
- Robinson, J. P. – Godbey, G. (1999): *Time for Life*. 2nd ed. State College, PA: Penn State University Press.
- Robinson, J. P. – Kestnbaum, M. – Neustadt, A. – Alvarez, A. (2000a): IT, the Internet, and time displacement. Paper presented at the Annual Meeting of the American Association for Public Opinion Research, Portland, OR, May 2000.
- Robinson J. P. – Kestnbaum M. – Neustadt, A. – Alvarez, A. (2000b): Mass media use and social life among Internet users. *Social Science Computer Review*, 18. (forthcoming).
- Simmel, G. ([1904] 1957): Fashion. *International Quarterly*, 10(1), October 1904, újranyomva: *American Journal of Sociology*, 62(6), May 1957.

- Shapiro, A. L. (1999): *The Control Revolution – How Internet is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know*. New York, Public Affairs.
- Tapscott D. (1999): Introduction. In: *Creating Value in the Network Economy*, ed. D. Tapscott, pp. vii-xxvi. Boston: Harvard Business School Press.
- Wellman, B. – Gulia, M. (1999): Net surfers don't ride alone: Virtual community as community. In: *Networks in the Global Village*, ed. B. Wellman, pp. 331-67. Boulder, CO: Westview Press.
- Warschauer, M. (2002): „*Reconceptualizing the Digital Divide*.” *First Monday*, vol. 7, 7. (2002 July)
- Wilson, E. J. III. (1999): „*Closing the Digital Divide*.” Washington, D.C.: Internet Policy Institute. <http://www.Internetpolicy.org/briefing/ErnestWilson0700.html#contents>
- Winner, L. ([1980] 1999): “Do artifacts have politics?” In: *The social shaping of technology*, D. A. MacKenzie és J. Wajzman (eds), 2nd ed. Buckingham, England, Philadelphia: Open University Press.
- Zuboff, S. (1988): *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power*. New York, Basic Books.

Dessewffy Tibor

Szociológus, az ELTE Társadalomtudományi karának habilitált docense. Az ELTE Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ (ITHAKA) alapítója és vezetője. A *World Internet Project* magyarországi kutatási programjának tudományos vezetője. Fontosabb művei: *Internet.hu* (szerk., Z. Karvalics Lászlóval, Aula, 2003), *A kocka el van veszve* (Gondolat, 2004) *Melan-Cola* (Helikon, 2002) *Iskola a hegyoldalon* (Új Mandátum, 1999), *Kedélyes labirintus* (Új Mandátum, 1997).

Dányi Endre

Szociológus, médiakutató, jelenleg a *London School of Economics and Political Science (LSE)* hallgatója. 2002-ben az ELTE Szociológia Intézetének szociológia szakán és az ELTE Művészeti-méleti és Médiakutatási Intézetének kommunikáció szakán; 2003-ban a Közép-európai Egyetem (CEU) Politikatudomány szakán végzett. Főbb kutatási területei: politikai kommunikáció, az információs és kommunikációs technológiák politikai vetületei, digitális egyenlőtlenségek. A „*Médiakutató*” című folyóirat szerkesztője, az ELTE Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ (ITHAKA) alapító tagja.

Galács Anna

Szociológus, 2003-ban szerzett diplomát az ELTE Szociológiai Intézetében. Jelenleg az ELTE Társadalomtudományi Karának doktorandusz hallgatója. Az ELTE Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ (ITHAKA) kutatója, a *World Internet Project* kutatócsoportjának tagja. Kutatási területe a politikai intézmények átalakulása az információs korban, valamint a virtuális közösségek működése és jellemzői.

Ságvári Bence

2001-ben szerzett szociológus diplomát az ELTE Szociológiai Intézetében. 2002 óta a kar doktorandusz hallgatója. Kutatási témája a tudásalapú társadalom gazdaság- és szervezetszociológiai kérdéseihez kapcsolódik, érdeklődésének középpontjában a vállalatok és az állam kapcsolatrendszerének, illetve a magyarországi multinacionális vállalatok társadalmi-politikai beágyazódottságának változásai állnak. 2000-ben a londoni *University of Westminster* vendéghallgatója, 2004-ben pedig – a Rézler Gyula Alapítvány ösztöndíjasaként – az *Indiana University* vendégkutatója volt Bloomingtonban. 2002-ben szervezetszociológiát oktatott szociológus hallgatóknak. 2002-óta az *NRC Piacutató Kft.* kutatási igazgatója, tagja a *World Internet Project (WIP)* magyarországi kutatócsoportjának. Az Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ (ITHAKA) alapító tagja.

Bódi Zoltán

A szóbeliség kifejeződése az internetes kommunikációban

Bevezetés

Az Interneten az írás és a beszéd kommunikációs műfajainak sajátos keveredése figyelhető meg: a fejlesztések ellenére még mindig főként írásos formában megjelenő közlemények – a különféle internetes műfajokban különbözőképpen, de határozottan – a beszélt nyelv bizonyos sajátosságai felé közelítenek. A világhálón az írásbeliség és a szóbeliség sajátos viszonya jelenik meg (Crystal, 2001:24). Különösen a gyors, erősen interaktív kommunikációt lehetővé tevő műfajokban, vagyis az elektronikus levelezésben és a csevegőfórumokon figyelhető meg ez a jelenség.

A hipermédia korszaka

Az elektronikus média korszakának a *poszt-Gutenberg galaxis* nevet is adhatjuk. Az elektronikus média – amelynek része az Internet is – nagy újdonságot hoz a megismerő, felfedező szándékú gondolkodásba (Harnad, 1990).¹ A gyors gondolkodás és reagálás az Internet legjellegzetesebb újdonsága, ami az internetes kommunikációs műfajokban már alapkövetelménnyé válik (Dyson, 1998:87). Gondolkodásmódunk változik, s ezért az írásbeliség és a műfajiság is átalakul. Érdekes azonban szem előtt tartani Kis Ádám megállapítását, miszerint az elektronikus médiában kialakuló új kommunikációs formák nem szüntetik meg a Gutenberg-galaxist, hanem csak kiegészítik azt, bizonyos tekintetben módosítva a nyomtatott kommunikációs formákat. Ahogy a nyomtatás elterjedésével sem szűnt meg a kézírás, úgy az elektronikus média korszakában sem szűnik meg a könyvnyomtatás (Kis Ádám, 1997).²

Nyíri szerint a 19. századtól, amikor már elég fejlett a nyomdatechnika, a kép a szöveg részévé válik. Ezt nevezzük Gottfried Boem nyomán *ikonikus forradalomnak* (Nyíri, 1996 id. Gottfried Boem, 1995:13). Ekkor azonban még a szövegé a vezető szerep, az új internetes média megjelenésével viszont a kép (akár a mozgóképek is) és a hang a közlemény egyenértékű részévé válik, az írás elveszíti vezető szerepét, s a kultúra a posztliterális korszakába lép. „Az ikonikus fordulat a posztliterális jelensége.” (Nyíri, 1996:10). A poszt-Gutenberg galaxis jellegzetes vonása a *multimedialitás*.

¹ <http://cogsci.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad90.skywriting.html>

² <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgps.hun>

Az Internet mint kommunikációs médium közegében a szóbeli, a vizuális és az írásbeli kommunikációs csatornák összekapcsolódnak, és megjelenik a multimédia. Michael Heim szerint ez a *hipermédia* korszaka: az Internet – mivel lehetővé teszi képek, videófelvételek, hang és animáció egyidejű továbbítását, illetve azonnali elérését – nem lineáris alkotói és befogadói magatartást igénylő médium (Heim, 1997).³

Az Internet és azon belül a World Wide Web multimediális jelenség, vagyis az írott szöveggel összekapcsolódó vizualitás és akusztikum ugyanúgy az információk hordozójává válhat, mint a hagyományos nyomtatás.

Az írott beszélt nyelv

Susan C. Herring (Herring, 1996) a számítógéppel közvetített kommunikációról (*CMC: Computer-Mediated Communication*) szóló, általa szerkesztett kötetben megjegyzi, hogy a kommunikációnak ez a fajtája – bár írásos megjelenésű, hiszen az üzeneteket billentyűzet segítségével rögzítik – jobban hasonlít a beszédkommunikációhoz, igen gyors információcserét biztosít, speciális (jórészt rövidítésekre alapozott) szókincse van, és itt a képiség is fontos információhordozó. Mindezek mellett azt is érdemes figyelembe venni, hogy az internetes kommunikációban különböző kommunikációs műfajok ötvöződnek, s ezért a nyelvhasználat nem homogén (Herring, 1996:3).

Ong három korszakot különít el a kommunikációtörténetben: az elsődleges szóbeliség (*primary orality*), az írásbeliség (*literacy*) és a másodlagos szóbeliség (*secondary orality*) korszakát (Ong, 1982:136). A másodlagos szóbeliség korszakát Ong a hang rögzítésére és átvitelére szolgáló technikai eszközök (a telefon, a fonográf, majd a rádió és a magnetofon) feltalálásától számítja, amelyek mind térben, mind időben jelentősen kitágították a szóbeli kommunikáció hatókörét. Ong szerint a másodlagos szóbeliség az 1980-as évekig tart, a televízió széleskörű megjelenése és elterjedése már nem a szóbeliség, hanem a képiség korszaka.

Szépe György is felvázol egy kommunikációs fejlődési sort: *szóbeliség, írás, nyomtatás, magánhasználatú írógép, számítógép, multimédia* (Szépe, 1997:78). Ez a fejlődési sor azonban Szépe szerint is csak vázlatosnak tekinthető, mert hiányoznak belőle az élőszó rögzítési és reprodukálási lehetőségei. Természetes, hogy amint lehetőség nyílt az élőszó rögzítésére és megőrzésére, ez már önmagában is a kultúra hordozójává vált. A megőrzött és reprodukálható szóbeliség szövegei a szóbeliség korszakához képest többé már nem pontatlanok, és már nemcsak az emlékezetünk őrzi meg az információkat, hanem pontos formában rögzíthetjük a tudást. A Szépe-féle fejlődési sort ki lehet egészíteni egy újabb síkkal: a szóbeliség rögzítésének lehetővé tételét hozzávetőlegesen arra az időszakra tehetjük, amikor a magánhasználatú írógépek elterjedtek. A teljesebbé tett sorozat tehát így alakul: *szóbeliség, írás, nyomtatás, magánhasználatú írógép, hangfelvétel, aszinkron hangtovábbítás, szinkron hangtovábbítás, számítógép, multimédia*.

³ <http://www.mheim.com/html/docs/vrtea/vrtea.html>

Az Interneten folyó kommunikációban megjelenő szövegekre – a hagyományos írott szövegekkel szemben – kevésbé jellemző a szabályozottság, a normakövetés és a szerkesztettség. Nem egyértelmű, hogy a „posztliterális környezetben” megalkotott, magánjellegű *e-mail* és *chat* üzenetek kommunikációs műfaja az írott vagy inkább a beszélt nyelvi kommunikációhoz sorolható-e (Bódi, 1998:179). Az Interneten jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját *írott beszélt nyelvnek* nevezhetjük (Bódi, 1998:186). Balázs Géza ugyanezt a jelenséget másodlagos írásbeliségként ismerteti, ő azonban ezt a jelenséget az Internet mellett kiterjeszti a mobiltávközlés sms-szolgáltatásainak, valamint más médiumoknak az írásbeliségére is (Balázs, 2003:149). Az angol nyelvvel foglalkozó nemzetközi kutatások is rávilágítottak már, hogy az Interneten továbbított üzenetek az írott és a beszélt nyelv között helyezkednek el, hiszen a partnerek nem látják és nem is hallják egymást, s ezért ezek a szövegek kissé személytelenebbek is; viszont a világhálón a felhasználók ugyanakkor kifejezetten a spontán beszélt nyelvhez hasonlóan formálják meg szövegeiket (Herring, 1996:4; Collott – Bellmore, 1996:14, 21).

David Crystal szerint a „netnyelv” (*Netspeak*) mint harmadik típusú médium kombinálja az írásra, a beszédre és elektronikus közvetítésre jellemző elemeket (Crystal, 2001:48).

Az írott beszélt nyelv az internetes interakcióban

Az Interneten folyó interakciókban – a beszédhez közelítve – kétségbeesett erőfeszítés zajlik arra, hogy a prozódia és a paralingvisztika tárgyköréhez tartozó metakommunikáció hiányosságait sikerüljön pótolni (Crystal, 2001:34). A betűhalmaz, az írásjelhalmaz, a csupa nagybetűs szavak, a ritkítottan szedett szavak, a csillagok vagy szóközi aláhúzások közé foglalt szavak – mind-mind az internetes nyelv köztes műfajiságának jelenségei (Crystal, 2001:35). A – főként az elektronikus levelezésben és a *chat* fórumokon megjelenő – mosolyszimbólumok, a *smiley*-k kiválóan alkalmasak a prozódiai és paralingvisztikai elemek, a metakommunikáció pótlására és általában az érzelmek kifejezésére. A *smiley*-k éppen azért terjedtek el annyira az Interneten, mert a „netnyelv” a gyors, azonnali interakcióhoz, vagyis a beszédhez közelít, s így egyre nagyobb igény merül fel az érzelmek jelzésére is (Crystal, 2001:38). Meg kell azonban jegyezni, hogy a mosolyszimbólumokról csak az adott kontextusban derül ki, hogy pontosan milyen szándékot közvetítenek (Herring, 1996:3; Werry, 1996:52).

A verbális kommunikációt idéző jelek az írott szöveg részévé válnak. A mosolyszimbólumokról számos honlapon tanulmányozhatunk alapos áttekintéseket.

Az e-mailen továbbított levelekben emellett olyan, néhány betűből álló, sűrített jelentéstartalmú betűszók és rövidítések is előfordulnak, amelyekkel más magyar nyelvű kodifikált szövegben nem találkozunk. Jellemző példa erre a + jel használata a „meg” igekötő helyett, továbbá a számjegyek felhasználása több betű helyett (*5let* = ötlet, *666s* = hathatós, *5/c* = 5 perc, *1 pill* = egy pillanat). Gyakoriak az angol nyelvű rövidítések is: *THX* = *thanks* (köszönöm), *imho* = *in my humble opinion* (szerény véleményem szerint), *btw* = *by the way* (apropó, erről jut eszembe), *pls* = *please* (kérem, kérek), *tnx* = *thanx* (köszö, kösz), *CU IRL* = *see you in real life* (találkozunk a valós

életben – elköszönés olyan helyzetben, amikor az internetes levélváltás után a partnerek személyesen is találkoznak), *ASAP = as soon as possible* (amilyen gyorsan csak lehet). Ezeknek a rövidítéseknek a használata – amellet, hogy gyorsítja az írott kommunikációt – csoportnyelvi jelenség is lehet, hiszen a gyakorlott internetezők számára ezek az amerikai-angol mintájú rövidítések, összevonások ismerősek lehetnek, de az Interneten kívüli írásbeliségben ezek a kódok aligha értelmezhetőek.

Egyre gyakrabban fordul elő az is, hogy az *e-mail* és *chat* szövegekben az íráskép és az írásmód a beszélt nyelvi megnyilatkozások fonetikai megjelenését próbálja ábrázolni, tehát az írott szöveg már a megjelenési formájával, a látványával is (a beszélt nyelvre utaló) üzenetet hordoz. Olyan esetekben is alkalmazzák a fonetikai írásmódot, amikor az nem illik a kodifikált, írott szöveghez: *aggyál, tanács+, nyitnyuk, majkésőbbcsinájjuk+, asszem, emléxel*.

Igen jellemző a magyar szavak leegyszerűsített vagy divatszzerű, sajátos helyesírása: *majnem, ijét, uccse, tuggya, szal* (szóval), *fekünni, pill* (pillanat), *lejöhecc, mijen, iszni, rencergazda; soxor, emléxik, fexik, yol* (jól), *kaqkk, muxik* (vagyis működik!). Gyakori jelenség a magyar szavak már említett, számjegyeket és betűket keverő írásmódja is: *6ás, Iszeru, megold6ó, 2séges, 1általán, +öllek!, Lhúz* (elhúz), *GPn* (gépén) stb.

Az elektronikus levelezésben és a *chat* fórumokon másféle, tipográfiai eszközöket alkalmazó jelölések is előfordulnak: a kiemelendő szavakat gyakran aláhúzással jelölik meg a szó előtt és után: *_könyv_ ,_tudás_*. A csupa NAGYBETŰVEL szedett szó vagy akár teljes szöveg erősen emocionális tartalmat tükröz, az ilyen szövegrészlet a beszédben a kiabálásnak felel meg.

Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy az elektronikus levelezés, illetve a csevegőfórumok kommunikációs műfaja a spontán beszédkommunikációhoz közelít. Ez a helyesírás egyaránt fakadhat sietségéből, tréfakedvből és csoportnyelvi hatásokból. Annyi azonban bizonyos, hogy ez tudatos nyelvi jelenség (Miklós, 1996).⁴ Hozzá kell tenni, hogy ez a leegyszerűsített, funkcionális írásmód bizonyos esetekben az anyanyelvi műveltség hiányosságai miatt is felbukkanhat. A tudáshiány miatt, illetve szándékosan elkövetett helyesírási módosítások szétválasztása azonban nehéz, sokszor esetleges.

A csevegőfórumok írásmódjában megfigyelhető továbbá a központosításnak és a mondatatórok jelölésének a hiánya. Rendszeresen elmaradnak a vesszők, a mondatkezdő nagybetűk és a mondatzáró írásjelek is. A mondatvégi írásjelek csak akkor fordulnak elő többé-kevésbé következetesen, ha emocionális okokból vagy kiemelési céllal halmozzák őket. Ezek is azt szolgálják, hogy az információáramlás sebessége, a gépelés gyorsasága a lehető legnagyobb legyen, a legjobban megközelítse a beszélt nyelv tempóját. A csevegőfórumok szövegeit jellemzően csak annyira formálják meg, hogy az üzenet még könnyen érthető legyen. A mondatkezdő nagybetűk és a tagmondatokat, illetve egyes szavakat a helyesírás szabályai szerint elválasztó vesszők, valamint a mondatzáró írásjelek mellőzésével az üzenet még egyértelmű maradhat.

⁴ <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamech/wan/kultura/ircnyelv.hun>

Simeon J Yates szerint az internetes szövegek modalitása jellemzően a spontán beszélt nyelvhez hasonlít, a szóhasználat inkább írott nyelvi sajátosságokat mutat (Yates, 1996:46). Nem elhanyagolható az a szempont sem, amire Pixie Ferris világít rá: szerinte az internetes írásbeliséget leginkább az egyidejűsége és azonnali interaktivitása közelíti a beszélt nyelvhez (Ferris, 1997).⁵

Az Internet elektronikus, globális és interaktív médium, s mindezek a jellemzők kihatnak magára az Internet nyelvére is. Az elektronikus jellegnek az a következménye, hogy a világhálón csak olyan információkat – és csakis olyan formában – tudunk továbbítani, amit az elektronikus médium lehetővé tesz. Ez azt jelenti, hogy a billentyűzet karakterkészlete meghatározza, hogy mit és milyen formában küldhetünk; a képernyő mérete és az általunk használt számítógépes konfiguráció típusa pedig azt szabja meg, hogy mit és milyen formában láthatunk, mit fogadhatunk be az Interneten keresztül (Crystal, 2001:24). Más szóval: bármennyire közelít is az Internet nyelve a beszélt nyelvhez, mégis az írásbeliség technikai környezetének korlátai között kell maradnia.

A mosolyszimbólumok jelentősége az internetes kommunikációban

Az Internet és a nyelvhasználat kapcsolatának irodalmában sok sztereotípiát és felületes véleményt találhatunk. Az egyik leggyakoribb téma a mosolyszimbólumok vagy *emotikonok* használata. Az emotikonok alkalmazását a következőkben annak a kiindulópontnak a szem előtt tartásával kíséreltem meg vizsgálat tárgyává tenni, hogy azok az Internet erősen interaktív műfajaira jellemző *írott beszélt nyelv* fontos építőelemei (Bódi, 2004:39).

A gyakran internetezők körében a *smiley*, a mosolykód közismert szimbólum, ami sűrűn előfordul az Interneten olvasható üzenetekben (vö. pl. Koltay, 1997:94.). A mosolykód az érzelmeket kifejező metakommunikatív eszközöket, amelyek az írásos szövegekből szükségképpen hiányoznak, a billentyűzeten található írásjelekből és egyéb szimbólumokból alkotott képi információ primitív ikonjaival helyettesíti: :-) , :-(. A mosolykód általános, nyelvtől és kultúrkörhöz függetlenül értelmezhető ikonikus jel, amely az emberi arcvonásokat, (illetve az azokhoz kapcsolódó emocionális hátteret) próbálja felidézni. Értelmezése világos és mindenki számára egyértelmű lehet.

Konkrét következtetések levonásához elvégeztem egy vizsgálatot. A kutatás törzsanyagát alkotó nyelvi adatok nagy tömegét *online* kérdőíves módszerrel gyűjtöttem össze. Ez a módszer ugyan nem tesz eleget a statisztikai mintavétel szabályainak, de ha egy ilyen felmérést jól megtervezünk, akkor a beérkező nagy mennyiségű nyelvi adat szemiotikai és szociolingvisztikai szempontból egyaránt hasznos új eredményeket hozhat (Márton, 2000:1241; Babbie, 1999:293–294.). A hibás következtetések elkerülése érdekében mindenesetre inkább tartózkodok a számszerű adatok emlegetésétől, és csak tendenciákra próbálok rámutatni. A vizsgálat tárgyának természetéből fakad, hogy néhány elem, illetve megállapítás ismétlődik, ám ez az elemzés során elkerülhetetlen, hiszen csak így kaphatunk korrekt, részletes eredményeket.

⁵ <http://www.december.com/cmc/mag/1997/jun/ferris.html>

Az indulatosság, az elégedetlenség kifejezése

Megfigyelésem szerint az indulat és az elégedetlenség kifejezésére az internetes kommunikáció során a szöveggel egyenrangú szerepet játszik a *smiley*-k alkalmazása. Ez megerősíti azt a nézetet, amely szerint az internetes kommunikáció során a jelek és szimbólumok, általában a vizuális elemek legalább akkora szerepet játszanak, mint az írott szöveg (vö. pl.: Heim, 1997; Nyíri, 1996. id. Gottfried Boem, 1995:13; Herring, 1996:3; Werry, 1996:52.).

Míg az indulat megjelenítésére használt kifejezőeszközök igen változatosak – hiszen a leggyakrabban előforduló emotikon, a >:(is ritkán fordul elő – addig az elégedetlenséget leginkább az egyszerű elemek szimbolizálják: :- (és :/. A negatív érzelmet kifejező alap-emotikonok, a :(és a :-(gyakoriak ezekben a funkciókban. Az indulatosságról úgy tűnik, hogy az ábrázolási (és értelmezési) módja nem egységes, hanem meglehetősen változatos és kevésbé általános. Feltűnő, hogy a karakterek között gyakran fordul elő az összeráncolt szemöldököt, illetve homlokot szimbolizáló > jel, és a legörbülő száját jelölő (jel is, amelyek együtt a >:(ikont alkotják. Az összeráncolt szemöldököt vagy homlokot szimbolizáló > jel variációjaként előfordul a } jel használata is, ezzel az ikon a }:(alakot ölti. Az elégedetlenséget ábrázolja az összevont szemöldököt szimbolizáló =(jel is. Észre kell venni, hogy az elégedetlenség kifejezésénél az emotikonok hangsúlyos része a szemöldökön, homlokon megjelenő bárázda: =:(, >:-| , }:(,]8-(.

A válaszadók leggyakrabban elégedetlenségük foka, illetve vérmérsékletük szerint szaporítják a lefelé görbülő száját jelképező írásjelek számát az elégedetlenség kifejezésére, előfordul, hogy valaki ezekből tíznél is többet használ.

Gyakori még ezeken kívül az elhúzott száját felidéző, és ezzel az indulatosságot kifejező | jel: >:| , illetve :-| vagy :| . Az elhúzott száját szimbolizáló | jel helyett használják továbbá a / vagy a [jelet tartalmazó >:/ , >:[ikonokat is. Ritkábban találkozunk az eltúlzott

}:-//////// vagy :-[[[formákkal. Az elégedetlenség érzékeltetésére is számos változata fordul elő a szájnak: :[, :7 , :() , :-< , :O , :p , :S , :T , :-##### , :-c , :-e , :\$. Több elem kombinálásával alkották a következő példákat: :-(| , :- (P .

Egyéni megoldásként fordul elő, hogy a nyolcas számjegyet választották a kigúvadt szem ábrázolására mind az indulatosság, mind az elégedetlenség jelzésére: 8(, 8-(. A vicsorgó fogakat a # jel szimbolizálja. Érdekes egyéni variáció a @ jel alkalmazása a száj helyén. A :-@ ikon – elszigetelt előfordulása miatt – nehezen fejthető meg, de valószínűleg az eltátott száját, a kiabálást vagy a kinyújtott nyelvet szimbolizálja. Az elkerekített száj és az ezzel együttjáró kiabálás szimbolizálására a kis o vagy a nagy O betűt használják: :o , halmozva: :oooooo, esetleg :oO .

A szimbólumok és az írásjelek kombinált használatára érdekes példák azok, ahol az üzenet küldője az emotikonnal kifejezendő érzelem nyomatékosítását halmozott felkiáltó jelekkel vagy kérdőjelekkel oldja meg: >://// !!!!!!! vagy :-|??? .

Elszigetelt esetekben előfordulnak bonyolultabb ábrákat adó egyéni variációk is: 8===o , q>o(, :(((*****?@***** .

A boldogság és a vidámság kifejezése

A boldogság és a vidámság nyelvi kifejezésére a kérdezett internetezők szinte kizárólag csak a mosolyszimbólumot használják, hiszen ez rendkívül egyértelmű, világosan kifejezhető érzelmi állapot, amelynek a jelölésére jól bevált, hagyományos szimbólumok vannak.

A pozitív emóciót egyértelműen az alapvető mosolyszimbólummal fejezik ki, amelynek nagyon sokféle változatát használják a válaszadók. Az viszont kiderül az adatokból, hogy a válaszok több mint felét a következő négy egyszerű, alapvető *smiley* teszi ki: :) , :-), :) , :)) . A többi mosolykód jobbra már csak ezeknek a variációja, a mosolygó ajkat szimbolizáló) jel halmozása. A mosolygó, szélesre nyílt száj kifejezésére a) variációjaként használják a **D** és az **o** betűt is: :D , :-D , :o) , :O. A vidámság szimbolizálására használják válaszadóim a **P** betűt is: :-p , :-P, ez az elcsücsörített száját, esetleg a kinyújtott nyelvet fejezi ki.

Figyelemre méltó, hogy van olyan internetező is, aki nem rest speciális karaktereket alkalmazni egy-egy emotikonban, például: :D. Új elemként a vidámság kifejezésére megjelenik a haj jelzése is, § jellel: §:-), §:))))))))) , ez azonban elszigetelt jelenség, amit nem szabad általánosítani. Ez egyben azt is mutatja, hogy a mosolyszimbólumok ábrázoló funkciója igen erős, és néha a gyorsan fellelhető jelek használata helyett nagyobb kifejezőerő kifejtésére, szövegalkotói kreativitásra motivál.

Elenyészően ritkán fordul csak elő, hogy a válaszadók a fordított sorrendű, jobbra döntött fejet jelképező (-: emotikont alkalmazták, hiszen szinte törvényszerűnek tekintjük, hogy a szokásos :-) *smiley* balra döntött fejet szimbolizál. Az is előfordult, hogy az álló arcot szimbolizáló ^_^ jelcsoportot használták, ebben az esetben a szemet a ^ jelek, a száját pedig a _ jel ábrázolja. Mindezeknek és a * jelnek a kombinációjával alkotathatók meg a következő ábrák: (*~*), (^_^), *o/* , *~* , *^_^* .

Újabb gazdagító elem a kicsorduló könnyet, esetleg a kacsintást szimbolizáló ikon alkalmazása :-') . A kifejezendő érzelmek nyomatékosítására itt is előfordul a felkiáltójelek halmozása az emotikon mellett: :)!!!! . A szem kiemelt szerepét mutatja, hogy az egyszerű kettőspont variációjaként előfordul a **B** betű vagy a **8** számjegy is: **B** , **8**-) .

Feltétlenül megjegyzendő viszont, hogy az egyik válaszadó az erre alkalmazható emotikonok között, a vidámság és a pozitív érzelmi állapot szimbólumaként említette a rózsát utánzó : @—}— ikont. A virág formáját a billentyűzet karakterkészletének elemeiből építette fel: a szirmokat a @ jel, a szárat a kötőjel, a levelet pedig a kapcsos zárójel ábrázolja, ezek a karakterek tehát együtt ikonikus jelet alkot, ami metonimikusan utal a vidámságra.

Nehezen elemezhető a következő egyéni variációk: =8-), @-> , d8-), (-)))>> . A vidámság kifejezésére szolgáló emotikonok között említette egy válaszadó a vegyes összetételű **d:-király** jelzést, ami egyszerre tartalmaz képi funkciójú és nyelvi funkciójú elemeket: ennek szerzője nyelvi kóddal is megerősítette a vizuális kódot.

A türelmetlenség kifejezése

A türelmetlenség olyan állapot, amit a válaszadók kifejezetten változatos eszközökkel fejeznek ki: közel egyharmaduk különböző írásjeleket halmoz. Külön kiemelendő, hogy itt a kérdőjel ismétlése a leggyakoribb. Sűrűn halmozzák a pontot, az alá-

húzást, a kötőjelet és a csillagot is. A vizsgált internetezők nem egészen egynegyed része fejezi ki szöveggel a türelmetlenségét, és ennél is ritkábban használnak ebben emotikont.

Nem jellemző tehát, hogy türelmetlenségüket a válaszadók mosolyszimbólummal fejeznék ki internetes kommunikációjuk során, viszont azoknál, akik mégis ezt teszik, kifejezetten változatosak, kreatívak, tehát nincs egységes forma erre a célra; vélhetően azért, mert ez összetett érzelmi állapot, olyan élethelyzet, amit nehéz szimbolizálni.

Leggyakrabban az elhúzott szájjal megjelenő :-I vagy :| emotikon jelent meg, a harmadik és a negyedik leggyakoribb szimbólum az elhúzott száj két másik formai variációja, a / és a :-/ volt. A száj formája a türelmetlenséget kifejező *smiley*-k esetében gyakran változik, a különféle formai változatokban gyakori az elkerekített (kiabáló) szájforma: :o , :O , :o| , :-O , :o/ , <:O , :-D , :-PPP , :@ , :oO . Az elbiggyesztett, elégedetlenséget sugalló szájtartás érdekes kifejezési módja a következő: :-s , :-S , :s , :S .

Az elégedetlenséget, türelmetlenséget kifejező emotikonokat néha írásjelekkel, illetve betűsorokkal is kiegészítik: :RGGGGGG , :o ! , :! . Ezekben a ritkán előforduló, elszigetelt esetekben nagyon nehéz eldönteni, hogy a felhasznált karakterek ábrázoló vagy szimbolikus nyelvi funkciót töltenek-e be.

Érdeemes megjegyezni, hogy a türelmetlenséget kifejező emotikonok legtöbb variációja a száját szimbolizáló elemet módosítja, vagyis ennek az érzelmi állapotnak az egyik leghangsúlyosabb és legjobban variálható eleme a száját jelképező karakter.

A gúny kifejezése az Interneten

A válaszadók véleménye szerint a gúny is elég jól kifejezhető valamilyen mosolyszimbólummal: legalább háromnegyed részük emotikonnal érzékelteti a gúnyos attitűdöt, árnyalatot. A gúny is egyértelmű érzelmi viszonyulás, kifejezése felerősítésen, túlzáson alapul. Érzékeltetéséhez ugyanakkor mindenképpen szükség van szövegszerű kommunikációs kontextusra is, csak annak keretében lehet emotikonnal világosan, egyértelműen jelölni. A mosolyszimbólum általában is csak kiegészítő elem, önmagában ritkán fordul elő, jellemzően szöveges elemekhez kapcsolódik, s ez fokozottan érvényes a gúny esetében. A válaszadók egynegyed része csak szöveggel érzékeltette üzenetének gúnyos jellegét.

A gúnyos jelentésű mosolykódok szintén nagy változatosságot mutatnak, hiszen a leggyakoribb elem is csak minden hatodik esetben jelenik meg (1319-ből): a :P vagy :-p szimbólum az elhúzott száját, a kinyújtott nyelvet szimbolizálja. Ezek variációjaként a domináns elem halmozása is többször előfordul: :PPP. A gúny jelölésére szintén gyakran használják a mosolygós száját: ;) , :-) , >:) , illetve ennek különféle változatait: > , :D , :oP , :9 , :] , :-} , :D. Ritkán megjelennek más szájtartást jelképező jelelemek is: ;-V , >:-O , :-§ , :-A , :-B , :1 , :P .

A gúnyt kifejező *smiley* megszerkesztéséhez felhasznált karakterek között rendszerint vannak kiegészítő elemek, amelyek az arc felső részét, a szemet, a szemöldököt, illetve a homlokot jelképezik, s ezek azt mutatják, hogy az alapvetően vidámságot kifejező emotikon-elemeknek többletjelentésük is van, hiszen a gúny korántsem mindig vidám attitűd: >:) , }:-) , ;))) (pontosvesszővel jelölt kacsintó szem),]:-) , =:-) , (8—) , = | , :-)= , x:) , q:] .

Általános tapasztalatok az emotikonok használatáról

Összefoglalóan olyan következtetéseket lehet levonni, amelyek árnyalhatják az emotikonok használatáról kialakult, sokszor közhelyszerű képet. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy az érzelmek kifejezésére sokoldalú lehetőségek állnak rendelkezésre az internetes kommunikációban, és az emotikon a szöveges és a másfajta vizuális kifejezésmódokat csak megerősíti, kiegészíti.

Az emotikonok végtelenül sok egyéni változatban jelenhetnek meg, de az alapváltozatok a leggyakoribbak. Minél gyakrabban használják ezeket az alaptípusokat, annál egyértelműbb, világosabb a bemutatandó, illusztrálandó érzelem. Az összetettebb érzelmek, állapotok, érzékeltetésére alkalmazták legkevésbé az emotikonokat: itt a szöveges kifejtés mellett a különféle írásjelek halmozása fordult elő a legtöbbször.

Az – az általam ismételten hangsúlyozott tény –, hogy az alapvető érzelmek kifejezésére az emotikonok legegyszerűbb alaptípusai fordultak elő a legnagyobb mennyiségben, viszonylag zárt szimbólumhasználati módra utal, ami könnyen, gyorsan elsajátítható és ugyanilyen könnyen értelmezhető. Ugyanakkor az alkotóelemek variálására, halmozására korlátlan egyéni lehetőség nyílik, amivel élnek is a válaszadók, de ezek a formák nem tömegesek, megmaradnak *hapax legomenon*-nak. Az Internet jellegéből adódóan óriási lehetősége van mindenkinek a tartalom – különösen az emocionális tartalom – hangsúlyozására a vizuális szimbólumok kreatív felhasználása segítségével.

A közvetlen emberi kommunikáció és az internetes interakció

Horányi Özséb gondolatmenete és megfogalmazása szerint az orálitástól kezdve az íráson át a számítógép közvetítette kommunikációig jelentősen megváltozott a kommunikátumok térbeli *lokálizáltsága*: az orális kommunikátum térben szigorúan lokalizált; az írásos feljegyzés ugyan lokalizált, de nem szigorúan, mert szállítható, másolható; a számítógépes hálózaton megjelenő kommunikátum voltaképpen nem lokalizálható. Megváltoztak a kommunikátumok elérhetővé tételének a módszerei, és jelentősen lecsökkent az elérési idő is: az orális kommunikátum elillanó természetű, az írott (nyomatott) információk személytelenebbek a beszédnél és maradandók, viszont térben korlátozottak, míg a számítógépes hálózat által elektronikus úton közvetített kommunikátum szinte már a létrehozása pillanatában eljuthat a tér bármely pontjára. Megnövekedett az adott információt (a kommunikátumot) közvetlenül elérni képes befogadók száma is, hiszen a szóban elmondott szöveget csak a jelenlévők percipiálhatják, míg az írott és különösen a nyomtatott szöveget akár már nagy tömeg is elérhetik változatlan formában, a számítógépes hálózat közvetítette kommunikátumok pedig gyakorlatilag azonnal, még a nyomtatásban terjesztett közleményeknél is több potenciális címzettet érhetnek el, (Horányi, 1997).⁶

⁶ <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozseb1/hozsb1.mek>

Csevegőforum mint az internetes interakció csúcsa

Az Interneten létrehozott csevegőforumok időfüggőek, azonnali válaszlehetőséget kínálnak és az azonnali befogadás, válaszadás igényét hordozzák, hasonlóan a közvetlen emberi kommunikációhoz (vö.: Buda, 1994). A hálózati interakció javarésze viszont elsősorban írásban jelenik meg (Crystal, 2001:29).

A csevegőforumok biztosítják a leggyorsabb lehetőséget az Internet közvetítésével folytatott kommunikációhoz. Az üzenet itt az élőbeszéd sebességétől alig-alig elmaradva jut el a befogadóhoz. Ezeknek a csevegőforumoknak a nyelve közelít a legjobban az élő beszélt nyelvhez, illetve annak egyes csoportnyelvi változataihoz. Christopher C. Werry számos csevegőforumon végzett vizsgálatai alapján a következő megállapítást teszi: „Az IRC (*Internet Relay Chat*, internetes csevegés) formájában megvalósuló kommunikációt jelentős mértékben a közvetlen emberi kommunikáció, a beszélt nyelv reprodukálásának igénye motiválja” (Werry, 1996:61). Werry a csevegőforumok kommunikációját ennek megfelelően – mivel a csevegés két vagy több személy között az élőszó szinkronitásával, de írott formában folyik – *interaktív írott diskurzusnak* nevezi (Werry, 1996:47).

Egy-egy csevegőszobában egyidejűleg sok írott párbeszéd zajlik egy helyen és egy időben. Kevés az olyan párbeszéd, ami a csevegőszobában egymás utáni megszólalások összefüggő sorozataként jelenik meg, hiszen egyszerre többen folytatnak dialógust, és minden egyes megszólalás akkor tűnik fel a mindenki által látható képernyőfelületen, amikor azt a résztvevő leírta és egy gombnyomással elküldte a fórumra.

A csevegőforumok dialógusainak felépítése tehát nem egyezik meg egyik korábbi kommunikációs műfajjal sem, nagyon hasonlít a spontán beszélt nyelven folytatott párbeszédhez, viszont annál szervezetlenebb és tartalmilag nagyon hiányos, továbbá gyakran hiányzik belőle a makrotervezés minden eleme. A szervezetlenséget ugyanakkor kompenzálja a szöveg írásbeli, statikus megjelenési módja, s ennek segítségével mégis követhető valamelyest a párbeszéd fonala. Ez a kommunikációs műfaj lehetőséget ad a valós időben folytatott párbeszédre egymástól térben igen távol elhelyezkedő résztvevők között, s a hagyományos írásbeliségnél összehasonlíthatatlanul gyorsabb kommunikációt biztosít számukra.

Az Interneten megjelenő szövegek – főleg az erősen interaktív *chat* fórumokon és az *e-mail* üzenetekben, de a hálózati honlapokon is – egyre inkább vázaltszerűek, s mind szerkezetüket, mind formai kivitelezésüket tekintve távolodnak a hagyományos írásbeliségtől. Jakob Nielsen szerint mindez azért van így, mert a honlapok szövege is kezd alkalmazkodni ahhoz, amit magyarul – Nielsen nyomán, jobb híján – „internetes olvasásnak” (*webreading*), esetleg „képernyő-olvasásnak” nevezhetünk. Az Interneten az olvasók nem lineárisan haladnak előre az olvasásban, hanem „szkennelnek”, vagyis egyes szavakat, szerkezeteket emelnek ki a szövegből (Nielsen, 1997).⁷ Emiatt a szerkesztés is a könnyű, gyors értelmezhetőséget célozza meg, hasonlóan a spontán beszélt nyelvhez, ahol az egyidejűség, az interaktivitás, a pillanatnyiség érdekében ugyanilyen igényeknek és elvárásoknak kell megfelelni.

⁷ <http://www.useit.com/alertbox/9710a.html>

Sok közös vonást lehet találni a spontán élőbeszéd és a spontán elektronikus levelezés, illetve a csevegőfórumokon megjelenő szövegek *tervezési és kivitelezési folyamatai* között is, annak ellenére, hogy az elektronikus levelezés alapja mégiscsak az írott szöveg. Az elektronikus levelezésben és az internetes csevegésben a szövegek megformáltsága a hagyományos írott levelekéhez képest gyenge, s gyakran teljesen hiányzik a korrekció.

A „netnyelv” általában közelebb áll az írásbeliséghez, de sok beszédsajátosságot hordoz, és David Crystal is elismeri, hogy ez műfajonként más és más: a *chat*, majd az *e-mail* nyelve van a legközelebb a beszédhez, míg a hálózati portálok, a honlapok nyelve áll a legtávolabb attól (Crystal, 2001:47).

A hálózati interakció és a közvetlen (*face-to-face*) emberi kommunikáció legfőbb különbségei Crystal szerint az alábbiak:

- Az azonnali (szimultán) és kölcsönös visszajelzés hiánya, ami abból ered, hogy az üzenet csak ideális esetben jelenik meg azonnal a címzett képernyőjén, és a fogadó fél csak ritkán tud azonnal válaszolni, mert ehhez a bekapcsolt gépnél kell lennie, el kell indítani a megfelelő programokat stb. (Crystal, 2001:30). (Ehhez a magam részéről hozzá kell tennem, hogy az Interneten az üzenetváltás ritmusa valamivel lassúbb ugyan, mint a valódi párbeszédben, ez mégis sokkal közelebb áll a beszédhez, mint a hagyományos írásbeliség.)
- Ha sokan vannak egy csevegőszobában, akkor óhatatlanul belebeszélnek egymás párbeszédébe, s a diskurzus száalai összekeverednek (Crystal, 2001:32).
- Ha valaki egy *chat* fórumon lassan válaszol, akkor az interakció nem történik meg, a párbeszéd fonala visszajelzés nélkül megszakad (Crystal, 2001:32).
- Sok felhasználót kiszolgáló környezetben az üzenetek egyszerre több forrásból érkeznek, így a párbeszéd egyszerre több irányban zajlik, és a szünetek beiktatása, illetve a szálak megszakadása is jóval gyakoribb, mint a közvetlen emberi kommunikációban (Crystal, 2001:33).

Következtetések

Az internetes nyelvhasználatról általánosságban kevés állítást lehet megfogalmazni, inkább csak egyes kommunikációs műfajok nyelvhasználatáról szolgálhatunk konkrétumokkal.

Az írásbeliségben hagyományosan igen fontos megformálási és kivitelezési szabályrendszer az Interneten folyó interakciókban általában sokkal kevésbé jelentős. Az alapvető helyesírási és kivitelezési normáktól való eltérés az esetek túlnyomó többségében nem tudáshiányból, hanem a korrekció esetleges elmaradásából vagy a nyelvi elemek szándékoltan eltérő, önálló, kreatív használatából, valamint az emocionalitás, a csoportnyelvi hovatartozás és a vizuálisan jobban érzékeltethető mondanivaló kifejezésre juttatásának szándékából fakad.

Az internetes interakciók során gyakori a rövidítések, a *smiley*-k és az egyéb írásbeli szimbólumok igénybevétele. Ezekkel a módszerekkel a levelező partnerek és a csevegők a paralingvisztikai, metanyelvi elemeket kívánják pótolni az írásbeliség ke-

retei között, és az élőszóval összemérhető tempójú interakciót próbálják minél jobban megközelíteni.

Mindebből az következik, hogy az Interneten az *írott beszélt nyelv* szövegei fokozatosan módosulnak és elszakadnak a hagyományos írásbeliségtől, s bizonyos jellemzőiket tekintve inkább a szóbeliséghez közelítenek. A *poszt-Gutenberg galaxis* korában figyelemre méltó változáson megy keresztül a magyar nyelv is, hiszen az írott nyelv a világhálón több szempontból is egyre határozottabban a beszélt nyelvhez idomul, míg Bárczi Géza szerint a felvilágosodás korában az egységesedő magyar társalgási nyelvnek még az igényes szépirodalmi írásbeliség volt az alapja (Bárczi, 1996:327–328).

IRODALOM

- Babbie, Earl (1999): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza (2003): „Minden házfalat cseréljeteK sms-falra”. Sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr*, 127: 144–158.
- Bárczi Géza (1996): *A magyar nyelv életrajza*. Custos Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán (1998): Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.). *Beszédkutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*, 178–188. o. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Bódi Zoltán (2004): *A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Buda Béla (1994): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó, Budapest.
- Collot, Milena – Bellmore, Nancy (1996): Electronic Language: A New Variety of English. In: Herring, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39*:13–28. John Benjamins, Amsterdam.
- Crystal, David (2001): *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dyson, Esther (1998): *2.0 verzió. Életünk a digitális korban*. HVG Kiadó, Budapest.
- Ferris, Pixie (1997): Writing In Cyberspace. *CMC Magazine*, June, 1997.
<http://www.december.com/cmc/mag/1997/jun/ferris.html>
- Harnad, Stevan (1990): Scholarly Skywriting and the Prepublication Continuum of Scientific Inquiry. *Psychological Science*, 1990/1:342–343.
<http://cogsci.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad90.skywriting.html>
- Heim, Michael (1997): *Virtual Reality and the Tea Ceremony*.
<http://www.mheim.com/html/docs/vrtea/vrtea.html>
- Herring, Susan C. (1996): Introduction. *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39*. (ed.) 1–10, John Benjamins, Amsterdam.
- Horányi Özséb (1997): *Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé*.
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozseb1/hozseb1.mek>

- Kis Ádám (1997):** A számítógép metakommunikációja. A beszéd, az írás és a számítógépeskommunikáció. (Előadás, elhangzott a VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián), Budapest.
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgtps.hun>
- Koltay Tibor (1997):** Az e-mail üzenetek pragmatikai jellemzőiről. In: Petőfi S. János – Békés Imre – Vass László (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 10.* pp. 91–97. JGYTF, Szeged.
- Márton Sándor (2000):** A számítógép a szociológiai kutatásokban. *Magyar Tudomány*, XLV, 10. szám, 1240–1241.
- Miklós Kata (1996):** *Az IRC nyelvészete.*
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/ircnyelv.hun>
- Nielsen, Jakob (1997):** *How Users Read on the Web.* <http://www.useit.com/alert-box/9710a.html>
- Nyíri Kristóf (1996):** Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*, 1996/6.:3–16.
- Ong, Walter (1982):** *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word.* Methuen, London – New York
- Szépe György (1997):** Az Internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvtanítás III.*, 1997. május. pp. 76–89.
- The Unofficial Smiley Dictionary.** EFF's (Extended) Guide to the Internet.
http://www.ece.umn.edu/general/Internet_Users_guide/eeg_286.html#SEC287
- Werry, Christopher C. (1996):** Linguistic and Interactional Features of Internet Relay Chat. In: Herring, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39.* pp. 47–63. John Benjamins, Amsterdam.
- Yates, Simeon J. (1996):** Oral and Written Linguistic Aspects of Computer Conferencing: A Corpus Based Study. In: Herring, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39.* pp. 29–46. John Benjamins, Amsterdam.

Bódi Zoltán

Nyelvész, az ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének főiskolai docense. Kutatási területe az Internet és az informatika nyelvhasználat, „*A világháló nyelve*” címmel 2004-ben jelent meg önálló kötete. 1992 óta folyamatosan publikál önálló tanulmányokat. Szaktudományos munkákat szerkeszt, előadásokat tart szakmai konferenciákon, rendszeresen végez szakértői tevékenységet főként a Magyar Rádió különböző műsoraiban, valamint a televíziókban és az informatikai szaksajtóban. 1999 óta az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkatársa. Tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének, s alapító tagja az ELTE Nyelvstratégiai Kutatócsoportjának. PhD fokozatát 2003-ban szerezte meg, disszertációjának témája: *Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyarban.*

Z. Karvalics László

Internet és történettudomány: kihívás, tématerkép, előtörténet

2001. április 17.-től fogva az Interneten is elérhető azoknak a hajóknak az utaslistája, amelyek 1892 és 1924 között mintegy 17 millió bevándorlót szállítottak az Újvilágba¹. Az adatbázis a papírra írt eredeti hajórakomány- és utasjegyzékekről készült, mikrofilmeken rögzített információkat tartalmazza, *kereshető formában*. A webhelyre látogatók szerencsés esetben meglelhetik rokonaik hajójának nevét, indulási és érkezési időpontját, és a rokonok amerikai kapcsolatainak, illetve útírtásainak a nevét is.

Az utaslisták egyfajta kortörténeti dokumentumként is szolgálnak. Tükrözik például a korabeli bevándorlási törvényt, amely kizárta a mentálisan, illetve fizikálisan fogyatékos és a politikailag nemkívánatos személyeket. Az alapvető életrajzi adatokon kívül tehát az is szerepel a jegyzékekben, hogy az illető bevándorló írástudó, poligám, bűnöző, esetleg nyomorék volt-e. A nemzetiség meghatározásán túl voltak kísérletek a jövevények osztályozására faji hovatartozásuk, illetve bőrszínük megállapítása alapján is.

Az utaslisták iránt elképesztő érdeklődés nyilvánult meg, a forgalmat kiszolgáló szerverek többször is lebénuhtak a több millió érdeklődő rohamától. Ugyanígy járt alig pár hónappal később az az angol levéltár (a *PRO*), amely az 1901-es népszámlálási jegyzéket² tette közzé az Interneten. Az érdeklődés annak szölt, hogy bárki számára hozzáférhetővé váltak őseinek adatai, saját házának, valamint a környékének a története, s mindenki bepillantás nyerhetett a kor társadalmi és gazdasági körülményeibe. Anglia VII. Edward korában összeszámlált népességéről (az akkori mintegy 32,5 millió lakosról) és népsűrűségéről nem kevesebb, mint 1,5 millió oldal digitalizált anyag áll rendelkezésre a Weben, ahol a látogatók különböző kategóriák (név, hely, lakcím) alapján folytathatnak *keresést*.

Nem kell azonban száz évet visszamenni az időben, ha az Internet és a népszámlálás kapcsolatait fűrkésszük. Szingapúrban például 2000-ben az Internet útján végezték el magát az adatfelvételt is: az új módszereket alkalmazó Internet-használat lehetővé tette a kormányzat számára, hogy rövidebb idő alatt, alacsonyabb költséggel és a korábbiaknál sokkal pontosabb eredményekkel vezényelje le a 2000. évi népszámlálást. Mindeddig Szingapúr az egyetlen ország a világon, ahol a népszámlálást az

¹ <http://www.ellislandrecords.org/>

² A lajstrom érdekessége például az akkor nyolc hónapos Elizabeth Angela Bowes-Lyon, azaz a brit anyakirálynő, továbbá Charlie Chaplin, a híres komikus vagy JRR Tolkien, a népszerű író neve. A népszámlálási jegyzék digitális képének megtekintése 75 pennybe kerül. 50 pennyért az átfirt változat is lekérhető. Ugyanennyit kell fizetnie annak a felhasználónak, aki egy megadott cím valamennyi lakójának a nevére kíváncsi. A befolyt összeget más népszámlálások adatainak digitalizálására fordítják Ld: <http://www.pro.gov.uk/>

Interneten, egy olyan adatbázis segítségével bonyolítják le, amely az adatok igazolása és további információszolgáltatás céljából hozzáférhető az érintettek számára.³ A gyorsabban összeszámlálható adatok – például a korra és a nemre vonatkozó statisztikák – két hónappal a felmérést követően már napvilágra is kerülhettek. Alig hat hónappal a helyszíni kutatómunka lezárulta után pedig egy sor összetettebb statisztikai kimutató is elkészült, míg a korábbi népszámlálások esetében ehhez minimum egy évnyi időre volt szükség.

Mindez természetesen a jövő történései számára is alapvető újdonságot jelent. Ha a forrásanyag a visszamenőleges (ráadásul költséges és elhúzódó) digitalizálás helyett eleve hálózati közegben születik meg, számítógépes adatbázisba kerül és azonnal feldolgozhatóvá válik, ezzel – már amennyiben más forráscsoportokkal is hasonló helyzet áll elő – gyökeresen megváltozik a történeti kutatás közege. Ha pedig ez bekövetkezik, akkor evvel összefüggésben még nagyon sok minden más is megváltozik, hosszabb távon beleértve akár magát a *történeti tudatot* is.

Egyetlen szálaacskát húztunk ki a halomból, de jól látszik, hogy mekkora széna-kazal van mögötte: az *Internet-jelenség*, amely az elmúlt években a modernitás, az újdonság és a jövő nagyerejű üzeneteivel hatolt be szinte mindenhová (az utolsó Internet nélküli ország, Bhutan, 1991 június 1-én lépett rá a „szupersztrádára”), egyre nagyobb erővel követeli, hogy a történettudomány is érdemének megfelelően foglalkozzon vele. A Bhutan „internetesedéséről” szóló *Reuters*-híradás nyomán született rövid *Zdnet*-ismertető⁴ felhasználó *Infinit*-szöveg olyannyira történelemkönyvekbe kívánczó jellegű, annyi áthallást tartalmaz, olyan szellemesen köti össze a tradicionális látásmódot a digitális korszakkal, hogy hosszabban idézzük:

1999. június elseje, ez a keddi nap mindörökre bevonult a világtól negyven éve elzárt kis himalájai királyság, Bhutan történelmébe. Buddhista szerzetesek énekétől és magasztos jókívánásaitól kísérve Thimphu városában Ashi Dorgi Wangmo Wangchuk királynő billentyűutasítására megjelent a *Druk Net*, Bhutan Internet-szolgáltatójának oldala, amelynek segítségével e-mail köszönetet mondott mindazoknak a bhutani diákoknak és külföldi segítőknek, akiknek a rendszer felállítását köszönhet-e az ország. A trónra lépésének 25. évfordulóját ünneplő király, Jigme Singye Wangchuk méltó módon tette fel a koronát modernizációs politikájára: a tradicionális agrártársadalomra leselkedő veszélyeket hangsúlyozó buddhisták nyomása ellenére átvitte, hogy az Internet-szolgáltatás elindítását a teljesen digitalizált telefonhálózatra való átállás előzze meg (ami a korábbi, 100 lakosra jutó 1 telefonvonalról ugyancsak jelentékeny ugrásnak számít), és evvel egyidejűleg kezdte meg a sugárzást Bhutan első belföldi televíziócsatornája is. Az Internetet jótéteményként köszöntő szertartásmesterek a királynak új ragadványnevet adtak, „Ófelsége a Cyberkorszak Fénye” (*His Majesty, Light of the Cyber Age*), miközben a királynő (aki egyébként az uralkodó négyes sorszámú felesége) elsősorban a lakosság oktatásának megnövekedett lehetőségét

³ George Yeo, a szigetország ipari és kereskedelmi miniszterének nyilatkozatából. A lakosságtól egyébként pozitív visszajelzés érkezett: a családok 15 százaléka az Interneten küldte el válaszait <http://singapore.internet.com/>. A bevezetésben idézett három hír forrása a BME ITTK Infinit Hírlevele (www.infinit.hu), ahol valamennyi megjelent szám archívuma megtalálható.

⁴ (<http://www5.zdnet.com/zdnn/stories/news/0,4586,2268577,00.html?chkpt=hpqs014>) A Druk Net Web-oldala www.druknet.net.bt, az információs oldal: www.nic.bt

hangsúlyozta avató beszédében. A kormány azt reméli, hogy a kereskedelem és az oktatás mellett elsősorban a politikai döntések decentralizációjával, a felgyorsuló helyi döntéshozatallal nyernek a legtöbbet.

Amikor az „Internet és történettudomány” című kutatási alprogramunk⁵ elindult, azonnal feltűnt, hogy a kérdésnek vannak *viszonylag jól feltárt és gyakorlatilag egyáltalán nem művelt* területei. Bár „az Internet története” témában könyvnyi terjedelmű áttekintések születtek⁶, és számos intézmény készített és tett közzé a Weben részletes Internet-történeti kronológiát, szisztematikus Internet-történeti kutatások sehol sem folynak a világon⁷. Az elkészült feldolgozások inkább tekinthetők jól megírt újságírói teljesítménynek, mint elemző történeti munkának, bár kétségkívül fontos eseménytörténeti adalékokat szolgáltatnak majdani szintézisekhez. Az is jól látszik, hogy a meglévő irodalmat egyoldalú technológiatörténeti, illetve kutatástörténeti túlsúly jellemzi, és a történeti diskurzusok – jellemző módon – túlnyomórészt az amerikai védelmi kutatási programok eredményeként létrejött korai hálózati kísérletekkel, az *ARPANET*-sztorival kezdődnek.

Mindeközben alig néhány év alatt elképesztő mennyiségű történelmi ismeret, adat, szakmunka, térkép és illusztráció került fel a Webre, különféle módokon elégitve ki az érdeklődők, a diákok, a történelemtanárok és a történészek igényeit. Evvel párhuzamosan és részben ennek eredményeként az is mind egyértelműbbé vált, hogy az „Internet és történelem” témakör

- nem szűkíthető le az Internet történetére;
- nem egyszerűen a korábbi „számítógép és történelem” témakör meghosszabbítása, hanem önálló, elődjét összetettségben és a kihívás mélységét tekintve sokszorosan meghaladó kutatási terep;
- még ki sem alakult kereteit máris számos oldalról gyengítik azok az elterjedt közhelyek, makacs tévedések és ingatag kiindulópontok, amelyek éppen a szigorú történeti módszertan és a sokoldalú fogalmi megalapozás hiánya miatt születhettek meg és válhattak népszerűvé.⁸

A fentiek nyomán viszonylag egyértelműen kirajzolódik az első feladat a történettudomány számára: mindenekelőtt el kell különíteni egymástól az „*Internet és történelem*” összekapcsolásával előálló, önálló vizsgálódásokat igénylő tárgyköröket. Az alábbiakban – a vitára bocsátás szándékával – egy ilyen felosztásra teszünk javaslatot. A vizsgált területet *négy tárgykörre* osztjuk.

⁵ A Nemzeti Kutatás-Fejlesztési Program (NKFP) V. kategóriájában (A nemzeti örökség és a jelenkori társadalmi kihívások kutatása) nyertes „Internet és társadalom. Az Internet integrált stratégiai és társadalompolitikai vizsgálata” című programról van szó, amely 2002 nyarától 2004 elejéig tart.

⁶ A legjobbak és legismertebbek: Katie Hafner – Matthew Lyon: *Where wizards stay up late. The origins of the Internet.* Simon&Shuster, Touchstone Book, 1996. Ronda & Michael Hauben: *Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet* IEEE Computer Society, 1997. John Naughton: *A Brief History of the Future: From Radio Days to Internet Years in a Lifetime.* Overlook Press, 2000

⁷ Jay és Ronda Hauben a Columbia Egyetemen a korai hálózati közösségeket kutatja magas színvonalon, az „oral history” módszereitől a levelezési archívumok elemzéséig. A Norwegian University of Science and Technology kutatói Oyvind Thomasson vezetésével először az Internet-történet kutatásának fogal-

1. táblázat

Internet és történettudomány

	Tárgykör	Mi az Internet a történész számára?
1.	Az Internet története	<i>Tárgy</i>
2.	Az Internet mint a történeti kutatások szakmai infrastruktúrája (Hogyan van jelen a történettudomány a Neten, hogyan aknázhatja ki még jobban a lehetőségeket a maga számára, s hogyan alakuljon át mindezek következtében a történészképzés?)	<i>Eszköz a kutatáshoz</i>
3.	Az Internet mint a történeti tudás terjesztésének új felülete (Hogyan vannak jelen a Neten az iskolai tanulást segítő és népszerűsítő, történelemmel foglalkozó oldalak?)	<i>Eszköz a történelem népszerűsítéséhez</i>
4.	Az Internet és a digitális kultúra rövid-, közép- és hosszútávú hatása a történeti munkára, a történettudományra és a történeti tudatra	<i>Identitás-átalakító, (ön)reflexió-termelő szakmai-módszertani kihívás</i>

A tárgykörök között – a középiskolás oktatási „piacra” való tekintettel – viszonylag jól feldolgozottnak tekinthető a harmadik. Könyvtárosok és webes aktivitást kifejlesztő történészek – amellet, hogy cselekvő módon alakítják a hálózati tartalmakat – időnként fontos megállapításokat tesznek a második tárgykörrel kapcsolatban is, bár a már kialakult lehetőségek és formák elemzésén általában nem lépnek túl. Nem mozdulnak el abba az irányba, hogy új történeti felismerésekhez és eredményekhez vezető innovatív megoldásokra tegyenek javaslatot. Az Internet ugyanakkor még egyáltalán nem (vagy alig) vonult be a történészképzésbe, ami azt jelzi, hogy elfogadásához még hosszú időre van szükség.

Az első tárgykörrel, az Internet történetével kapcsolatban is sok még az elvégzeni való. A 2. táblázatban kutatási, illetve rendszerezési szempontok alapján 15 különböző történeti metszetre tagoljuk a témát, négy főbb csoportba sorolva azokat. A következő években várhatóan az ábrán feltüntetett metszetekben indulnak majd meg szisztematikus kutatások. Az egyes témalehetőségeket jelképező „sorok” közül természetesen kiemelten fontos az Internet magyar vonatkozásainak kutatása. Hazánkban eddig még nem született Internet-történeti tanulmány, nem indultak ezirányú kutatások, pedig már jó ideje időszerű volna, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójától kezdve, az *oral history* eszközeivel fel legyen térképezve az „indulás” kritikus és kevés szöveges emléket hátrahagyó periódusa. Az adaptálásban élenjáró első

mi kereteit (conceptual framework) próbálják körüljárni, hogy egyáltalán belekezdhessenek egy átfogó programba.

⁸ Barry Wellmann egy friss, az Interneten közzétett tanulmányában (“Networked in a Wired World”, www.chass.utoronto.ca/~wellmann, 2002) három ilyen szemléleti-módszertani tévedést emel ki (three fallacies of the history of the Net): a „prezentizmust” (az Internet megértéséhez elég az Internet születése utáni jelenségek vizsgálata), a „szűklátókörűséget” (az Internet megértéséhez elég azt tudni, hogy mi történik a Neten), és a szisztematikus vizsgálódások elől a közgondolkodás divatos téziseinek ismételtetésébe menekülő „kvázi-szakértelmet”.

akadémiai műhelyek és hálózatfejlesztési szereplők, az akkori állami döntéshozók, az első Internet-szolgáltatók és az első tartalom-építők mind-mind lassan a feledés homályába süllyednek. A Nemzeti Információs Infrastruktúrafejlesztési Programnak 16 éves története van, a hazai Sulinet 1997-ben indult...

A fentiekén túlmenően jónéhány magyar gondolkodó és művész játszott kulcszerepet a „hálózati paradigma” felismerésében és alakításában, *Kemény Jánostól Vásárhelyi Győzőig*. A csomagkapcsolási elvvel, az Internet „alaprétegével” kapcsolatban a hatvanas évek elején Magyarországon is folytak úttörő kísérletek. Mindkét „hagyomány” feldolgozása várat magára, az Internet technika- és gondolkodástörténetének „magyar vonulata” felfedezésre vár.

2. táblázat

Az Internet története

1. Kronológia-alapú szakaszolás	1.1. Az Internet valódi története (1994 -) 1.2. Az Internet őstörténete (1962 – 1993) 1.3. Az Internet előtörténete (? – 1962)
2. Földrajzi felosztás	2.1. Az Internet története egyes országokban és térségekben (pl. az EU-ban) 2.2. Az Internet története Magyarországon 2.3. Internet „mapping” (a növekedés geográfiaja és topográfiaja, hálózati térképek)
3. Tematikus tengelyek	3.1. Az Internet technika- és tudománytörténete 3.2. Az Internet társadalomtörténete 3.3. Az Internet gazdaságtörténete 3.4. Az Internet politikatörténete 3.5. Az Internet jogtörténete
4. Módszertan	4.1. Az Internet történeti kutatásának forrásai, módszerei, intézményei, szakirodalma 4.2. Az Internet-kutatás kialakulása, ágazatai, historiográfiaja. Az Internettel foglalkozó felsőoktatási társadalomelméleti kurzusok története 4.3. A fogalmak, jelentések és ismeretek kialakulása, elterjedése, hatása: a hálózati diffúzió „hermeneutikája” 4.4. Az Internet mint jelenkor-történet. Kihívások, megoldások, dilemmák, lehetőségek, kísérletek

A „magyar vonatkozások” mellett talán a kronológiai alapú szakaszolás leginkább elhanyagoltnak tűnő területe, az Internet „előtörténete” a legizgalmasabb irány. A kronologikus, a sztori- és invencióközpontú, valamint a történet elmesélését a múlt század hatvanas éveinél kezdő Internet-krónikák *mellett* szükség van alapos, elmélyült kutatásokra épülő, „kiterjesztett” szemléletű történeti vizsgálódásokra is, amelyek az Internet-jelenség teljességét próbálják visszafelé leképezni az időben, E tanulmány második fele – az Internet-történeti kutatás lehetséges kiterjedését szemléltetendő – nem más mint effajta megközelítéssel készült rendszerezési kísérlet, amit később a tipológia teljessé tételének irányában kívánok folytatni⁹.

⁹ A tanulmány egy korábbi változata a 2002 októberében Maastrichtban megrendezett „Internet Research: 3.0. Net/Work/Theory” című konferencián hangzott el, „Internet: the real pre-history and its consequences for the social theory” címmel.

Az Internet-jelenség „dimenziói”

Stefik (1996) rendszerező igényű szemelvénygyűjteménye négy „alap-metafora” köré rendezte a kiválasztott szövegeket:

- digitális könyvtár metaforája – az Internet mint kiadói vállalkozás és közösségi emlékezet;
- az elektronikus levél metaforája – az Internet mint kommunikációs médium;
- az elektronikus piactér metaforája: javak és szolgáltatások eladása a Neten;
- a digitális világok metaforája: az Internet mint a megismerés kapuja (és – tegyük hozzá – mint a *multiplayer* játékok birodalma).

Jól látszik, hogy *Stefik* metaforái az Internet „természetének” lényegi vonatkozásait ragadják meg, de nem tartalmazznak minden lehetséges dimenziót. A továbbiakban a „kommunikáció” és a „digitális könyvtár” metaforája mellett – az *online* közösség, a hálózat-elvű korai funkcionális rendszerek, a hálózat-központú gondolkodás és a hálózatszervezés szempontjait szem előtt tartva – a PC-árnyékból kibújni kívánó technológiák hat tengelyét tekintjük át. Mindezt annak tudatában tesszük, hogy az ezúttal nem tárgyalt „elektronikus piactér”, illetve a „digitális világ” tengelyen kívül is számtalan további vizsgálati lehetőség kínálkozik – ez nyithat utat majd a folytatásnak...

1. Könyv, levél: a kommunikációtörténet mint előzmény

Ronda és *Michael Hauben* (Hauben, 1997) tézisszerű tömörséggel fogalmazzák meg legfontosabb állításukat, amivel én is feltétel nélkül egyetértek: a fizikai (elektronikus) kommunikációs gerinchálózat lényege a *látens társadalmi infrastruktúra* fejlesztése. Ezért mutat a kiteljesedett és nagylétszámú Internet-közösség felé számos korai forma, a számítógépes hálózatok előfutáraitól a prototípus-hálózatokon (az amerikai *ARPAnet*, a brit Nemzeti Fizikai Laboratóriumon és a kevésbé ismert francia *CYCLADES-on*) át az ezekből kisarjadzó közösségi formákig (*BITNET*, *FIDOnet*, *Usenet*, *VMSnet*, *RELCOM*).

A szerzőpáros érdekes módon a koraujkorhoz fordul, hogy számbavegye a *Usenet* érdekes analógiáit, amelyeket az a könyvnyomtatás korai közösségi beágyazottságával mutat.¹⁰

¹⁰ A 16. századi analógiákat Elizabeth Eisenstein monográfiájából merítik (Eisenstein, 1993). A *Usenet* történetéről ld. *Usenet History Archives*, ftp: weber.ucsd.edu <usenet.hist>.

3. táblázat

Korai könyves közösség, *Usenet*-közösség (Hauben, 1997 nyomán)

Analóg jellegzetesség	Korai könyves közösség	<i>Usenet</i> -közösség
Az attitűd	„Mindenki éhessé vált a tudásra, korábbi vakságuk felismert tudatának meghökkenítő és mozgósító érzésével” (Johann Sleidan, 1542)	Felnyíló szemek, az életforma-átalakítás felismerése
A motiváció	A visszacsatolás óriási és megtermékenyítő szerepe a szerzők számára	A kommunikáció azonnali-sága és az interakció igénye
Az innovációs spirál	A nyomtatás ereje folyamatosan megújítatja velünk azt, ahogyan végezzük és javítjuk a munkánkat (David Hume)	Kooperatív tudástermelés és új infrastruktúra
A lokalitásból való kiemelkedés, közös jelentések	A helyi szálak elszakításával egyre nagyobb közösségi alakzatok felé orientálódás, uniformizálódó információhordozók, a világ jobb megismerése	A vélemény- és szempontcsere transzformatív hatása, a mindennapi életnél mélyebb tapasztalatokhoz és mélyebb tudáshoz juttathat
A hálózati csomópontok erjesztő szerepe	A könyvműhelyek a hírcsere és a tudós-találkozók helyszíneivé válnak, többnyelvű környezettel, „nemzetközi” ízekkel	A hálózat a tudás és a tanulás nemzetközisége (<i>Commonwealth of Learning</i>)
Szociális érzékenység	A szellemi műhelyek egyszerre intellektuálisak és szociálisan érzékenyek	Igény a hálózatból kizártak bevonására, az újak segítésére

Ha kommunikációtörténeti analógiákat keresünk, akkor persze rendelkezésünkre áll a teljes postatörténet. A posta világhálója – ha elfogadjuk a neves brit történész, *Arnold Toynbee* véleményét – a 19. század második felére jött létre. „A posta nemzetközi szervezetének létrejötte 1875-ben” nem egyszerűen postatörténeti állomás, hanem egyúttal „kommunikációs szempontból [...] a világ-társadalom kialakulásának” látványos kezdőpontja is. *Toynbee* (1969) számára a levelezés a döntő mozzanat, amelynek gyarapodása meghaladja a lakosság „nyaktörő sebességű számbeli növekedését”.

Az e-mail és a hagyományos küldemények összevetése természetesen tengernyi analógiát kínál a postahálózati topológiáktól az adatbiztonság kezdetein át (a 14. századi milánói büntetőtörvénykönyv szerint például halállal büntették a levéltitok megsértőjét) egészen a pre-digitális korszak úgynevezett *mail-art* mozgalmáig. (A hetvenes évek elején a korai *mail-art* kezdeményezéseket az *Eternal Network* egyesítette, hogy ennek „nemzetközi kapcsolótáblájaként” (*international switchboard*) kiemelkedjen a lehetséges fórumok közül a *FILE* (!) elnevezésű magazin, amely a „postaművészetrel” kapcsolatos tudnivalók és ismeretek központjaként előkészíti a mozgalom világméretű elterjedését.)

A közösségi üzenetforgalom korai előfutárai közül azonban ezúttal két, ritkábban emlegetett hálózati szervezetet, a középkori Európa jól ismert, jellegzetes szereplőit, a céheket és a koraújkorai erasmista levelezőhálózatot mutatjuk be.

A céhek a kézműves mesterségek képviselőit tömörítő „szakmai és érdekvédelmi szervezatként” egészen a modern gyáripár kialakulásáig szinte kizárólagos hatáskörrel meghatározták az általuk képviselt szakma-világ működését és szabályozását. Mégsem a kisebb régiók határain kívül élő, hanem a földrajzilag egymáshoz viszony-

lag közel (maximum 50 km sugarú körön belül) elhelyezkedő tagokat azonnali cselekvésre bíró információk hatékony eljuttatásának kényszere alakította ki a kapcsolattartás olyan megoldásait, amelyek sok vonatkozásban kísértetiesen emlékeztetnek a mai *hálózati hírcsoportokra*.

A saját műhelyükben dolgozó társakat közös eseményre invitáló közleményt az esetek döntő többségében a céhmester indította el, az Európában viszonylag egységesen kialakult úgynevezett „táblajáratás” formájában. A „tábla” nem volt más, mint a közlemény *hitelességét* biztosító, a céh jelvényének vagy címerének a formáját meggyőzően felidéző, sokszor művészi kivitelű céltárgy. Az írásbeliség terjedésével párhuzamosan különféle rekeszek, pántok, mélyedések kezdtek helyet adni az írásos üzenetnek, vagy éppen a hírrel elérendő tagok névsorának.

A 16. század elejének *Erasmus* nevével fémjelzett humanisták levelezéskultúrája távol állt a mai magánlevél-műfajtól: betöltötte az akkor még nem létező újság, vagy még inkább az irodalmi folyóirat szerepét, s a magántermészetű közlések után külön rovatban sorolta fel a friss híreket. A levelek európai hálózatot alkotó írói tisztában voltak vele, hogy pont-multipont kapcsolatot létesítenek, mert eleve avval a megfontolással fogtak bele az írásba, hogy művecskéik később nyilvánosságra kerülnek, vagy legalábbis annak tudatában, hogy azokat a címzett másoknak is megmutatja majd. A hálózat legaktívabb tagjai között így esetenként létrejött a *multipont-multipont* típusú kapcsolat, amelyet a levelek „házi sokszorosításával” (eleve több példányban, több címre való elküldésével) és a válaszok hasonló módon megvalósult közösségivé tételével teremtettek meg egy „szűk körű nyilvánosság” számára, a lovasfutár segítségével és annak tempójában biztosítva fórumot a véleménycseréhez. (Alig egy évszázaddal később ugyanezt az elvet alkalmazta a spanyol diplomácia, amely sokszorosítottta az ügynöki jelentéseket, és minden ügynök olvashatta minden társának az információit.)

2. Viktoriánus és poszt-viktoriánus Internet: a távirótól a rádióamatőrökig (az online közösségek előtörténete)

Tom Standage nagyszerű könyvének megjelenése¹¹ óta tudjuk, hogy a telegráf nem egyszerűen a kommunikációtechnológia forradalma volt, hanem természeténél fogva hálózati közösségépítő erővel is bírt. A telegráf és az Internet néhány feltűnő analógiáját *Standage* egy rövid, a Weben is elérhető szövegben¹² maga emeli ki:

Noha a csevegőfórumokat új jelenségnek szokás tekinteni, a telegráf-kezelők ugyanilyen tevékenységet folytattak. Az azonos vonalon működő operátorok képesek voltak egymással kommunikálni, vicceket mesélni vagy pletykákat továbbítani. Akik unatkoztak vagy magányosnak érezték magukat, sakkoztak vagy dámáztak, egyfajta számrendszert használva a tábla kockáinak jelölésére. A városokban dolgozó jólképzett és gyakorlott telegráfkezelők és a félállásban, részmunkaidőben dolgozó, ügyetlenebb operátorok közötti feszültségek a ma *online* folyó *flame* háborúhoz ha-

¹¹ The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's Online Pioneers. Berkley Books, New York, 1999

¹² <http://www.contextmag.com/archives/200208/Catalyst2.asp?process=print>

sonló indulatos üzenetváltásokhoz vezettek. Ugyanilyen szükségszerű volt, hogy a vezetékek közvetítésével virágoztak a szerelmi románcok is. (A telegráf-kezelői állást nagyon megfelelőnek tartották fiatal nők számára, mivel a munka nem volt túlságosan megerőltető.) Számos „telegráf-esküvőre” került sor.

A „beszélő telegráf” (*speaking telegraph*) megjelenésével induló telefonos multipont-multipont kapcsolatrendszer felépítése azután valódi és tömeges hálózati jelenlétet biztosított. Kommunikációtörténeti szempontból a rádiós műsorszórás követné a sort, ám a közösségi dimenzióban ez nem így történt.

Colin Cherry, a neves kommunikációkutató a „bilaterális” telefonnal szemben „unilaterálisnak” nevezi a rádiót, és teljesen igaza is volna, ha a rádiótörténet pusztán a műsorszóró rádiózásból (*broadcasting*) állna, ami egyirányú pont-multipont közleményforgalmával kétségtávol az unilateralitás egyik „klasszikusa”. Csakhogy a rádiózás hőskora elválaszthatatlan a rövidhullámú rádióamatőrök világmozgalmától, ami interaktív multipont-multipont kapcsolatokkal először teremtett valódi hálózati kultúrát. Ez a mozgalom a műsorszórás megindulása előtt már negyedszázados történetre tekinthetett vissza, s az Internet ismerői meglepetten fedezhetik fel benne a médium-elődöt, felfigyelve a tevékenységformák és az intézményesülés logikájának döbbenetes hasonlatosságára.

Noha a rövidhullámú rádiózás Angliából és Amerikából indult ki, szinte az első pillanattól fogva nemzetközi mozgalommá vált. Az amatőrök akár kontinenseken is átnyúló kapcsolatteremtésének nyelve mindenestre az angol maradt, illetve angol nyelvű rövidítésekkel állt. Aki egy szót sem tudott angolul, az is játszi könnyedséggel érintkezhetett a világ összes többi amatőrével, ha azt a legfeljebb 150 rövidítést megtanulta, ami a szokásos beszélgetések lebonyolításához szükséges volt, és a „hálózati eszperantóhoz” állandó kellékként beszerzett egy angol szótárt. A „hálózati” létet az amatőrtársak közleményforgalma mellett a kísérleti, majd később az állandó – főként külföldi – adások „befogása” tette színesebbé.

Az Internet fejlődésével markáns párhuzamosságokat mutató rádióamatőrizmus jónéhány kísérletes analógiát is produkált. Itt van például a külső szemlélő számára érthetetlen „konyhanyelv”: ha ma a *walaky@edu.com.hu* cím használatához *password* és *login name* szükséges, hogy gazdája URL-listája birtokában Web-lapokat nézegethessen vagy „eftépezzen”, akkor anno az *unlis OH*-nak (vagy például a *HA9YC*-nek) *WAC* oklevél és 100 darab *DX QSO*-ról beérkezett *QSL* lap bemutatása kellett az adóengedélyhez.

A rendszerbe való belépés és a tartós jelenlét kényszerét a kortársak ugyanúgy „szenvédélybetegségként” érzékelték, mint ma: „A betegség a legtöbb esetben gyógyíthatatlan, és mindjárt a kezdetén lép fel a legveszélyesebb erővel: minden beteg, aki e betegségbe esett, azonnal ‘adni’ szeretne.”

A rádióamatőr közösség felívelését a második világháború alatt hatósági tiltások törtek ketté: az adások 75%-a leáll, elcsendesül az éter. *Inter arma silent musae* – fegyverek közt hallgatnak a múzsák. Csak a számítógép-ősök, az *EDVAC* és az *ENIAC* elektroncsöveinek sístergése zavarja meg a csendet – ám azért mégiscsak a háború alatti fejlesztésekből nő ki a félszáz év múlva esedékes folytatás...

3. Cybersyn, Infostrada, Minitel (a funkcionális számítógép-alapú hálózatok előtörténete)

Az Internet bölcsői, az első, közismert egyetemi, akadémiai és kutatóintézeti hálózatok mellett két torzóban maradt és egy kiteljesedett, valóban funkcionális hálózati próbálkozásról kell megemlékeznünk.

3.1. Cybersyn, Chile, 1973

1971-ben *Stafford Beer* angol kibernetikus és „kutatásfilozófus” vezetésével átfogó program indult Chile gazdaságának „*kibernetikus kontroll*” alá helyezésére. *Norbert Wiener* úttörő tanulmányai nyomán akkorra már közel húsz éve formálódott a kibernetikának az az ága, amely a társadalom és a nagy szervezetek működésének megértéséhez is a kibernetika fogalmi rendszereit és modelljeit hívta segítségül, és amelyet később előszeretettel neveztek társadalomkibernetikának (*social cybernetics*), illetve kibernetikus vállalatirányításnak (*cybernetic enterprise management*). Az irányzat egyik vezető teoretikusaként *Stafford Beer* egyszerre kívánta demonstrálni a kibernetikus irányítás országnyi méretben is lehetséges alkalmazhatóságát, és segíteni Chile demokratikusan megválasztott vezetését a napi döntéshozatali gondok megoldásában.

Beer-nek és csapatának nem okozott különösebb gondot Chile gazdaságára alkalmazni a kibernetika alap-modelljét. Az organizmus, legyen az mechanikai, biológiai vagy társadalmi, visszacsatolási mechanizmusokat igényel a túléléshez. Az információfolyamból kiemelkedik az a tevékenység-sor, ami szükség esetén megfelelő reakcióegyüttesig juttatja el az organizmust, vagy éppen helyreállítja annak kibillent egyensúlyi állapotát. A műveleti sort (problémaérzékelés, problémaelemzés, döntés, a problémára irányuló cselekvési utasítás kiadása) a kibernetikusok homeosztatikus huroknak (*homeostatic loop*) nevezik, s ennek megfelelőjét kellett „felépíteni” Chilében.

Megoldásként a gyárak, a vállalatok és a bankok tranzakcióinak kulcsszavas, valós idejű figyelemmel kísérését (*real-time keyword monitoring*) választották, egy nagy teljesítményű központi számítógép beállításával, amelyen keresztül az információküldő végpontok egymással is kapcsolatba tudtak lépni. A 24 órás non-stop adatáram óriási tömegének kezelésére megfelelő „szűrőket” iktattak be, s már készen is állt „a cég agya” (*The Brain of the Firm*, ahogy 1986-os könyvében *Beer* nevezi). 1972. március elsején elindulhatott a *Cybersyn* névre keresztelt úttörő projekt, amely négy alprogramra oszlott:

- *Cybernet*: az ipar szereplőinek santiago-i központtal kialakított, országos szintű kommunikációs hálózata, amelyen *mindenki mindenkivel* képes volt kapcsolatba lépni;
- *Cyberstride*: a homeosztatikus hurkokon statisztikai szűrést végző számítógépes programsorozat minden visszacsatolási szinthez, és „készenléti szűrő” (*arousal filter*) a kritikus helyzetekben történő „riadóztásra”;
- *Checo*: a chilei gazdaság modellje, szimulációs kapacitással;
- *Opsroom*: sajátos döntési környezet, amely a másik három rendszer lététől teljes mértékben függetlenül segítette a döntéshozatalt.

A munkájukba belefeledkezett kibernetikusok egyetlen dologra nem számíthatnak: a Pinochet-puccsra és Allende meggyilkolására 1973 szeptemberében. A *Cybersyn* program – anélkül, hogy valódi képességeit megmutathatta volna – másfél év után kimúlt, s így magát a *Cybernet*-et minden későbbi óriáshálózat torzóban maradt előképének tekinthetjük.¹³

3.2. Az eredeti Infosztráda (1971-1974)

Az „információs szupersztráda” („*information superhighway*”, később *info-highway*, *Infostrada*, *I-way*) fogalmára Al Gore amerikai alelnöknek az 1994-es Buenos Aires-i telekommunikációs világfórumon tartott előadása után csapott le a világsajtó. A kifejezés kedvelői ráadásul nem felejtették el minden egyes alkalommal megemlíteni, hogy a szó mögött egyszerre sejlik fel a *New Deal* legendás nemzeti útépítő programja, amit a hagyomány véletlenül épp a Gore-nagypapa nevéhez köt és Fellini *La Strada*-ja (nálunk: „Országúton”). Mivel az „Infosztráda” napja leáldozott, és 1996 után (amióta az Internet-business kiszabadult a palackból) fokozatosan kikopott a tollforgatók szótárából, ma már talán nem annyira fájdalmas a mítoszrombolás sem. A fogalom- és szótörténet nem az USA-ba és annak Nemzeti Információs Infrastruktúra (NII) Programjához, nem is Olaszországba, a *strada* hazájába, hanem Varsóba és Lengyelországba visz vissza.

1971 és 1974 között *Andrzej Targowski*, a Lengyel Számítógépfeljesztési Program vezetője *INFOSTRADA* néven indította el a lengyel nemzeti információs infrastruktúra-projektet (*Krajowy System Informatyczny - KSI*). Az időosztásos rendszerben, csomagkapcsolt elven működő országos számítógépes hálózat elnevezését a hasonló hangzású és dallamú varsói főútvonal, a *Wislostrada* ihlette. A lengyel *INFOSTRADA* egészen merész és kiforrott információs infrastruktúra-koncepció volt. A rendszer „szívét” a nagykapacitású országos számítógépes hálózat jelentette, amelyre egyszerre épültek fel az országos „információs közművek” (*national information utilities*) és a nagy alrendszerek működését, illetve működtetését, valamint mindezek döntési hátterét támogató, tranzakció-alapú megoldások. A kormányzati, közigazgatási és gazdasági szereplők mellett a projekt kidolgozói az állampolgárok számára is közvetlen „rákapcsolódást” terveztek a hálózatra, amelynek működésétől a terv készítői és a politikai vezetők egyaránt átütő sikert, gazdasági-társadalmi virágzást reméltek.

Az *INFOSTRADA* első három nagy csomópontját a *Singer* cég számítógépeire és vezetékeire építették, arra a szerencsés véletlenre támaszkodva, hogy a kábelrendszerek óriása éppen azidőtájt kísérletezgetett az információs szolgáltatások „kábelre helyezésével”, és az amerikai megjelenés előtt Lengyelország ideális kísérleti terepnek tűnt. 1975-re azonban kiderült, hogy a politikai „engedély” rövid életű. Az első projekt-eredmények már jelezték, hogy az *INFOSTRADA* a Lengyel Kommunista Párt információs központként betöltött szerepét, a politikai rendszer *modus operandi*-jét veszélyezteti (ahogy *Targowski* húsz év múltán megfogalmazta: az információ horizontális áramlása elfogadhatatlan egy totalitárius rezsim számára). A programot leállí-

¹³ A kísérletet közvetlen tapasztalatok alapján mutatja be és értékeli Stafford Beer könyve (*Brain of the Firm*. 2nd ed., Chichester, New York, Wiley, 1986). A hálózaton a *Cybersyn*-történet rövid leírása a <http://ursula.blythe.org/NameBase> URL-en található meg.

tották, *Targowski* hosszú szilenciumra ítélték, ő pedig hat év múlva, a Szolidaritás-idők zűrzavarában és a zűrzavar elől az Egyesült Államokba emigrált, majd ott letelepedett és felvette az amerikai állampolgárságot.

Targowski – immár mint *Andrew Targowski*, a *Western Michigan University* professzora – egykori modelljének némi átalakításával nagyigényű intelligens város-programot (*Kalamazoo TeleCity USA - KTUSA*) indított el, látványos lökést adva *Greater Kalamazoo* megye, *Kalamazoo* városa és a környező agglomerátum fejlődésének. Innentől kezdve aztán nem volt megállás: a modell alkalmasnak bizonyult arra is, hogy országos (értsd: amerikai) méretre is kiterjeszhető legyen, sőt kiindulópontként szolgált a Globális Információs Infrastruktúra (*Global Information Infrastructure, GII*), a világméretű információs közmű „architektúrájának” megrajzolásához is. Mint a kérdéskör vezető teoretikusa, *Targowski* egyik pillanatról a másikra *Albert Gore* alelnök tanácsadói között találta magát, éppen akkor, amikor a Nemzeti Információs Infrastruktúra Programból Globális Információs Infrastruktúra Program lett, és megszületett az „Infosztráda”...

A kör bezárult, illetve „négyszögesegett”: az Egyesült Államok online kormányzati rendszerének felépítése lényegileg szinte tökéletesen megegyezik az *INFOSTRADA* közel negyedszázados koncepciójával, egészen az állampolgári végpontokig bezárólag. A népszerű professzornak, a *TeleCity Inter Corporation* vezetőjének, az *NTIA Telecommunications and Information Assistance Program* 1995. évi nyertesének – csendes őszi estéken – vajon eszébe jutnak-e néha a varsói főutak?¹⁴

3.3 A Minitel tündöklése és fennmaradása 1982-?

1981 közepén izzadt homlokukat törölgetve, de boldogan dőlhettek hátra annak a marketing-brigádnak a tagjai, akiknek valami teljesen újszerű, egészen előzmény nélküli dolgot kellett a francia társadalom számára „fogyaszthatóvá” és megérthetővé tenni. Egy országos méretű videotext rendszer bevezetése volt a feladatuk, amelynek révén a telefonvonallal rendelkező polgárok a közeljövőben, 1982 decemberétől kezdve ingyen kapott hibrid termináljaikon keresztül, szolgáltatásonként számlázott díjazásért *online* kérhetnek le adatokat az elektronikus telefonkönyvből, a részvényárakról és a friss sporteredményekről. Mindehhez ráadásul ellenséges sajtókörnyezetben kellett hozzáfogniuk, mert a Saint Malo és Vélizy nevű városkákban folytatott első, részben sikertelennek tűnő kísérletek nyomán a lapok – élükön a *Le Monde*-dal – riadót fújtak.

A szakemberek azonban jól választottak: ki értette volna meg a nyolcvanas évek elején, hogy mit jelent majd az elektronikus levélküldés, az elektronikus postaláda, az elektronikus faliújság, az *online* vonat- és operajegy-rendelés? Így indult el az a hálózat, amelynek 1984-ben már 145 különböző szolgáltatása volt, s 1987-re a világ legkiterjedtebb e-mail rendszerét mondhatta magáénak, amelynek mostanra közel 7 millió terminálja van (beleértve az otthoni használat után nagyon gyorsan kiépített utcai, illetve intézményi *kioszkok* rendszerét), és forgalmának 80%-át az úgynevezett

¹⁴ Az *INFOSTRADA* program legrészletesebb ismertetését *Targowski* 1980-ban lengyelül Varsóban megjelent könyve (*Informatyka Modele Systemow i Rozwoju*) tartalmazza. Angolul, elemző értékelésekkel ld. uő: *Computing in Totalitarian States: Poland's way to an Informed Society*. In: *Information Executive*, Summer, 1991. A *Kalamazoo*-kísérletről ld. <http://www.telecity.org>.

messagerie-k (*real-time* levelek, beszélgetések, játékok, üzenőfelületek), a kereskedelmi *bulletin board*-ok és a *chatline*-ok teszik ki).

A *Minitel* átlagos felhasználója nemigen különbözik a világhálótól: elektronikus postafiókja van (*boite aux lettres électronique, BAL*), a fiók nyitáskor jelszót (*mot de passe*) és nevet választ (*pseudo*), s bár ez akár a sajátja is lehet, a rendszer elsősorban az anonim kommunikációt szolgálja.

Bizony, minden nyilvános, közösségi és üzleti célú hálózat igazi úttörője a *Minitel*, a „*Grand Réseau Telematique*”, amivel a franciák kétszeresen is történelmet írtak. Mintegy tíz évvel előzték meg a világot abban, hogy tömegessé tudták fejleszteni a rendszert, olyannyira, hogy a francia társadalomban visszavonhatatlanul kiépült az *online* adat- és híráram megcsapolásának napi rutinjára épülő hálózati kultúra. Másfelől viszont a rendszer a kilencvenes éves elejére – a lassú döntéshozatali szerkezet, az álvitákba belefáradó politika és nyilvánosság, az állam és az ipar közötti túlságosan szoros kapcsolatok, valamint a fiatalos és újító szellem iránti teljes érzéketlenség miatt – e döbbenetes versenyelőny kihasználása helyett elvesztette korábban kivívott helyét a számítástechnika fejlődésében, és rakétasebességgel száguldott el mellette a diadalmas világhálózat, az Internet. Ekkorra már mindennel elkéstek: hiába indult 1994-ben projekt a multimédiásításra (nagy sebesség és képátvitel), először a telefonkönyv mutatta meg magát a Weben is, aztán 1996 júliusában megjelent a *Minitel* Windows-emulátora, hogy aztán 1997-re a *Minitel Telestore* is átköltözzön az Internetre. Sokan azt jósolták, hogy az Internet-szököár el fogja sodorni a gyengécske *Minitel*t, ám ez mégsem következett be. Ma a békés egymás mellett élés szép példái édesítik a szakújságírók életét: a *Minitel* gyakorlatilag francia *Intranet*ként üzemel, a hypertextet nélkülöző, egyszerűbb, de már nagyon bejáratott lekérési rendszer a lokális és országos szintű alpinformációkhoz való hozzáférésben versenyképes maradt

A *Minitel* történetére „hálózati óriáslaboratóriumként” tekintve érdemesnek látszik egy kicsit elidőzni a legfontosabb és legjellemzőbb tanulságok körül. Viszonylag hamar kiderült ugyanis, hogy a szolgáltatásra orientált médiumként indult *Minitel* vilámgyorsan a kapcsolatra orientált média felé fordulva fejlődött, kiderült továbbá, hogy „ideális” (racionális, mértéktartó, individualista) fogyasztó nem létezik, annál inkább „dionüszoszi”: mintegy varázsütesre megjelentek az olyan oldalak, amelyek a mai *hacking*, a hálózati játékok és a közösség szervező honlapok előképeinek tekinthetők, s élükön minden botrányok botránya, az „erotikus *bulletin board*”, a későbbi *messagerie rose* (angol megnevezéssel: *Pink Minitel*) állt.

Jellemző, hogy a francia állam adómegszorításokkal igyekezett lehetetlenné tenni a nemkívánatos *messagerie*-k működését, mindenféle mondvacsinált ürügyre hivatkozva próbálták visszafogni a használatot (a legrosszabb eset az volt, amikor a védelmi minisztérium három óre bekapcsolva hagyta a *Minitel*t, ami az egész éjszakai szolgáltatást igénybe véve megduplázta a telefonszámát), s végül célszemélyeket, *animateur*-öket alkalmazott a kommunikációforgalom csatornázására, amitől a felhasználók aztán gyorsan ki is szerettek az egészből, és az eképpen ellehetetlenített *messagerie*-k összeomlottak.

A *Minitel* mindezzel együtt jelentékeny mértékben megváltoztatta a franciák mindennapi életét, újra kellett értékelní és definiálni a „közösség” kategóriáját (a „virtuális” közösség problémája itt vetődött fel a legkorábban és legélesebben), fel kellett figyelni arra, hogy a *Minitel* „időszakos autonómia-zónává” vált, hogy a virtuá-

lis tér önszervező, és az emberek perszonalizálják és humanizálják a technológiában rejlő lehetőségeket. *André Lemos* szerint a *Minitel* története fényesen igazolja *Georg Simmelt*, a századforduló nagy szociológusát, aki „*A modernitás filozófiája*” című könyvében azt fejti ki, hogy a technológia fejlődésének számtalan előre beláthatatlan kanyara van, s a fejlődést a techikai életerő (*technical vitalism*) hajtja előre ezeken keresztül, de az új eljárásokra fogékony „társadalmi életerő” (*social vitalism*) is mindig harcba indul a kultúra elfogadott formái ellen, a számára legmegfelelőbbnek tűnő közeg megteremtése érdekében. A *Minitel*, ez a látszatra abszolút racionális eszköz így válhatott szimbolikus médiummá és kulturális erőforrássá, tökéletesen érthetővé téve, hogy egy vészes gyorsasággal elavuló technológia hogyan „élheti túl” az Internet mindent elsöprő rohamát, és miért képes mind a mai napig cementként összetartani a francia társadalmat. Nem akármilyen lecke ez a világháló kormányzati és üzleti stratégiatervezőinek sem...¹⁵

4. Látnokok (Pioneers of vision)

Ha az Internet „gondolkodástörténetének” egyetlen alakját lehetne a lexikonok számára megnevezni, az minden bizonnyal *Vannevar Bush* és az ő emblematikus „*As we may think*”-je volna 1945-ből. Ha azonban az Internet *valamely* jellegzetességének gondolkodástörténeti előfutárait akarjuk számbavenni, akkor hirtelen egész sereg úttörővel találjuk magunkat szembe.

A 19. század második felében profétikusan látta az új típusú összekapcsoltságból fakadó társadalmi hatás-következményeket *Samuel Morse*. A 20. század első harmadában *Wells* nyomán indult el a „világagy”-diskurzus, ehhez nooszféra-víziójával jócskán hozzátett *Teilhard de Chardin*. Sokan *James Joyce* műveiben látják a Web alapját képező hyperlink textuális elődjét (Theall, 1992). A gondolkodástörténet raktárából tucatnyi, általában más okok miatt elhíresült név volna előkereshető. Addig is, amíg egy ilyen áttekinthetőség megszületik, hadd mutassak be egy világhírű képzőművészt, akinek ezirányú gondolatai talán kevésbé ismertek: *Victor Vasarely* alias *Vásárhelyi Győző*, a Magyarországról Franciaországba származott iskolateremtő nagyság az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején – nagyjából *Marshall McLuhan* indulásával párhuzamosan – több esszében veti papírra gondolatait egy majdani közösségi művészet technológiai alapjairól:

„Az ipar, a technológia, a távközlés és az információtovábbítás fényes távlatokat nyit meg a művészek előtt, s lehetővé teszi számunkra, hogy széles körben integrálódhassunk korunk közösségébe... Micsoda távlatok! Legszébb, leghitelesebb műveink ezernyi példányban újratemtve ... az óvodában, az iskolákban, a diákszállókban, a napközi otthonokban, a városi könyvtárakban, a laktanyákban, a kultúrházakban, hogy az egyes lakásokról ne is beszéljünk...”

¹⁵ A Minitel az Interneten a www.minitel.fr és a www.minitel.com oldalakon érhető el. A nyolcvanas évek végéig tartó időszakáról ismeretterjesztő összefoglalást ad a népszerű *Que sais-je* sorozatban Jean-Yves Rincé: *Le Minitel*. Paris, PUF 1990. Társadalomelméleti mélységgel igyekszik a Minitelhez nyúlni *André Lemos*: *The Labyrinth of Minitel* In: Rob Shields (ed.): *Cultures of Internet. Virtual Spaces, Real Histories and Living Bodies* SAGE, 1996. A Minitel Rose történetjéről legrészletesebben ld. Perier, Denis: *Le Dossier noir du Minitel Rose*. Paris, Albin Michel, 1988.

Az elektronikusan sokszorosított művészeti alkotásoknak helyet adó újszerű felületek, amelyek előtt technológiai akadály tulajdonképpen nincsen, „a lumino-kinetikus funkció ideális hordozói [...] a kisebb-nagyobb képernyők”, hiszen „az integrált áramkörök parányi méretekben való előállítása megnyitotta az utat a mindenki számára hozzáférhető készülékek korlátlan gyártása előtt...”

Ha már így megálmodta a multimédiát és a hálózati terminált, *Vasarelyt* nem állítják meg a saját maga által bejárt út sorompói: noha a műalkotások tömegesítését lehetővé tévő eszköz keresésére indult, azonnal látja, hogy ezek a képernyők nemcsak a műalkotásokat hozzák emberközelbe, hanem

„óriási információterjesztő hatalmuknál fogva a megismerés és a kultúra össztársadalmi eszközei is [...] A technikai civilizáció hírközlő eszközei minden bíráló leki-csinylés ellenére nagyobb betekintést engednek a tömegeknek a kultúrába, mint azoknak erre valaha is alkalmá nyílt [...] A bináris nyelv egyetemes, tehát az ismereteket is azzá lehet tenni. Hála az adatbankoknak és az információk mind szélesebb körű terjesztésének, a kiváltságosak és a beavatottak ezoterikus tudása végéhez közeledik.”

Vasarely érzi, hogy a távlatok hallatlanok, s a *Corpus Digitalis*, az össz-emberi tudáskincs az igazi ígéret: „...a különböző korok és népek tudományának és kultúrájának számbavétele folyamatban van. Az elektronikának hála, ennek lényege már gyermekeink kezébe kerül”. Jól látja, hogy önmagában a hozzáférés még nem old meg semmit: a felmérhetetlen adattömeg kezeléséhez ugyanaz a technológia segíthet hozzá, mint amelyiknek a felhalmozását köszönhetjük:

„Az egyén sohasem lesz képes minden tudást magáévá tenni, az elektronika azonban egyre nagyobb segítséget nyújt majd ahhoz, hogy megragadhatjuk e hatalmas ismerethalmaz körvonalait, összefüggéseit, és végülis valamiféle szintézis birtokába jussunk [...] A megszürt kultúra demokratikussá válik...”

És még mindig van út előre: Vasarely megnevezi az új kultúra szűk keresztmetszetét, a „digitális írástudást” is: „...írni-olvasni nem tudó embert egyre ritkábban találni, ám a hallatlanul bonyolult elektronikus berendezések újabb analfabetizmussal fenyegetnek...”. Sikeresen elkerüli a Gutenberg-galaxis végével kapcsolatos felszínes álviták zsákutcáját, mert tudja, hogy „a könyv továbbra is fontos és sajátos eszköz marad”. Semmi csodálkozni való nincs azon, hogy a fentiekből szervesen következik a távmunka elterjedésének előrejelzése: „a munkahelyek növekvő távolsága miatt az otthoni munka újra egyre jelentősebb szerephez jut, a távirányítás elárasztja a nem termelő szakágazatokat is, mert az elektronikus berendezések fölhalmozódása rendkívül meggyorsult”. Számára kézenfekvő a hálózati térben összekapcsolt gondolkodók teremtő egymásrautaltságának felismerése is:

„Csakis a művészi összefogás, egyesülés, csoportosulás útján lehet igazán alkotni ezentúl. A tudósok, mérnökök és technikusok, gyártók, építésszek és képzőművészek együttműködése a műalkotás alapfeltétele lesz [...] Az ihletett szemlélődő –

együttműködésre, szintézisalkotásra kész – gondolkodóvá változik [...] A sztár-művész vagy a magányos zseni: megannyi anakronizmus. Egyedül a tudományos és technikai vívmányokkal élni tudó tudós- és művészcsoportok fognak igazán alkotni.”

5. Gessnertől Otletig (a világgönyvtár-eszme előtörténete)

Konrad Gessner műve, a *Bibliotheca Universalis* a 16. század közepének kétségbeesett kísérlete volt arra, hogy az emberiség szövegkincsét egyetlen átfogó korpuszban gyűjtsék össze és rendszerezék. Az „átfoghatóság” és „áttekinthetőség” e hősi-es illúziója azonban a kiadványok számának ugrásszerű megnövekedésével már a könyvnyomtatás második évszázadában végképp szertefoszlott.

Két belga-francia férfiú, *Paul Otlet* és a később (1913-ban) Nobel-békedíjig jutó *Henri La Fontaine* kezdeményezésére 1895-ben ült össze az első bibliográfiai konferencia. A résztvevők elhatározták, hogy nemzetközi bibliográfiai intézetet hoznak létre, amely képes lehet majd az egyetemes bibliográfia (*Repertoire Bibliographique Universel*) összeállítására. Az intézet elfogadta *Dewey* „egyetemes tizedes osztályozásának”, az *ETO*-nak és a 12,5x7,5 cm méretű szabványos katalóguscéduláknak a bevezetését – ezekből 1910-re már 7 millió darab állt rendelkezésre. A növekvő tekintélyű intézet különgyűjtemények sorát hozta létre, s 1920-ban a belga kormány bőkezű támogatása lehetővé tette „az emberiség műszaki és tudományos múzeuma”, a *Mundaneum* névre keresztelt szakosított gyűjtőintézmény létrehozását.¹⁶

Otlet és *La Fontaine* számára a bibliográfiai munka sohasem volt pusztán könyvszakmai kérdés: az utópista szocialisták késői utódaiként azt remélték, hogy „a világ intellektuális termésének inventáriumra minden ország dolgozóinak rendelkezésére állhat”. Sőt, még átfogóbb jövőképben gondolkodtak: a formálódófélben lévő, globális közösség számára „szellemi infrastruktúrát” kívántak biztosítani „a gondolatok és a történések nemzetközi nyilvántartása”, illetve az információk cseréje és a szabadon hozzáférhetővé tétele révén.

A teoretikus *Otlet* lényegében a társadalmi térbe ágyazza be az ismerettovábbítás technológiáját, s mivel a konkrét ismeretek hordozói cédulaegységek (fájlok), illetve ezek tetszés szerint összeállítható és „lehívható” csoportjai, többen *Otlet*-ban vélik felfedezni a hypertext-gondolat valódi előfutárát, pontosan 11 évvel Vannevar Bush előtt. *Otlet* 1934-ben jelentette meg alapművét, gondolkodói pályafutásának csúcspontját, „*Traité de Documentation. Le livre sur le livre. Theorie et pratique*” címmel. Talán nem véletlenül fedezték fel a tudományterület „klasszikusaként”, s adták ki újra 1989-ben, amikor a könyvtár szolgáltató funkcióinak „virtualizálásához” kezdtek megérni a technikai feltételek.

¹⁶ A *Mundaneum*ról részletes (francia nyelvű) tájékoztató olvasható a <http://www.pastel.be/mundaneum/index.htm> alatt. *Otlet*et hypertext-előfutárként Rayward D. Boyd mutatja be: *Visions of Xanadu: Paul Otlet (1868-1944) and Hypertext. Journal of the American Society for Information Science* 45. (1994). *Otlet* könyvének elméletörténeti fontosságát illetően ld. Ron Day: *Paul Otlet's book and the writing of social space (U.o. 1997/4, a History of Information Science c. tematikus számban).*

6. Fax, rádió, radar – a technológia előtörténetének árnyékvilága

A fentiek után talán nem okoz meglepetést, hogy az Internet technológatörténetét fűrkészve a számítógép és a távközlés mellett jónéhány más „gyökeret” is felfedezhetünk és azonosíthatunk.

A PBS Internet-történeti összeállítása¹⁷ például arra hívja fel a figyelmet, hogy „a korai számítógépeket a bonyolult radar-jelzések feldolgozására fejlesztették ki”, s ennél fogva „az Internet egyik legérdekesebb és legnagyobb hatású történeti előfutára a radar. A radar kifejlesztése a háború alatt és utána mintegy katalizátorként elősegítette néhány olyan technológia kidolgozását, amelyeket később beépítettek az Internetbe”. (Több, mint érdekes, hogy a radarkísérletek egyik vezetője maga Vannevar Bush volt, és ne feledkezzünk meg róla, hogy Bush gondolatainak legkorábbi lelkes olvasója az akkor a Fülöp-szigeteken haditengerészeti radartechnikusként szolgáló, és később a hyper-elv klasszikusává emelkedő ifjú Doug Engelbart volt, aki mindig szívesen idézte fel, hogy gondolkodására mekkora hatással volt Bush-nak az *Atlantic Monthly* hasábjain 1945-ben megjelent híres cikke).

És mi minden van még a radaron kívül... Ahogy az lenni szokott, már a torzóban maradt világkönyvtár kísérlete is korszakos felismerések forrásává vált. *Paul Otletnek* ugyanis már a harmincas évek elején szembe kellett néznie a kettős kihívással, az óriásira nőtt állomány kezelését lehetővé tevő korszerű könyvtártechnikai megoldások égető szükségességével és a – Belgiumba való utazás híján megoldhatatlan – hozzáférés valamiféle biztosításával. Az előbbi feladatra mozgósíthatta az addig felhalmozott bibliográfiai tudást, de a cédulákon rögzített ismeretek továbbíthatóságához technológiai megoldásokat kellett keresnie. Ha az olvasó nem tud a szöveghez utazni, utazzon a szöveg az olvasóhoz – kínálkozott a pofonegyszerű megoldás, de hogyan? Ott van ugye 1907 óta *MacAdam* fénymásoló készüléke, vagy a fotomásolat, a nagy tömegű adatfeldolgozáshoz 1890 óta ismerős a *Hollerith*-féle lyukkártya, már zajlanak a televíziós kísérletek – és *Otlet* gondolataiban alakot ölt a *képernyő segítségével megjeleníthető távmásolás*.

Elisha Gray ugyan már 1890-ben kifejlesztette az elektromos képtovábbításra használható „teleautográfot”, *Artur Korn* pedig 1904-ben feltalálta a távmásoló készüléket, mivel azonban *Gray* készülékénél az átvitel a rajzoló ceruza mozgásával analóg „fogadó ceruza” rajzának képében jelent meg, vagyis alkalmatlan volt tömeges adatátviteli igények kielégítésére, *Korn* gépe pedig nem terjedt el, korántsem volt kézenfekvő, hogy *Otlet* ennyire előre szaladjon. A *Xerox* első távmásoló (fax) készülékei csupán 1971-ben jelentek meg, s az iratok, illetve a szövegek mellett képeket és ábrákat is tartalmazó írásos közlemények továbbítása telefon- vagy tv-kábeleken át csak a nyolcvanas évek legelején valósult meg „nagyüzemi szinten”.

Vehetjük példának a rádiót is. A klasszika-filológus *Eric Havelock* egy késői írásában felidézi azt a félelmetes hatást, amit *Hitler* (rövidhullámon érkező) 1939-es rádióbeszéde tett azokra, akik a Torontóban felállított utcai hangszórókon keresztül hallgatták. *Havelock*, aki „*Preface to Plato*” című könyvével vált világhíróvá, a fenti epizóddal éppen arra a Platón-szállóigére talált rímet, amely szerint „egy város határai addig

¹⁷ <http://www.pbs.org/opb/nerds2.0.1/index.html>

terjednek, ameddig a szónok hangját hallani”. A hang rövidhullámú átvitele eszerint már megformálta a „globális várost”, megelelőgezve a televízió kultúrteoretikusát, a szintén kanadai *Marshall McLuhant* és az ő képátvitelen alapuló „globális faluját”. Hasonló emlékeket ébreszthet Kelet-Európában a sztálini korszak *vezeték rádiója*, amely nagy hangszórókkal pótolta a kis készülékeket, sokszor lehetetlenné téve az interakció minimumát, a kikapcsolást is.

Mindezzel korántsem a hang elsődlegességét jelenti a képpel szemben, még ha a hangszínházak *Oscar Eberle* által 1952-ben feltárt több ezer éves története esetleg ezt sugallhatná is. (*Eberle* néprajzi adatokat gyűjtött össze különféle hangszínházak létezéséről, és a legjelentősebbekkel, a malajziai szemangok *Panó* játékával és a tűzföldi indiánok *Tánuva* játékával együtt összesen 17 – különböző kontinensekről származó – típust írt le.) Annál is inkább óvatosnak kell lennünk ebben a kérdésben, mert azok, akik a műsorszóró rádiózásnak szentelték magukat, valamilyen oknál fogva mindig elégtelennek érezték a kizárólag orális közeget. Az Egyesült Államokban elkezdtek követelni, hogy azokat a hangjátékokat, amelyeket a stúdiók éppen bemutattak, adják ki nyomtatott formában. (1950-ig 170 hangjáték-kötet jelent meg, az első nyomtatott anyag 1925-ből származik.) A rádiós szaklapokat folyamatosan foglalkoztatták a *száms távolbalítás* megoldásai.

Epilógus

Ha elfogadjuk, hogy az Internet a kultúrtörténet egyfajta „gyűjtőlencséje”, akkor fel lehetünk készülve a fentiekben említett történeti előzményeket messze meghaladó mennyiségű további adalék felbukkanására. Ezek szisztematikus gyűjtése és feldolgozása révén előbb-utóbb kikerekedik az, amit „az Internet valódi előtörténetének” tekinthetünk majd.

IRODALOM

- Eisenstein, Elisabeth (1993):** *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge
- Hauben, Ronda – Hauben, Michael (1997):** *Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet*. IEEE Computer Society Press and John Wiley & Sons, Inc
- Orlet, Paul (1934):** *Traité de Documentation. Le livre sur le livre. Theorie et pratique*. Brussels : Éditions Mundaneum
- Rowland, Wade (1997):** *Spirit of the Web: The Age of Information from Telegraph to Internet*. Somerville House Books
- Stefik, Mark (1996):** *Internet Dreams. Archetypes, myths and metaphors*. Cambridge, Massachusetts, MIT Press
- Theall, Donald F. (1992):** Beyond the orality/literacy dichotomy: James Joyce and the prehistory of cyberspace. *Postmodern Culture*, vol. 2, No. 3 (May, 1992)

Toynbee, Arnold (1969): *Experiences*. Oxford University Press, pp. 273-293.

Vasarely, Victor (1983): *Szines város. A művészet hétköznapi életünkben*. Gondolat, Budapest

Az irodalmi hivatkozást nem tartalmazó részek forrása:

Z. Karvalics László: Fogpiszkáló a hálózaton. PRÍM, Budapest, 2000

Z. Karvalics László

Történész, az információs társadalom kutatója. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Információmenedzsment Tanszékének docense, az 1998-ban alapított *Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK)* igazgatója, az 1992 óta oktatott „*Információ történelem*” műhelykurzus alapítója és vezetője. Az információs társadalom témakörében több felsőoktatási tantárgy kidolgozója, számos szakkönyv és tanulmány szerzője. Legutóbb megjelent könyve: *Bevezetés az Információ történelembe*. „Kiváló Oktató” (1999), 2000-től Széchenyi ösztöndíjas.

Nagy Dorottya

Az Internet és a jog

Prológus

„A ma mindenre kiterjedő fejlődés nem egyéb, mint a tegnap képtelensége.”

Luigi Barzani, Corriere della Sera, 1910.¹

Az elmúlt években világszerte rohamléptekben nőtt az Internet-penetráció: a boldog békeidőkben harmincnyolc év kellett az ötvenmilliomodik rádió-előfizető bejegyzéséhez, majd a háború után tizenöt évre volt szükség ugyanennyi TV-előfizetőhöz, és tizenhat év telt el az ötvenmilliomodik számítógép megvásárlásáig, viszont csupán három év elég volt ahhoz, hogy ugyanennyi számítógép kapcsolódjon rá az Internetre. Egyre lázasabban igyekeznek mindenki bejáratot keresni „az ezer bejáratú hálózatba”.²

Az Internet számtalan rendkívül bonyolult kérdést vet fel társadalmi, gazdasági, jogi, filozófiai és kulturális szempontból egyaránt. Minden eddigittől különböző, a korábbiaknál sokrétűbb médium, s minden általa generált probléma is összetett. Egy összekuszálódott jogi eset szálai például nem bogozhatók ki steril laboratóriumi körülmények között, jogelméleti megfontolások segítségével: mind a jogalkotónak, mind a jogalkalmazónak ismernie kell az információs technológiát, ami nap, mint nap meglepő előrelépéseket produkál. A felmerülő jogi kérdéseket érzékenyen és öncélú szigor nélkül kell kezelni, szem előtt tartva, hogy a hálózati társadalom morálja és normái esetleg nem teljesen egyeznek meg a jogalkotó, illetve a jogalkalmazó elképzeléseivel.

A jog és a hálózati világ érdekei között meg kell találni az arany középutat, hiszen „az Internet a szabadság leghatalmasabb zászlóvivőinek egyike”³, és ez megőrzendő érték, viszont jogszabályok is kellenek, de csakis ott, ahol a felhasználók, illetve a tartalomszolgáltatók önszabályozása és a *netikett* már nem elegendő a felmerülő problémák megoldására. A törvényalkotó szervek sajnos általában hajlamosak úgy vélekedni, hogy a jogszabály mindent megoldó csodaszer. Mindazonáltal nem kívánom túldramatizálni a kérdést, hiszen a jogalkotók – a nemzetközi előírásokat is figyelembe véve – Magyarországon is sok jó megoldást vezettek be, és már meghatározták azokat az irányvonalakat, amelyek mentén feltérképezhető az Internet szabályozandó területei.

¹ idézi John Berger, „G.” című regényében. Európa, Budapest, 1976.

² „Network with a thousand entrances”. Barthes, Roland, Trans. Richard Miller. New York: Hill and Wang, 1974

³ Vinton G. Cerf: „Truth and the Internet”. <http://www.isoc.org/internet/conduct/truth.shtml>

Az Internet jogi szempontból releváns tulajdonságai

„Az Internet [...] egyetemes kommunikációs lehetőségeket biztosító, globális felhasználói alap.”
Wernhard Möchsel⁴

Az Internet összekapcsolt számítógépek világméretű hálózata, olyan globális információs rendszer, amely a hálózatba bekapcsolódott felhasználók számára korlátlan kommunikációt tesz lehetővé, függetlenül térbeli elhelyezkedésüktől. Struktúráját tekintve hasonló a telefonhálózatokhoz. Az Internet technológiájának lényege abban áll, hogy lehetővé teszi az adatátvitelt egymástól földrajzilag távol elhelyezkedő számítógépek között. A folyamatos továbbfejlesztésnek köszönhetően – amiben kezdetben nagy szerepet játszott a svájci CERN laboratórium – az Internet ma multimediális felülettel áll rendelkezésünkre. Így már nemcsak szövegek, hanem képek, hangok vagy akár mozgóképek is továbbíthatók, egyszóval bármi, ami digitális formában feldolgozható.

Az Internetet „gyermekkorában” – körülbelül 20 évvel ezelőtt – még csak katonai célokra, illetve a tudományos kutatómunka támogatására használták, és nem sokan sejtették, mekkora lehetőségek rejlenek benne a közélet számára is. Közhasznú felhasználásának ötlete csak a 80-as évek közepétől mozgatta meg az emberek fantáziáját. Igazi karrierje a 90-es években kezdődött, amikor az üzleti élet kezdte felfedezni magának. Ettől kezdve vált napjaink egyik legtöbbször emlegetett, nagy lehetőségeket kínáló területévé.⁵

A világháló fogalma gyakorta keveredik a kibertér képzetével, habár a kettő korántsem ugyanazt jelenti. A kibertér többdimenziós, konszenzuális tér, ahol az információk nemcsak láthatóak és hallhatóak, hanem akár tapinthatóak is, szemben a meglévő hálózatok még mindig elsősorban írásbeli kommunikációs lehetőségeket biztosító információs szupersztrádjával.⁶ Napjainkban a szó szoros értelmében vett kibertér egyelőre csak kezdetleges formában létezik, előfutárai – az Internet és a World Wide Web – azonban már sejtetik dimenzióit.⁷

Az Internet jogi kérdéseinek tárgyalása előtt érdemesnek tűnik áttekinteni főbb tulajdonságait. Mindenek előtt szót kell ejtenünk a *nyitottságról*. Az Internet nyitott hálózat – az csatlakozhat rá, aki akar, és a működését leíró szabványok és dokumentumok is mind nyilvánosak és ingyen elérhetőek. Használatuk csak a „hagyományos” távközlési vonalak igénybevételének és a saját számítógépes terminálunk fenntartásának a költségeit kell viselnünk. A multimediális világháló böngészőprogramjai számtalan eszközt adnak a kezünkbe a számunkra fontos információk megtalálásához és feldolgozásához.

⁴ Wernhard Möchsel: „Az Internet-használat versenyjogi és szerzői jogi aspektusai”. Jogtudományi Közlemény, 1998/10.:369

⁵ <http://www.szikszi.sulinet.hu/szakdolgozat/internet.html>

⁶ Fehér Katalin: „Metaforák a virtuális valóság jellemzésére a magyar sajtóban”. Jel-Kép, 1999/4.:51

⁷ Erdődi Katalin - Nagy Dorottya: „A kibertér ideológiai és utópiái”. TDK dolgozat, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szociológia Szekció. II. helyezett 2001 május, OTDK különdíj 2003.

Az Internet további fontos attribútumai a *multimedialitás* és az *interaktivitás*. Az úgynevezett „multimédiás” számítógépek egyszerre képesek televíziós műsorok vételére, képeket és hangfelvételeket tartalmazó CD-lemezek lejátszására, hagyományos számítástechnikai feladatok elvégzésére, számítógép-hálózatokhoz való csatlakozásra, továbbá telefon és fax szolgáltatásokra is, tehát a digitalizált formában megjelenő információ átviteli és feldolgozási lehetőségei ezeken a számítógépeken szinte korlátlanok. Az elektronikus kommunikáció esetében az információ olyan formában is megjelenhet, ami felbontja a linearitás kötöttségeit, és a struktúrák, illetve a megjelenési formák tekintetében a lehetőségek gyakorlatilag végtelen számú variációja tárul elénk. A hálózati kommunikáció azonban még ezeket a lehetőségeket is megsokszorozza, hiszen a korábban rendelkezésünkre állt kommunikáció-típusok, a *one-to-one* (egy feladótól egy címzethez – pl. telefon) és a *one-to-many* (egy feladótól sok címzethez – pl. könyv, újság, televízió) típusú kommunikációhoz itt egy újabb lehetőség társul: a *many-to-many* (sok feladótól sok címzethez) típusú kommunikáció. A magányos internetező a világhálón nem csupán a feladók által felkínált fogadási lehetőségekkel élhet, hanem számtalan olyan felhasználási móddal is, amelyek figyelembe veszik az információ vételéhez vagy fogadásához más kommunikációs partnerek rendelkezésére álló technikai lehetőségeket is. Az információ olyan formában és struktúrában jelenik meg előttünk, amit nem csupán a mi választásunk határoz meg, hanem mindazoké, akik az adott kommunikációs közösség részesei. Ez a közösség pedig potenciálisan már ma is több millió ember.⁸ Aktív tagjai a felkínált információk közül maguk választanak, s amire szükségük van, azt a saját számítógépükre letöltve elektronikusan rögzíthetik, megváltoztathatják és automatikusan reprodukálhatják.⁹

Az Internet *digitális* jellege szintén kiemelendő, mivel „a multimédia nem jöhetett volna létre, ha nem fejlődik ki a digitális tárolás. Pontosabban, korunkban [...] digitálisan tudunk bármilyen jelet, hangot, képet, szöveget szétszedni és összerakni. Minden igenre és nemre bontható. [...] A multimédia esetében nem csupán raktározásról van szó. Az eltárolt kép, hang és szöveges információ egyidejű megjelenítésén túl kapcsolódások és átmenetek – ha úgy tetszik, egy úthálózat összetevői – is be vannak építve az adatbázisokat kezelő szoftverbe, az egyik felhasználói felületből természetesen átléphetünk egy másikba, abból egy harmadikba és tovább; önálló felfedezőutakat tehetünk az eltárolt információrengetegben. A multimédia jelenlegi állapotában a gépek sebessége és memóriakapacitása jelenti a limitet.”¹⁰

Szorosan kapcsolódik ehhez a *konvergencia* jelensége. Az utóbbi évtizedekben kezdődött meg az addig egymástól független telekommunikáció és a számítástechnika integrálódása. A számítástechnika és a távközlés integrálódását az adatok tárolásának és továbbításának digitális jellege teszi lehetővé. Maga az információtartalom ugyancsak digitalizálható.¹¹ A konvergencia tehát a különböző hálózati platformoknak azon a képességén alapul, hogy alapvetően hasonló szolgáltatásfajtákat hordozhatnak, és az olyan eszközök összefonódásában jelenik meg, mint például a telefon, a televízió és a személyi számítógép.¹²

⁸ Liszka Tamás: „Multimédia a Weben”. <http://www.fil.hu/uniworld/>

⁹ Gyertyánfy Péter: „Jogharmonizáció az információs társadalomban”. Magyar Tudomány, 1998/2.

¹⁰ Sugár János: „A gondolkodás médiuma”. <http://www.artpool.hu/hypermedia/medium.html>

¹¹ „Információgazdaság és információs társadalom”. http://www.net.hu/telecomputer/2_09/18_1.htm

¹² Európai Bizottság, Brüsszel, 1997 december 3., http://www.itb.hu/dokumentumok/zold_konyv/zold-konyv_3.htm

Az Internet további jellemzői közé tartozik a *decentralizáltság*, a *globalitás*, az *anonimitás*, az *ellenőrzés hiánya* és a folyamatos *technikai fejlődés*.

Az Internet mint decentralizált hálózat, irányítás nélkül is működőképes, egymással mellérendelt viszonyban álló egységek láncolataiból tevődik össze, s akár egy nukleáris támadást is képes lehet túlélni.¹³ A hálózatban természetesen vannak olyan pontok, ahol több szál összefut, ezek között a csomópontok között nincs hierarchia.

A *globalitás* annyit jelent, hogy „a Net az első olyan közösség (vagy kisközösségek folyton átalakuló összessége) a történelemben, amely tényleg az egész világot magába foglalja.”¹⁴

Az *anonimitás* azonban csak látszólag áll fenn, szörfözéseink útvonala a legtöbb esetben visszakereshető egy naplózó program révén. Telefonos Internet-kapcsolat esetén a szolgáltatónk megismeri a telefonszámunkat és a pontos időt is, amikor tárcsáztunk. A különféle honlapok fenntartói is szorgosan gyűjtögetik az ilyen adatokat. Személyi adatainkat esetleg névtelen szerver választásával védhetjük meg. Ilyen szolgáltatóknál egy belépő oldalon kell megadni a felkeresendő URL-címeket. Igaz, hogy ily módon hosszabb idő alatt jutunk el a célunkhoz, ám a szolgáltató oldal minden ránk vonatkozó információt kiszűr, semmitmondó értékekkel helyettesíti személyes adatainkat. Ennek a megoldásnak van ingyenes változata is¹⁵, de ha ezt választjuk, nem menekülünk meg a hirdetésektől. Emellett rendelkezésünkre állnak a névtelen *proxy*¹⁶ és a kerülő utakat biztosító e-mail¹⁷ szolgáltatások is. Általában azonban ajánlatos az óvatosság az ingyenes e-mail szolgáltatókkal szemben, mert rajtuk keresztül a reklámok minden adatvédelem ellenére eltalálnak postafiókunkba.

Az Internet és a jog találkozása

„A jogi rend az egyik legcsodálatosabb és legfélelmetesebb utópisztikus emberi törekvés”
(Fuller)¹⁸

Feltehető a kérdés, hogy az Internet és a jog egyáltalán érintkezik-e valahol. A válasz természetesen igen, hiszen látszólag semmi ok nincs arra, hogy ezt a viszonylag új médiumot ne tartsa kordában a jog. A „kordában tartás” igénye a hálózati közösségekben természetesen meglehetősen nagy ellenszenvet vált ki, és gúnyos mosolyt varázsol azoknak az arcára, akik szkeptikusan figyelik a technológiai fejlődés és a jog párharcát.

¹³ Verebics János: A tér, a szabadság, a normák, 16. p., www.extra.hu/verebics

¹⁴ Verebics János: Coltok szava, délidőben. 2. p. www.extra.hu/verebics

¹⁵ www.anonymizer.com

¹⁶ Az Interneten a szervereket a közvetlen kapcsolat előtt kell kiválasztani. A keresett oldal nem közvetlenül a böngészőn, hanem a proxyn keresztül fut, amit a számítógépünkön kívül található átmeneti társzolgál ki. Előnye, hogy a felhasználóra vonatkozó összes adatot zárolja. Névtelenül a világhálón, kerülőutak a szörfdeszkának. www.computerpanorama.hu,

¹⁷ Re-Mail szerver használata révén ismertetőjelek nélkül küldhetünk leveleket. Azokat az adatokat, amelyekből az útvonal visszakövethető, automatikusan eltávolítják. Névtelenül a világhálón, kerülőutak a szörfdeszkának. www.computerpanorama.hu

¹⁸ Fuller, L.: *The Mortality of Law*, Yale, 1975:96.

Az Internet jogi szabályozása valóban sok akadályba ütközik, egyrészt az említett tulajdonságokból adódóan, másrészt a „hálózati társadalom” (*Net society*) határozott ellenállása és a gyorsan fejlődő technológia miatt is. Ezekhez még hozzájárul a hálózat „multi-jurisdikcionális” jellege, az Internet ugyanis túlmutat azokon az immár „hagyományos” jogi problémákon, amelyek annak idején a telefon, a távíró, a rádió vagy a műholdak forradalmi újszerűségéből adódtak.¹⁹

Az anarchiától a netikettig

„Az első időkben, 1993-1994 táján sokan gondolkodtak úgy, hogy az Internet ön-szabályozó világ, ahol nincs szükség a kormányok beavatkozására, sőt elfogadható, ha időről időre anarchia uralkodik.”²⁰ Jelenleg is rengeteg anarchista nézet kap hangot a világhálón. A különféle híres és kevésbé ismertté vált áramlatok közül itt a hírhedt „netanarchista” és „technopróféta” Hakim Bey²¹ nevét és a jog-anarchista (pontosabban a szerzői jog érvényesítése ellen fellépő) *RHONDA Kezdeményezést*²² érdemes kiemelni.²³

Az Internet viszonylag hosszú ideig elsősorban egyetemi oktatók és hallgatók, vagyis csak egy viszonylag kis csoport számára volt hozzáférhető, és hosszú ideig szinte érintetlen szabadságot élvezett.²⁴ Napjainkban sok felhasználó még mindig úgy tekint rá, mint a szabad információszerzés utolsó, legnehezebben kikezdhető védőbástyájára. Az internetezők általános felfogása szerint elégséges a belső ellenőrzés és egy olyan viselkedési normarendszer – a *netikett* – betartása, ami ugyan nem jog, de saját speciális szankcióival²⁵ képes kordában tartani a szabálysértőket. A *netikett* mellett elfogadják a rendszeroperátorok ellenőrző szerepét is: „Az Osnabrücker Egyetemen az új médiumok jogi kérdéseivel foglalkozó munkaközösség úgy véli, hogy az Internet egyelőre anarchisztikus, szabályozatlan terület, de álláspontjuk szerint a *cyberspace* önszabályozó rendszere létrehozott egy belső ellenőrzést és egy viselkedési normarendszert. André Ehlers szerint ez nem más, mint a Háló etikettje, melynek lényegi alap gondolata a 'legyünk egymásra kölcsönösen tekintettel' parancsa.”²⁶

¹⁹ Johanna E. Copeland, Edward M. Pinter and John J. Witmeyer: Where The Internet Goes, Law Does Not Necessarily Follow. <http://www.fmew.com/archive/intl/>

²⁰ Javrlepp, Harry: An introduction to the law of the Internet. www.inforamp.net

²¹ „Hakim Bey anarchista médiafilozófus úgy véli, hogy az utópista elméleteken és vágyakon alapuló tekintélyellenes trendek furcsa mátrixot alkotnak. „Anarchisták, libertariánusok, szindikalisták, új-primitívek, poszt-szituacionisták, extrópiánusok s a többi szabadgondolkodó egy tábor képez.” Erdődi Katalin és Nagy Dorottya: Ideológiák és utópiák a kibertérben. Bevezető tanulmány. OTDK 2003:22.

²² 1996-ban egy angol nyelvű hírcsoport honlapján megjelent a *RHONDA Kezdeményezés* manifesztuma. Külön csoportot alkotnak az Interneten a jog-anarchisták, akik a szerzői jog intézményének abszurditását hirdetik és követelik annak eliminálását. „A *RHONDA* kezdeményezés bejelenti, hogy megjelent a kibertérben, azzal a szándékkal, hogy a könyveket elrabolja a gazdagoktól és a szegényeknek adja.” Erdődi Katalin és Nagy Dorottya, i. m., 25-26.

²³ Erdődi Katalin és Nagy Dorottya, i. m., 22-26.

²⁴ Verebics, i. m. 13.

²⁵ Panasztétel, levélbomba, UDP. (Usenet Death Penalty)

²⁶ Muraközi Gergely: Tiszta Amerika, avagy a magyar Net ön-, köz- és magán-szabályozása. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/?p=23>

Az Internetet illetően ezek szerint már nem beszélhetünk anarchiáról, hiszen a szükséges mértékű szabályozást biztosítja a *netikett*, a rendszeradminisztrátorok csapata és a jog. Nyilvánvaló tehát, hogy a szabályozatlan tér (*rechtsfreier Raum*)²⁷ mítoszra szertefoszlott. Az Interneten uralkodó életviszonyok között azonban a standard jogesetektől gyakran távol eső, bonyolult és nem ritkán a nemzetközi büntetőjog, a magánjog vagy az eljárásjog tereumát érintő kérdések is előfordulnak. „Az Internet jogának megvannak a maga sajátosságai, amelyek a hálózati életviszonyok semmi más-hoz nem hasonlítható jellegéből fakadnak. A jog pedig a maga eszközeivel igyekszik a változásokba is egyfajta mechanizmust, rendszert, kezelhetőséget bevinni és ez által elősegíteni az új kommunikációs formák által hozott változások beilleszkedését hétköznapijainkba.”²⁸ Az Internet egyidejűleg vet fel kérdéseket a jog minden területén, a büntetőjogtól a szellemi tulajdon jogáig, az alkotmányjogtól a nemzetközi jogig.²⁹

Cyberlaw

Mivel a *netikett* kimerül a „legyünk kölcsönösen tekintettel egymásra” elv alkalmazásában, a gyakorlat azt mutatja, hogy szükség van erősebb és biztonságosabban érvényesíthető (a hatóságok előtti jogérvényesítésre alkalmas) szabályokra is, amelyek lényegüknél ragadják meg a hálózat jogi problémáit.³⁰ Az Internet és a jog kapcsolatát számtalan tanulmány elemzi, és több meghatározó elmélet, rendszerezés született. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – ezek közül kívánok néhányat bemutatni.

1996-ban az *Electronic Mall Bodensee* St. Gallen-i rendezvényén Herbert Burkert professzor az Internet és a jog viszonyát átfogóan tárgyaló előadásában (*Internet und Recht: Einführende Bemerkungen, Tagung Internet und Recht*) úgy vélekedett, hogy bármennyire is bonyolult jogi helyzeteket teremt az Internet, az alkalmazandó jog mindig fellelhető. Mindezzel párhuzamosan azonban politikai jellegű dilemmával is szemben állunk, ugyanis a jog lényegében állami beavatkozást, egyfajta intervenciót jelent, ami ellentétes a piac és a társadalmi viszonyok önszabályozó mechanizmusaival.³¹

Mathias Münch-Dalstein 1996-ban kísérletet tett az Internet jogági besorolásra, és „Az Internet jogi problémái” című művében az Internetet a telekommunikációs jog, illetve a médiajog területén helyezte el.³²

Curtis E. A. Karnow megkérdőjelezi a „kiberjog” (*cyberlaw*) fogalmának létjogosultságát. Szerinte a *cyberlaw* mint az elektronikus kommunikációval összefüggő jog-

²⁷ jogmentes terület

²⁸ Verebics János: A szabadság, a tér és a normák.12. www.extra.hu/verebics

²⁹ Goldwin, Mike: The law and the Net: Problems and Prospects, www.eef.org/pub6Legal/law_of_the_net.goldwin.article

³⁰ Verebics János A tér, a szabadság és a normák. Vázlat az Internet jogának fogalmi megközelítéséhez. <http://mek.oszk.hu/01400/01408/01408.doc>

³¹ Peter Knetli: Löschtaste für Online-Handel, <http://www.onlinereports.ch/1998/onlinehandelUB-Szuerich.htm>

³² Braun/Gerlach/Münch-Dalstein: <http://www.intelleprop.mpg.de/Online-Publikationen/Online-Publications.HTM>

szabályok összessége éppúgy nem létezik önállóan, mint ahogy „a könyvjog, az újságjog, a tévéjog, a bevásárlóközpontok joga, a videó játékok joga vagy akár a mosógépek joga” sem.³³

Az amerikai szemléletre az Internet és a jog kapcsolatát illetően az jellemző, hogy a kibertér életviszonyait egyfajta egységnek tekintik, és a problémákat előfordulásuk gyakorisága, illetve gazdasági és kereskedelmi jelentőségük szerint csoportosítják. Jó példa erre Larry Lessig, David Prost és Eugene Volokh internetjogi felosztása, ami a következő elemeket különbözteti meg:

- *copyright* (megengedett felhasználás, szolgáltatók felelőssége);
- *privacy law* (alkotmányjogi megközelítés, titkosítás, anonimitás);
- *trademark (domain)*;
- rágalmazás (*libel law*);
- a véleménynyilvánítás szabadsága (*free speech law*);
- a szerződések joga (*contract law*);
- tartalomszolgáltatás (*content regulation*).³⁴

Oliver Hance amerikai jogász két csoportba osztja a bűncselekményeket az Internet szempontjából:

1. Hagyományos bűncselekmények, amelyek esetében az Internet a kommunikációs eszköz szerepét tölti be (kábitószerrel kapcsolatos információk, terrorizmushoz, maffiatevékenységhez adott instrukciók, pornografikus anyagok terjesztése).
2. A hálózat és a számítástechnika felhasználása jogellenes célok érdekében (számítógépes bűncselekmények a világhálón), ezen belül
  - a) engedély nélküli csatlakozás a hálózathoz,
  - b) kárt okozó tevékenység vagy kárt okozó anyagok közzététele (dokumentumok eltulajdonítása, lemásolása, vírusok és féregvírusok terjesztése, szerzői jogi kalózkodás, szabotázs),
  - c) információ illetéktelen elfogadása (például amikor a *hacker* – észlelve az Interneten továbbított elektronikus impulzust – eltulajdonítja a nem neki szánt információt).³⁵

Az európai jogalkotást inkább az jellemzi, hogy az Internet és a jog viszonyát jogágnaként próbálja rendezni. Ezt mutatja az Európai Unió jogrendszere is, ami az internetes bűncselekményeket nyolcféle jogvédte területre osztja fel:

1. nemzetbiztonság (bombák, kábitószeres illegális előállításához nyújtott segítség, terrorista tevékenység);
2. a fiatalkorúak védelme (a marketing visszaélészerű formái, erőszak, pornográfia);

³³ Curtis E. A. Karnow: Recombinant Culture: Crime in the Digital Network. www.sgrm.com/art-6.htm

³⁴ Larry Lessig, David Prost és Eugene Volokh: Cyberspace Law for Non-Lawyers. http://www.eff.org/Legal/CyberLaw_Course/

³⁵ Hance, i.m. 163-164.

3. az emberi méltóság védelme (fajgyűlölet, faji megkülönböztetés);
4. gazdasági biztonság (hamisítás, iránymutatás pl. hitelkártyák hamisításához);
5. az információ biztonsága (*hacking*);
6. a magánszféra védelme (személyes adatok jogosulatlan továbbadása, elektronikus zaklatás);
7. a jó hírnév védelme (rágalmazás, becsületsértés, jogellenes összehasonlító reklám);
8. a szellemi tulajdon védelme (oltalomban részesülő szellemi alkotások jogosulatlan továbbadása).³⁶

Ezzel összhangban írták alá 2001-ben a számítógépes bűnözésről szóló budapesti egyezményt (*International Cybercrime Treaty*) is. Erről a dokumentumról röviden annyit kell tudnunk, hogy az egyezmény megoldást kínál a nemzetközi kiberbűnüldözés jogi problémáira, lehetővé teszi például a számítógépes bűnözéssel gyanúsított személyek kiadatását. Ellenzői szerint azonban túlságosan széleskörű jogszabályokat biztosít a hatóságoknak, és nincs kellő mértékben tekintettel az állampolgári jogokra. Az angol *Cyber-Rights and Cyber-Liberties* elnevezésű polgárjogi szervezet szerint az egyezmény kiterjeszti a hatóságok jogkörét, miközben nem védi az egyének adatait, és így „orwelli rémálom” kialakulásához vezethet.³⁷ Az *American Civil Liberties Union* kritikája szerint több hibája is van az egyezménynek, így például figyelmen kívül hagyja a magánélet és a civil jogok védelmét, túlságosan tágan értelmezhe-

tő, és túlzottan leegyszerűsíti a copyright szabályokat.³⁸ Az egyezmény csak akkor emelkedik törvényerőre, ha a 43 aláíró közül legalább öt ország beépíti azt saját jogrendjébe – ez egyes államok számára akár öt évbe is beletelhet, és a ratifikálás eddig még csak négy ország esetében történt meg.³⁹

Epilógus

Karnow megállapításával, miszerint a *cyberlaw* nem létezik önállóan, sok szempontból egyet kell értenünk, hiszen való igaz, hogy helyesebb lenne a különböző jogágaknak az Internetre vonatkozó szabályozásáról, illetve az Internettel kapcsolatos jogesetekről beszélni. Sőt, bizonyos esetekben nem is külön nevesítve az Internet szabályozásáról, hanem bizonyos jelenségek, jogi fogalmak hálózati vonatkozásairól van szó – például a szólásszabadság, a rágalmazás vagy a becsületsértés már ősrégi jogi kategóriák, amelyek az Internettel kapcsolatban csupán új dimenziót nyertek.

³⁶ Verebics: A szabadság, a tér és a normák, 10. www.extra.hu/verebics

³⁷ Budapesti egyezmény a számítógépes bűnözés ellen. <http://www.jogiforum.hu/hirek/2695>

³⁸ The Seven Reasons why the Senate Should Reject the International Cybercrime Treaty. <http://www.aclu.org/Privacy/Privacy.cfm?ID=13475&c=131>

³⁹ Budapesti egyezmény a számítógépes bűnözés ellen. <http://www.jogiforum.hu/hirek/2695>

Bizonyos problémák viszont csakis a hálózatra jellemzőek, ilyenek például a rákapcsolódással, a titkosítással, a hálózati biztonsággal, a szerzői joggal vagy a *domain* nevekkel való visszaéléssel (*domain gabbng*)⁴⁰ kapcsolatos jogi kérdések.

Mindenképpen hasznos lehet tehát egy olyan összefoglaló, ami legalább címszavakban megpróbálja átfogni az Internet és a jog fő kapcsolódási területeit:

- a szellemi alkotások (ezen belül kiemelten a szerzői jog és a védjegyjog hálózati vonatkozásai, a *fair use*, és a szolgáltatók felelőssége a hozzáférés terén);
- a magánszféra védelme (alkotmányjogi vonatkozások, titkosság, a személyes adatok védelme, titkosítás, anonimitás);
- a szólásszabadság (véleménynyilvánítás, *cybersex*, obszcenitás, gyermekporno-gráfia, zaklatás, támadó jellegű beszéd, büntetőjogi aspektusok, rágalmazás, becsületsértés, a gyermekek védelme);
- a reklám (*telemarketing*, *spam*);
- az e-gazdaság (fizetés hitelkártyával vagy új elektronikus közvetítő eszközök, virtuális pénz igénybe vételével, hálózati szerencsejáték);
- a digitális aláírás (kriptográfia);
- az *on-line* banki tevékenység;
- a szerződések (felelősségvállalás, joghatósági hatáskörök);
- a telekommunikáció.⁴¹

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a *cyberlaw* a fentiekből következően sem létezhet önállóan, s így csupán az Internettel kapcsolatos jogi problémákról, illetőleg hálózatspecifikus jogszabályokról beszélhetünk. Az Internet szabályozása kapcsán nem kevésbé fontos, továbbgondolandó kérdés az, hogy az Internetre vonatkozó szabályok, illetve a hálózattal kapcsolatos jogesetek milyen érdekek érvényesülését tükrözik, és az is, hogy egyes hálózati jogi kérdéseket miképpen kezel a jog. Természetes, hogy az üzleti szféra (a szoftvercégek, a lemezgyártó vállalatok stb.) érdekei ütközhetnek a civil szféra érdekeivel és a hálózati társadalomnak a szabadságjogokról vallott nézetével. Ugyanígy érdekes lehet az államérdekek és a magánszféra szembenállása is bizonyos hálózatspecifikus kérdésekben (pl. titkosítás). Szintén kérdéses, hogy a hagyományos jogi kategóriák (pl. a szerzői jogok) miképpen alakulnak át az Internet hatására (ld. szoftverjog).

⁴⁰ Internetes címlefoglalás, domain nevekkel való kalózkodás. Gyertyánfy Péter: Jogharmonizáció az információs társadalomban. Magyar Tudomány, 1998/2.

⁴¹ Verebics, i.m. 20-21, Hance, i.m. 31-200, Wentk, Richard: The Which? Guide to the Internet. Penguin Books, London, 1997.

IRODALOM

- Berger, John (1976): *G. Európa*, Budapest
- dr. Bozsi Zoltán – J.M. Baturin (1989): *Számítástechnika és jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Braun – Gerlach – Münch – Dalstein: <http://www.intellecprop.mpg.de/Online-Publikationen/Online-Publications.HTM>
- Cerf, Vinton G.: Truth and the Internet, <http://www.isoc.org/internet/conduct/truth.shtml>
- Chesterman, John – Lipman, Andy (1988): *The electronic pirates*. Routledge, Filey,
- Johanna E. Copeland – Edward M. Pinter – John J. Witmeyer: Where The Internet Goes, Law Does Not Necessarily Follow, III of Ford Marrin Esposito Witmeyer & Gleser, L.L.P. <http://www.fmew.com/archive/intl/>
- Erdődi Katalin – Nagy Dorottya: A kibertér ideológiai és utópiái. TDK dolgozat a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia Szekcióján. II. helyezett. OTDK 2003 különdíj. www.jeux.hu, www.internetjog.lap.hu
- Fehér Katalin (1999): Metaforák a virtuális valóság jellemzésére a magyar sajtóban. *Jel-Kép*, 1999/4
- Fuller, L. (1975): *The Mortality of Law*. Yale
- Goldwin, Mike: The law and the Net: Problems and Prospects.
www.ecf.org/pub6Legal/law_of_the_net.goldwin.article
- Gyertyánfy Péter (1998): Jogharmonizáció az információs társadalomban. *Magyar Tudomány*, 1998/2.
- Holl András (1998): A világot átfogó háló: a WWW. *Magyar Tudomány*, 1998/2.
- Hance, Oliver (1997): *Üzlet és jog az Interneten*. Panem-McGraw-Hill Boot Company, Europe
- Jasper András (2001): Jog és informatika az otthonunkban I-II. *PC World*, 2001. június, július
- Javrlepp, Harry: An introduction to the law of the Internet. www.inforamp.net
- Johnson, David R. – Prost, David (1996): Law and Borders: The Rise of Law in Cyberspace. *Stanford Law Review*, May 1996, vol. 48. No.5
- Karnow, Curtis E. A.: Recombinant Culture: Crime in the Digital Network.
www.sgrm.com/art-6.htm
- Knetli, Peter: Löschtaste für Online-Handel. <http://www.onlinereports.ch/1998/onlinehandelUBSzuerich.htm>
- Leiner – Cerf – Clark – Kahn – Kleinrock – Lynch – Postel – Roberts – Wolff: A Brief History of the Internet. www.isoc.org/internet/history/brief.html
- Larry Lessig – David Prost – Eugene Volokh: Cyberspace Law for Non-Lawyers.
http://www.eff.org/Legal/CyberLaw_Course/
- Lessig, Lawrence (1996): The Zones of Cyberspace. *Stanford Law Review*, May 1996, vol. 48. No.5
- Levinson, Paul (1997): The soft edge: a natural history and future of the information revolution. Routledge, London – New York, Liszka Tamás: Multimédia a Weben. <http://www.fil.hu/uniworld/>
- Lowe, Doug (1996): *Networking for Dummies*. IDG Books Worldwide, Chicago – Indianapolis – Southlake
- Moore, Richard K.: A Kibertér Rt. és az Infomágnások Kora. *Replika*, 27 sz.
- Muraközi Gergely: Tiszta Amerika, avagy a magyar Net ön-, köz- és magán-szabályozása.
<http://www.jogiforum.hu/>
- Wernhard Möchsel (1998): Az Internet-használat versenyjogi és szerzői jogi aspektusai. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/10.

- Németi Ferenc (2001): Ami a tied, az a mienk. *Computeraktív*, 2001/6.
- Pásztor Miklós: Az Internet DNS, elv és konfiguráció. <http://www.iif.hu/~pasztor/dnslap.html>
- Partridge, Jeffrey: Reconsidering Reader Utopia in Hypertext Fiction.
<http://courses.nus.edu.sg/course/elljflp/ht/Essays/Partridge/index.htm>
- Sugár János : A gondolkodás médiuma. <http://www.artpool.hu>
- dr. Szecskay András (2000): Az Internet alapvető jogi problémái. Előadás a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Jogász Egylet „Az információs társadalom hatása a jogrendszerre” c. közös konferenciáján, 2000. szeptember 4-5. <http://www.szecskay.hu>
- Tamás Pál (1998): Az üvegszálás polisz felé? A háló mítoszai és a globalizáció. *Magyar Tudomány*, 1998/2.
- Vadász Dénes: Számítógépek, számítógéprendszerek. <http://www2.iit.uni-miskolc.hu/~vadasz/GEIAL201/index.html>
- Verebics János: Fűrészek, reszkeszettek! Az elektronikus levéltitokról. www.mek.iif.hu/porta
- Verebics János: Az Internet megszolidítva. Az Internetről és a büntetőjogról.
www.mek.iif.hu/porta
- Verebics János: Tér, szabadság, normák. www.extra.hu
- Verebics János: Internet és jog. www.extra.hu
- Verebics János: Coltok szava, délidőben. 2.o. www.extra.hu/verebics
- Verebics János: Elektronikus kereskedelem. www.mek.iif.hu/porta
- Wentk, Richard (1997): *The Which? Guide to the Internet*. Penguin Books, London

Nagy Dorottya

Jogász, az ELTE Jogi Karán végzett 2003-ban. Egyetemi tanulmányai alatt gyakornokoskodott az Igazságügyi Minisztériumban, a Pest Központi Kerületi Bíróságon, továbbá az *Index.hu* „Tech” rovatánál, s részt vett a Páneurópai Jogász Unió tevékenységében. A jogi egyetem elvégzése után jogi előadó egy telecom cégcsoportnál, jelenleg pedig ügyvédjelölt a Csabai és Társai Ügyvédi Irodában. 1998 és 2002 között a BKÁE Széchenyi István Társadalomtudományi Szakkollégiumának tagja volt. 2001 óta az ELTE Média Centrum kommunikáció szakos hallgatója. 2004 óta az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) jogi műhelyének tagja. Szerzői jogi, Internet-jogi és magánjogi témákban publikál cikkeket és tanulmányokat, jogi szövegeket fordít angolról magyarra. Tanulmányainak egy része hozzáférhető saját honlapján (www.jeux.hu), illetve az általa szerkesztett internetjogi honlapon (www.internetjog.lap.hu).

Kiss Balázs

Az Internet politikatudományi diskurzusai¹

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy röviden összefoglaljam, milyen módon kísérelt meg a politikatudomány megküzdenni az Internet létrejöttének és gyors elterjedésének tényével. A kérdésnek legalább két oldala van: egy elméleti és egy intézményes oldala. A tudomány nemcsak leírt, okos gondolatok halmaza, hanem egyúttal intézményrendszer is, s ez így van a szaktudományok esetében is.² Ehelyütt csupán arra szorítkozom, hogy néhány szaktudományos kísérletet mutassak be, olyanokat, amelyek így vagy úgy a politikatudomány terepéhez tartoznak, s ugyanakkor az Internetről is szólnak.

A politikatudományt értelemszerűen akkor kezdi el foglalkoztatni valami, ha annak politikai vonatkozása van. Ám az is természetes, hogy a várható politikai vonatkozásokról először nem annyira a szaktudomány, mint inkább általában az értelmiség kezd el töprengeni. A kétféle töprengés – a politikatudósi és az értelmiségi – néha összekeveredik (nemcsak az Internet kérdésében), holott a kettő szétválasztása nem lehetetlen.

Az igazi politikatudományt az különbözteti meg az értelmiségi, a publicisztikai irálytól, hogy nem érzületekből, ötletekből, esetleg politikai szimpátiákból táplálkozik, hanem tudományos paradigmákból. A szaktudomány tehát sokáig nem tehet mást, mint hogy a már hosszabb ideje meglevő, a tudományos közösség által sokszorosan átgondolt és újra meg újra megvitatott saját megközelítéseit, fogalmait és módszereit alkalmazza az új tárgyra is. Az új tárgynak a régi sémákba való belekényszerítése nem megy persze nehézségek nélkül, s egymás után kezdődnek a töprengések a szokásos tudományos eszközök alkalmasságáról, átalakításuk, bővítésük szükségességéről. Ha azután az új tárgy mindegyre kibúvik ezek alól, akkor valaki vagy valakik egyszer csak előállnak egy olyan tudományos arzenállal, ami képessé tesz bennünket leteríteni az új vadat.

Előrebocsátva a végkövetkeztetést, annyit jeleznem kell, hogy ismereteim szerint az Internet eleddig nem állította megoldhatatlan tudományos problémák elé a politikatudomány közösségét: a vázolt szekvenciának azon a pontján vagyunk, ahol megkezdődött ugyan az arzenál felülvizsgálata, de új Internet-paradigma még nem sejlik föl a láthatáron.

¹ A tanulmány az NKFP támogatásával, az ITTK és az MTA PTI közös kutatásának keretében készült. A kutatás egy részét az OTKA (T34942) is támogatta. Köszönettel tartozom Csigó Péternek, aki értékes tanácsokkal látott el a dolgozat korábbi változatát illetően.

² Az intézményes oldallal Pintér Róbert tanulmánya foglalkozik, lásd Pintér 2003.

Éppen ezért a tanulmány a következőképpen tagolódik:

- I. Az **értelmiségi irodalom** jövődölései. Az ide tartozó gondolatmenetek divatja kényszeríti először a politikatudományt arra, hogy a tárgykörben megszólaljon.
- II. Az **empirikus irodalom** kutatásai. Kérdéseiket részben az értelmiségi közhelyekből, részben a standard politikatudományi paradigmákból veszik. Fő céljuk a közhelyeket ellenőrizni, és a paradigmák alapján áttekinteni, hogy mi a helyzet.
- III. A **kihívás-irodalom** próbálkozásai. A szakirodalomnak ez a része azt az érzést közvetíti, hogy az Internet megjelenése – jobbra más fejlemények mellett – feszegeti a bevett politikatudományi paradigmák korlátait.

I. Értelmiségi jövődölések az Internet politikai következményeiről

Az új médiumok elterjedése mindig magasra csapó reményeket és sötét félelmeket ébreszt. Így volt ez például a tömegsajtó vagy éppen a táviró megjelenésekor is. A kortársak egy része mérhetetlenül lelkes volt, mert azt várta, hogy az új médium majd közelebb hozza egymáshoz az iparosítás által egymástól elszakított embereket. Azt remélték, hogy lesznek új közösségek, miután a nagyipar felnövekedése nyomán az úgynevezett eredeti közösségek felbomlottak, s az emberek magányos atomokként kezdték tengetni életüket, mit sem tudva az ország közös ügyeiről, a politikáról. Voltak azután borúlátók is. A tömegsajtótól rettegve Angliában még annak a követeléség is elmentek, hogy az állam vonja vissza azt a törvényt, amelyik kötelezővé teszi az írni-olvasni tudást, mert ha mindenki tud olvasni, akkor a tömeg olyan óriási keresletet fog támasztani a kultúra piacán, hogy az lerombolja a kultúrát, értsd: aláássa a művelt kevesek kulturális hegemóniáját (Vincent, 1989). De a politikát is sokan féltették, mert az új és nagy hatású médiumokkal szemben a közönség, a felkészületlen tömeg védtelen, mindent elhisz, amit a médiumok, pontosabban rajtuk keresztül a politikusok el akarnak hitetni vele.

Azt mondhatjuk, hogy az Internet megjelenésének fogadtatása szinte teljes mértékben ezeket a mintákat követte. Az Internet elterjedésének korai szakaszában a fentiekhez hasonlóan derülő és borülő véleményeket, illetve jövődöléseket találunk. Mindkét megközelítés abból indult ki, hogy a számítógép-hálózatok megjelenése radikális változásokat eredményez a társadalomban és ezen belül a kultúrában.

A korai időszak nagy McLuhan-reneszánszot hozott, nem véletlenül. McLuhan népszerűsítette és tovább fejlesztette Harold Innis nézeteit arról, hogy a világtörténelem bizonyos értelemben nem más, mint az uralkodó médiumok közötti váltások története, s a váltások közötti időszakok társadalmi változásait a médiumok technikai potenciáljának kibomlásaként, megvalósulásaként érdemes megpróbálnunk leírni. McLuhan ennek a logikának alapján a televíziótól, de a számítógépek megjelenésétől is a világ retribalizációját, a viláfgalu kialakulását várta. Szerinte olyan mértékű változás küszöbén állunk, mint amekkorát az orális kultúrából a grafikus-vizuális kultúrába való átmenet okozott, csak most éppen az ellenkező irányú meta-

morfózisra lehet számítani. Újra olyan kommunikáció lesz jellemző, ami az azonnali reakciókon, az egyidejűségen és a világ dolgaiban való részvételen alapul, s ez szűk-képpen hatást gyakorol a politikára is.

Manuel Castells részben McLuhan nyomdokain halad tovább, de már a McLuhan-galaxis utáni világról beszél. Az ő felfogásában a hálózatosság, melynek kétértelműsége az Internet az egyik, ha nem a *par excellence* megvalósulása, világleíró metaforává válik. A gazdagság és a gazdaság; de a hatalom, a politikai hatalom meghatározójává is a különböző hálózatokkal, illetve a hálózatok hálózatával fenntartott viszony, a hálózatban elfoglalt hely válik. Nem azok rendelkeznek hatalommal, akik valamilyen bürokratikus szervezetben – legyen az vállalat vagy párt – így-úgy az élre jutottak, hanem azok, akik legalább két hálózat, mondjuk a gazdaság és a politika, vagy éppen a média és a politika hálózatának a metszéspontjait, az úgynevezett „kapcsolókat” (*switches*) ellenőrzik.

Vannak azután kisebb léptékű változásokat jövendölő gondolatmenetek is. Érdemes őket két csoportba, optimistákra és pesszimistákra osztani, azzal, hogy a megszólaló szerzők többségénél keverednek egymással a pozitív és a negatív extrapolációk.

A nyolcvanas évek, illetve a kilencvenes évek elejének derülátó gondolatmenetei szerint az Internet okozta átalakulás a modern társadalom egy sor problémájára, köztük a politikai bajokra is gyógyírt hoz.

- Az emberek közelebb kerülhetnek egymáshoz, hiszen a világhálón társakra lelhetnek akár a világ másik sarkában is. Segítséget találhatnak különféle problémáik megoldásához, a legkisebbektől az életbevágóig.³
- Szinte korlátlan információforrás kerül a kezük ügyébe, megvalósulhat végre a demokráciához olyannyira szükséges tájékozott állampolgár eszménye. S ha eddig az ismerethiány jelentősen hozzájárult a politikai passzivitáshoz, most ez a tényező eltűnik.
- Az állampolgárok nemcsak tájékozottabbak lesznek, hanem aktívabbak is, mindenekelőtt abban a tekintetben, hogy hálóközösségeikben megvitathatják az aktuális politikai kérdéseket és közös véleményt alakíthatnak ki ezekkel kapcsolatban.
- Az elektronikus agorán kialakuló konszenzus pedig *online* és *offline* politikai cselekvésre sarkall, a politikusok elektronikus levelek útján történő megszólításától kezdve azok tiltakozó e-mailekkel való elárasztásáig, a különféle témákkal foglalkozó hálózati közösségekben való együttlét *IRL* módon (*in real life*) megvalósítható folytatásától az utcai demonstrációk internetes szervezéséig.
- A tömegsajtó, majd a rádió, de leginkább a televízió közvetítette kommunikáció nyomasztó egyoldalúságát felváltja az interaktivitás. Az állampolgár kapcsolatba léphet képviselőjével, politikai pártjának akár a vezetőjével is, és megfordítva, a politikusok a média megkerülésével, tehát torzítás nélkül mondhatják el gondolataikat a választóiknak.

³ Rheingold könyve (Rheingold 1993) számos ilyen legendába illő esettel szolgál. Valószínűleg nem utolsó sorban ezek a jó értelemben vett legendák tették a könyvet olyan fontossá az Internetről szóló diskurzusban.

- Az emberek az Internet segítségével közvetlenül hallathatják szavukat a közügyekben. Immár jószerivel megoldott vagy rövid időn belül megoldható technikai kérdés az önkormányzati ülések szinkron követése otthonról, megfejlve a közvetlen beleszólás lehetőségével, hasonlóan a döntéshozatalkor lehetővé váló elektronikus szavazáshoz.
- Nem lehet immár eltitkolni az állampolgárok elől semmit, hiszen az Internet hatalmas információs tárházában mindent megtalálhatnak, ami érdekli őket. Az Internet alternatív forrás: egyrészt az intézményes hatalommal, másrészt a kétes autonómiájú tömegkommunikációs intézményekkel szemben is. Bárki felrakhatja értesüléseit a hálózatra, illetve megfordítva, az intézményeknek igen hamar elő is lehet írni, hogy minél több dokumentumukat tegyék elérhetővé az állampolgárok számára.
- Szorosabb, szerveesebb kapcsolat fog tehát kialakulni az állampolgárok között, illetve az állampolgárok és a nekik felelős politikai intézmények között. Véget ér az az aggasztó tendencia, melynek jegyében az állampolgárok egyre többet vartak el a politikai intézményektől, miközben egyre kevésbé bíztak meg bennük.

A félelmek is hasonlóak a száz vagy ötven évvel ezelőttiekhez:

- Vajon maradéktalanul örülünk-e annak, hogy az emberek közvetlenül beleszólnak a közügyekbe, hiszen kérdéses, hogy megvan-e ehhez a megfelelő felkészültségük?
- Hová lesz akkor a képviselő elve, melynek jegyében kompromisszumokat is lehetséges kötni, hiszen senkinek az érdekei és vágyai sem érvényesülhetnek tökéletesen?
- A demokrácia nem pusztán szavazás, hanem az ügyek és az alternatívák alapos megvitatását is jelenti, melynek során újabb és újabb lehetőségek merülnek fel. Következésképpen, miközben az elektronikus szavazás valóban lehetőségessé válik, vajon nem kap-e léket a politikai innováció, a deliberáció nagy hozadéka?
- Az Internet túl sok információval árasztja el az állampolgárokat, olyan sokkal, hogy azok között vagy lehetetlen az eligazodás, vagy az erre irányuló kényszer visszahozza, illetve megerősíti a tekintéllyel bíró intézmények uralmát.
- Az Internet lehetővé teszi, hogy az emberek olyan módon alakítsanak ki a maguk számára információs környezetet, hogy abból kiszoruljon mindaz az értesülés, ami kellemetlen, de fontos, esetleg életbevágóan fontos volna a számukra. Hiszen lehet, hogy az emberek nem szeretnek például a szegénységről hallani, de ha nem hallanak róla, akkor nem is hajlandók tenni az ilyen társadalmi bajok enyhítéséért.
- Az egyéni információs környezet visszalépés a nemzeti televíziózás korszakához képest, mert újra olyan helyzet állhat elő, amelyben az állampolgár csak a saját pártjának az üzeneteivel ismerkedik meg, nem szembesül például – legalább a televíziós kampányműsorok kapcsán – azzal, hogy léteznek más álláspontok is, amelyek nagyon is relevánsak lehetnek számára is.
- Az Internet lehetővé teszi a totális megfigyelést, lerombolja a magánszférát. Bárki, akár az állam, akár a gazdaság valamely nagyhatalmú szereplője,

összekapcsolhatja az egyénnel kapcsolatos adatbázisokat, profilt alakíthat ki, ami még akkor is veszélyes, ha nem téves, hát még akkor, ha a hibás profil alapján a vétlen állampolgárt hitelképtelennek vagy éppenséggel bűnözőnek tekintik.

Mindezek az optimista és pesszimista vélekedések mind a mai napig elő-elő kerülnek a szakirodalomban, ugyanakkor mintha kitapintható volna három tendencia. Az egyiket úgy írhatnánk le mint a technikai determinizmustól a társadalmi meghatározottság felé mutató elmozdulást; a másodikat mint az egységes jövőképek fragmentálódását; a harmadikat pedig mint az Internet unikalitásával kapcsolatos meggyőződés háttérbe szorulását.

Az első tendencia alatt azt értjük, hogy míg húsz évvel ezelőtt a megfigyelők az eljövendő világot az új médium által meghatározott és az új médium sajátosságainak vakon engedelmessé váló világként voltak hajlamosak elképzelni, addig manapság szinte közhely azt tenni meg kiindulópontnak, hogy a meghatározó társadalmi tényezők felülírják a technikát.

A technikai determinizmust naiv vagy téves felfogásként elhelyezni a gondolkodástörténetben nem volna sem méltányos, sem pontos, és nemcsak azért, mert máig élő irányzatról van szó. Az ilyen irányultságú szerzők nem kis hatást gyakoroltak és gyakorolnak arra, ahogyan a szélesebb közönség – beleértve az üzleti élet és a politika, sőt a kultúra képviselőit is – elképzei az internetes világot, s ekképpen a technikai determinizmus kitermelte ötletek akár valóságos kísérletekké is váltak és válnak. Ugyanakkor az a közeg, amelyben ezek a kísérletek megvalósulnak, valóban hajlamos arra, hogy a médium lehetőségeiből csak azt engedje megvalósulni, ami az érdekeivel egybevág, továbbá hajlamos a médium fejlesztését is olyan irányba vezetni, hogy a létrejövő megoldások, tartalmak és software-ek – immár a technikai determinizmus erejénél fogva is – meghatározott gazdasági, politikai, kulturális és egyéb érdekeket szolgáljanak.

Azt mondhatjuk tehát, hogy elválik egymástól az, amit a mindenkori új médium – ma az Internet – technikailag lehetővé tesz, és az, hogy a társadalmi és egyéb körülmények – az adott helyen és az adott időpontban – ennek milyen felhasználását teszik lehetővé, milyen felhasználására ösztönöznek vagy esetleg kényszerítenek. Ez az álláspont valaha az információs társadalom kutatásával foglalkozó egyik iskolának, a politikai gazdaságtani irányzatnak a tétele volt, utóbb azonban – elsősorban az úgynevezett „megerősítési tézis” (*reinforcement thesis*)⁴ formájában – többé-kevésbé általánosan elfogadottá vált. Ez a tézis általánosságban mondja ki azt, hogy a mindenkori médiumok alapvetően a fennálló hatalmi berendezkedés megerősítésének érdekében kerülnek használatba. Lehetséges azonban egy demokratikusabb értelmezés is. Ez a kibertér társadalmi beágyazottságát feladatként és nem könnyörtelen tendenciaként mutatja be. Stolterman szerint a technika nem valamilyen kész szerszám a közösség létrehozásához, hanem ellenkezőleg, ezt a szerszámot magát is a közösségnek kell kiformálnia (*Community Informatics*, 2001:43-529).

⁴ Első sorban Danziger et al., illetve Abramson, Artterton, and Orren (1988) alapján idézik.

A második tendencia a feltöredezés. Ez alatt egyszerűen azt értjük, hogy míg a múltban McLuhannál, Castells-nél és másoknál a világ az új médium fényében, illetve árnyékában egységes logikával megközelíthetőnek mutatkozott, addig manapság inkább olyan vizsgálatokat és gondolatmeneteket találunk, amelyek beérik egy-egy aspektus szemrevételezésével, és nem tételezik fel, hogy a médium vagy a hálózat metaforájával tetszés szerint bármelyik világszelet megközelíthető. A világ ebben a tekintetben is újra inkább posztmodern, mint modern arcát fordítja felénk.

Ez a bizonyos fragmentálódás természetes velejárója annak a tendenciának, hogy a normatív és empirikus vizsgálódások körforgása jobbra a normatív irány túlsúlyával indul, majd az empirikus kutatás kerekedik felül. Most éppen mintha az utóbbi szakaszban lennénk: összességében azt mondhatjuk, hogy az Internettel kapcsolatos politikatudományi kutatásokban kezdettől meglévő kettősségen belül (Gropser, 1996) a normatív munkákról az empirikus megközelítésre tevődött át a hangsúly.

Végül, a harmadik tendencia az előző kettőből következik. A remények, illetve félelmek elenyészése nyomán egyre inkább megszűnőben van az a vélemény, hogy az Internet egyedülállóan különleges médium volna, s a hálózatok hálózata is egyre inkább megközelíthetőnek látszik más médiumok analógiájára.

Margolis és Resnick (Margolis – Resnick, 1999) arról beszél, hogy amíg meg nem született a Web, vagyis a felhasználóbarátnak mondott grafikus felület, tehát amíg az internetezés elsősorban szövegalapú, társalgásközpontú kommunikáció volt, addig messzemenően hinni lehetett abban, hogy az első és egyedüli interaktív tömegmédium lesz, amely felszabadítja az embereket az alól, hogy passzív információfogyasztóvá, vagyis olyanná váljanak, amilyené a bevett elektronikus médiumok teszik őket. A Web és a hálózati böngésző programok megszületése azonban visszairányította a dolgokat a maguk rendes kerékvágásába⁵, az Internet tömeges felhasználása nem sokban különbözik a televíziózástól, csak éppen itt nem a távkapcsolóval, hanem az egerrel kell a csatornák, illetve az oldalak között váltogatnunk. Ez a gondolatmenet nem technikai determinizmus, hiszen az Internet tömegessé változtatása eminens gazdasági érdek volt és maradt, s ennek az érdekeknek a nyomán vált logikussá a minél inkább felhasználóbarát, vagyis minél szórakoztatóbb felületek kifejlesztése.

Az Internetről szóló empirikus irodalom

Mint említettük, az alábbi áttekintés célja nem az Internet és a politika viszonyának, hanem az erre vonatkozó empirikus kutatások paradigmatis darabjainak a bemutatása.

Az angolszász tudományos diskurzusban az egyik legkellemetlenebbül csengő minősítés az, ha valamely tanulmányt anekdotikusnak tekintenek. Azokat a vizsgálatokat nevezik így, amelyek a nagy összefüggéseket csupán néhány példára alapozva próbálják meghatározni, tehát módszertanilag nem eléggé védhetők, mert kicsi a minta, végiggondolatlan a paraméterek listája és tisztázatlanok a kategóriák, vagyis túlságosan nagy szerepet játszik a kutató értékítélete és szubjektivitása. Azt a szak-

⁵ Nem véletlen, hogy a szerzőpár sokat idézett könyvének éppen ez a címe: *Politics as Usual*.

tudomány is tudja, hogy az új tárgyak vizsgálatok a kezdetekre szükségképpen az anekdotikus és impresszionisztikus elemzések, fejtegetések jellemzők, előbb-utóbb azonban színre kell lépnie a szolid tudománynak.

Ha azokat a főbb témákat szeretnénk látni, amelyek mentén a szakirodalom vizsgálódik, elegendő bármelyik összefoglaló munkát kézbe venni, a fejezetcímek szinte ugyanazok: a technikai lehetőségek, a politikai intézmények jelenléte az Interneten, a hálózatokon folytatott választási kampányok, az állampolgárok internetes politikai társalgása, politikai részvétel a világhálón keresztül (Davis, 1999; Bentivegna, 1999; Wilhelm, 2000; Bentivegna, 2002). Egy-két helyen szerepel az újságírás és a tömegkommunikáció *online* megjelenése is (Rash, 1997; Selnow, 1998). Amikor pedig akár az Internetet áttekintő tanulmányköteteket, akár különféle konferenciák evvel foglalkozó szekcióinak a programját nézzük, ugyanezekkel a kérdéskörökkel találkozunk.⁶ A technikai lehetőségekről már szoltunk, ezért lássuk inkább a többi témát. Kérdésünk: milyen megközelítéseket alkalmaztak az empirikus vizsgáldások az utóbbi néhány évben?

Pártok a világhálón

A politikai szereplők közül a pártok és a politikusok meglehetősen korán ébredtek.⁷ A verseny idejekorán rákényszerítette őket arra, hogy minél inkább kihasználják az Internet meglétében rejlő lehetőségeket. Viszonylag gyorsan jelentek meg minden országban a helyi politikusok és a politikai pártok internetes lapjai. Nem csoda, hogy a politikatudományi vizsgáldások is hamarosan hozzáfogtak ezeknek az elemzéséhez. Azt akarták kideríteni, hogy az internetes jelenléttel mi is a politikai szereplők célja, s mennyiben használják ki a világháló felkínálta lehetőségeket.

Rosanna De Rosa (De Rosa é.n.) szerint az ilyen irányú empirikus vizsgáldatokat három csoportba oszthatjuk:

- A *szerkezeti vizsgáldások* a honlapok szerkezeti, sokszor technikai leírására korlátozódnak, s azt veszik számba, hogy milyen technikai megoldásokkal találkozunk az internetező, milyen gyors a letöltődés, mennyire interaktív a *site*, milyen a színvilág, a lapstruktúra stb..
- A *retorikai elemzés* a hálón olvasható szövegeket elemzi, s azok retorikai jellemzőit veti össze például a nyomtatott sajtóéval. A vizsgálat tárgyát itt a stílus, a forma, a képek, a jelentések, a célközönség megszólításának mikéntje és a tárgyalt témák képezik.
- Végül a *socio-kulturális elemzések* azt mérik fel, milyen összefüggés áll fenn az *online* és az *offline* világ között. Itt szó lehet akár valamely párt *online* és *offline* kampánya közötti viszonyról, akár arról, hogy az Internet politikai célokra való felhasználása hogyan függ össze az adott társadalom különféle szociológiai⁸ és kulturális mutatóival, hagyományával.

⁶ Az European Consortium of Political Research (ECPR) nevű tekintélyes nemzetközi politikatudományi szervezet két évente elektronikus témájú workshopokat rendez. 2001-ben Grenoble-ban az elektronikus demokrácia, 2003-ban Edinburgh-ban a civil társadalom és az Internet viszonya volt egy-egy workshop központi témája.

⁷ Az elektronikus kormányzással foglalkozó kutatásokról egy következő tanulmányban kívánok összefoglalót adni, ezért itt csak a pártokkal és a politikusokkal kapcsolatos elemzésekre szorítokom.

De Rosa egy másik szempontból két csoportba osztja az elemzéseket: lap-centrikusokra és felhasználó-centrikusokra. Mint látni fogjuk, a szakma mindeddig igencsak hajlamosnak látszik megfeledezni a felhasználókról.

A pártok és a politikusok internetes megjelenésének vizsgálata egyelőre főként a megjelenés leírására és osztályozására, illetve annak kipuhatolására korlátozódik, hogy internetes politikájuk formálásában vajon milyen megfontolások vezérlik a szereplőket.⁹ Ennek megfelelően a kutatók egy része különböző paramétereket igyekszik kidolgozni, amelyek alkalmazásával az ilyen portálok leírhatóvá és esetleg nemzetközileg, illetve az idő dimenziójában is összehasonlíthatóvá tehető.

A talán legjobban kidolgozott paraméter-együttest Rachel Gibson és Stephen Ward (Gibson – Ward, 2001) kínálja. Írásuk gondolatmenete tisztán mutatja fel azt a megközelítést, amelyet úgy jellemeztem, hogy a politikatudomány a meglévő paradigmái alapján igyekszik befogni empirikusan is az Internetet.

Először azt tekintik át, milyen lehetőségeket hordoz az Internet kommunikációs médiumként általában, majd ettől függetlenül azt összegzik, hogy melyek a politikai pártok általában vett céljai, s végül az empirikus vizsgálat teoretikus megalapozása érdekében megkísérlik megállapítani, hogy a pártcélok megvalósulásához hogyan kellene optimálisan kihasználni az Internetet. Az optimális kihasználás optimális honlap-struktúrát feltételez. Az ideális honlapon jelen kell lennie egy sor funkciónak, információnak és szolgáltatásnak. Amennyiben ezt a felszereltséget tesszük meg etalonnak, egyfajta extrakciós módszerrel képesek leszünk értékelni az egyes lapokat, számszerűsítve mindazt, ami ott található.

Érdeemes röviden felsorolni, hogy milyen paramétereket használnak, már csak azért is, mert a politikai honlapok összehasonlításában más szerzők esetében is jobbra ugyanezekkel a szempontokkal találkozunk, legfeljebb a csoportosítások térnek el.

Gibson és Ward két csoportba osztja a mérendőket. Az egyikbe a funkciók tartoznak, a másikba a teljesítmény. A funkciók ez esetben azt foglalják össze, hogy a honlapok milyen feladatot kívánnak megoldani az állampolgárokkal való kapcsolat-tartásban; a teljesítmény pedig azt, hogy ezek a funkciók mennyire hatásosan működnek. Az Internet kommunikációs eszköz, s ennek jegyében a funkciók az információáramlás iránya alapján csoportosíthatók.

- Vannak felülről lefelé irányuló információmozgást lehetővé tevő portál-funkciók (például pártprogramok, nyilatkozatok, személyi anyagok, eseménynaptárak elérhetősége), amelyek egyszerűen közölnek bizonyos dolgokat a látogatóval.
- Az alulról felfelé mutató irány olyan funkciók meglétében mutatkozik meg, mint például az adományozást lehetővé tevő szolgáltatás.
- A következő csoport a horizontális kapcsolódásoké. Ide a más pártok, újságok, támogató szervezetek stb. felé mutató linkek tartoznak.¹⁰
- A negyedik paraméter-együttes az interaktivitást mutatja. Ez is kétféle lehet: aszinkron (például a portálhoz tartozó fórum) és szinkron (például *chat-room* vagy *online* társalgás valamely politikussal).

⁸ Ennek legkiválóbb, óriási hatású művelője Pippa Norris, akinek a munkái ma már megkerülhetetlenek.

⁹ A vonatkozó irodalom rövid áttekintését és felsorolását lásd Gibson and Ward (2001).

A teljesítmény mérésére olyan szempontokat alkalmaznak, mint például a képek száma, a különböző multimédiás eszközök megléte, a frissítés gyakorisága, az elérhetőség gyorsasága, az eligazodás egyszerű vagy éppen nehézkes volta, továbbá az a készség, hogy a honlapra küldött üzenetekre érkezik-e válasz, s ha igen, milyen gyorsan és milyen minőségben.

A kutatók reményei szerint alaposabb és ismételten végrehajtott elemzések nyomán olyan kérdésekre kaphatunk válaszokat, mint például az, hogy a pártok és politikusok idővel, honlapjuk sorozatos megújításai alkalmával milyen irányban fejlesztenek: nagyobb figyelmet fordítanak-e a részvételt ösztönző strukturális elemekre, vagy inkább az a helyzet, hogy az internetes politikai kommunikáció is belesimul az *offline* kampányolás mintáiba? A módszer azt ígéri, hogy összehasonlíthatóvá teszi különböző országok politikai portáljait is, és segítségével felmutatható, hogy egy-egy helyen inkább a részvétel dominál, míg másutt az adománygyűjtés, vagy éppen a pusztán pártpropaganda. Hasonlóképpen választ remélhetünk olyan típusú kérdésekre is: vajon a jobb és a baloldal különböző felfogása tetten érhető-e azon, ahogyan a párt-honlapok fel vannak építve.

Gibson és Ward értelemszerűen a mérhető elemekre helyezi a hangsúlyt, a különféle közlemények szövszámára, bizonyos szolgáltatások meglétére és hiányára stb. Módszerük ennél fogva nem képes és nem is akar befogni olyan tényezőket, mint a szimbólumvilág, holott ezek sem érdektelenek. Berta Kata (Berta, 2001) a magyar politikai pártok 2001-es honlapjait vizsgálva érdekesen mutatott rá arra, hogy míg a régebbi jobboldali pártok (FKGP, MDF, MIÉP) honlapján karakterisztikus a zöld szín, addig a Fidesz ezt a színt nem alkalmazza, színválasztása inkább pragmatikus (vidám, meleg színek). A honlapok szimbolikájának felvételét az elemzési szempontok közé Boda Zsolt (Boda, 2003) is elengedhetetlennek tartja.

Gibson és Ward paramétereit nemcsak azért látszott érdemesnek ismertetni, mert a párt-honlapok meglehetősen jól vizsgálhatók általuk. A két szerző egy korábbi munkájában kimond egy tézist, amelyet azóta már többen is teszteltek. Ez az úgynevezett *kiegyenlítődési* tézis, ami azt feltételezi, hogy az Internet – a maga viszonylagos olcsósága okán, továbbá azért is, mert a nagy pártok portálja ugyanolyan valószínűséggel kerül a látogató útjába, mint a kis pártoké – lehetővé teszi, hogy a nagy pártok versenyelőnye csökkenjen.¹⁰

A teszteredmények vegyesek. Akár az olasz Bentivegnát (Bentivegna, 2002:117-8)¹², akár a magyar Dányi Endrét (Dányi, 2002:33) olvassuk, vizsgálataikból levont következtetésként azt találjuk, hogy a tézis nem állja meg a helyét: minél hosszabb ideje politizál valamely párt, és minél több pénzből gazdálkodik, annál jobb, mivesebb a honlapja, nem igaz tehát, hogy az újabb vagy a kisebb pártok az Internet segítségével próbálnak előnyre tenni szert. Ugyanakkor Semetko és Krasnoboka (Semetko – Krasnoboka, 2003:91) azt állítja, hogy Oroszország és Ukrajna esetében a tézis igaz, az új pártok az Internetnek köszönhetően képesek felvenni a versenyt a régiekkel.

¹⁰ A linkek elemzésének politikára is alkalmazható érdekes kísérlete található Varga Barbara írásában (Varga 2001).

¹¹ Lásd: „U.K. political parties and the Internet. 'Politics as Usual' in the new media?” Harvard International Journal of Press/Politics 3: 14-38.

Maguk Gibsonék úgy találták, hogy a kreativitás tekintetében érvényesül a kiegyenlítődés. Igaz ugyan, hogy általában éppen a pártok azok a politikai szereplők, amelyek eddig nemigen törekedtek innovatív megoldásokra, hanem beérték azzal, hogy nem maradnak le a versenytársak mögött,¹³ ám ezen belül igenis van különbség a kis és a nagy pártok között. A kis pártok lapjain inkább érhető tetten végiggondolt koncepció, és ez nem csoda. Ők azok, akik gyengébb anyagi háttérrel rendelkezve kiszorulnak a hagyományos tömegkommunikációból, s ha időnként mégis bekerülnek egy-egy híradóba, imázsuk – éppen a ritka szereplés miatt – igencsak megsínyli a szerkesztői tudatlanságot vagy a torzítást.

Az elmondottakhoz még annyit tehetnénk hozzá, amit Norris (Norris, 2003:25) állapít meg: a párt-honlapokról szóló irodalom eddig nem vizsgálta azt, hogy a választók hogyan használják a portálokat. De Rosa kategóriái alapján tehát valóban csak honlap-centrikus elemzéseket találunk, különösen, ha nem érjük be az anekdotikus leírásokkal.

Választási kampány a világhálón

A politikatudományi vizsgálatok és különösen a politikai kommunikáció-kutató-sok elsőrendű témája a választási kampány. Érthető, hogy az állampolgárokat, és főképpen az érdekelteket (a politikusokat, a pártokat és a szervezeteket) elsősorban az a kérdés érdekli, hogy hogyan lehet nyerni a választásokon. Az alábbiakban mintegy két legyet ütünk egy csapásra, amikor a választási kampányok internetes megjelenése körüli vizsgálódásokat a politikusi honlapok leírására irányuló egyik kísérlettel illusztráljuk.

A politikusok honlapjai a vizsgálódások fontos tárgyai. Semetko és Krasnoboka (Semetko – Krasnoboka, 2003:93) szerint az általuk vizsgált két országban a pártvezérek honlapja népszerűbb, mint a saját pártjuké, és hasonlókat mondhatunk Magyarországon például Dávid Ibolya és az MDF esetében is (Boda, 2003). Az Internet tehát, mint a televízió megszületése óta minden új médium, erősíti azt a tendenciát, amit a politika perszonalizációjának szokás nevezni, vagyis hogy a politikai életben, de főként a politikai kommunikációban háttérbe szorulnak az intézmények, s a politika a vezérek mint posztmodern gladiátorok küzdelmeként, személyes víziójuk és karizmájuk vetélkedéseként jelenik meg. A perszonalizációhoz azonban nemcsak a vezérek felragyogása tartozik hozzá, hanem az is, hogy minden egyéni politikus szükségét érzi határozott saját arcél, imázs kialakításának. Erre pedig kevés jobb eszközt találhatnak az Internetnél.

A politikusi honlapok elemzésében kövessük Sara Bentivegnát (Bentivegna, 2002:112-120), aki a választási kampány időszakában létezett olasz politikusi honlapokat kategorizálta. Őt négy szempont vezette vizsgálódása során:

1. az adott honlap mennyire informatív,
2. mennyire mobilizál,
3. mennyiben épít közösséget,
4. és milyen szolgáltatásokat nyújt.

¹² Bentivegna hozzáteszi, hogy ezt a felismerést erősítik az olasz mellett az amerikai, brit és új-zélandi vizsgálatok is.

¹³ Bentivegna (2002: 74) ki is mondja, hogy minél centralizáltabb és stabilabb szervezettel rendelkezik egy párt, annál inkább hajlamos arra, hogy ezt a felépítést változatlanul átvigye a világhálóra is.

Ezek alapján Bentivegna ötféle honlapot különböztet meg. Ezek rendre gazdagabb és gazdagabb tartalmat kínálnak a látogatóknak:

1. A kirakat-honlap (*sito vetrina*) a legszerényebb, a politikus e-mail címének közlésén túl, ami a közösségépítő tartozékok közé számít, csak a tájékoztatást szolgálja, mégpedig a jelölt életrajzával, fényképeivel, nyilvános megszólalásainak szövegével.
2. A faliújság-honlap¹⁴ (*sito bacheca*) a tájékoztatást kiegészíti a fontosnak tartott újsághírekkel; közli a politikus kampányának időtervét is, ezzel és a választók támogatásának kérésével kíván mobilizálni. A honlapon keresztül (az e-mail cím mellett) a látogató – mint egyfajta elektronikus faliújságon – küldhet üzeneteket, s ezzel erősödik a közösségépítő jelleg; végül kiegészítő szolgáltatásként politikai és intézményi linkek is találhatóak a honlapon.
3. A röplap-honlap (*sito volantino*) az informálás és a mobilizálás tekintetében gazdagabb az előző kettőnél, ugyanis politikai programismertetőt, illetve választási propagandaanyagot is tartalmaz, erre utal a „röplap” elnevezés.
4. A közösség-honlap (*sito community*) – mint a neve is mutatja – a közösségépítő funkcióját illetően erős, mégpedig annak köszönhetően, hogy fórumot működtet, és szondázza a látogatók véleményét különféle kérdésekben. Emellett informatívabb is az előző háromnál, mert összehasonlíttja a különféle politikusi programokat; a mobilizáló funkció különféle kampánytárgyak (kitűzők, trikók stb.) eladásával gazdagodik; végül a linkek listája kiegészül a tömegkommunikációs intézményekkel, és a látogató különféle letölthető anyagokhoz is hozzájuthat.
5. A *hi-tech* honlap (*sito hi-tech*) a leggazdagabb mind a négy vonatkozásban: pénzügyi támogatás is nyújtható rajta keresztül; társalgó szoba és hírlevél révén erősíti a közösségépítést; továbbá elektronikus postaláda, SMS-küldési lehetőség és játékok is szerepelnek a szolgáltatások között.

A vizsgálat lényege az, hogy a kutató felméri a különféle típusokhoz tartozó lapok előfordulási gyakoriságát, az egyes fajtákat korrelációba hozza régi és új pártokkal, régi és új politikusokkal, a jobb és a baloldallal stb... A honlap-tipológia alapján végzett elemzés megerősíti az úgynevezett normalizációs tézist, miszerint az Internet továbbviszi az *offline* világban megfigyelhető viselkedési modelleket, tehát a helyzet mélységesen konzervatív, az Internet felől semmi sem fenyegeti a politika szokásos menetét (Bentivegna, 2002:117).

A tömegkommunikáció az Interneten

A politikai szervezetek és a politikusok után a politikai élet talán legfontosabb szereplői a tömegkommunikációs médiumok. Ebben a témában Wayne Rash munkáját (Rash, 1997) ismertetjük, annak ellenére, hogy az kifejezetten az anekdotikus leírások körébe tartozik. Nem találtunk azonban ennél érdekesebb és szakosítottabb írást.

¹⁴ Dányi Endre (2002) is használja a metaforát, de ő kiterjeszti minden magyar kampány honlapjára.

Rash a politika és a tömegkommunikáció interakciójáról beszél, vagyis nem arról, hogy a tömegkommunikációs médiumok hogyan jelennek meg az Interneten, milyen módon gyűjtenek, vagy éppen adnak tovább politikai híreket.¹⁵ Rash-t sokkal inkább annak a módja, illetve módjai érdeklik, ahogyan a politikai intézmények az Internet segítségével megkísérlik hírekkel ellátni, sőt akár manipulálni is a tömegkommunikációt.

Témaválasztása annak az időszaknak a pontosan lenyomata, amelyikben a beszámoló íródott. Meglehet – mondja Rash 1996 táján – hogy a hagyományos tömegkommunikációnak befellegzett, mert ezután mindenki a világháló révén fog tájékozódni, ám egyelőre még az *offline* média az uralkodó információs forrás az állampolgárok számára, s a politika sem tehet mást, mint hogy alkalmazkodik ehhez. Még leginkább azt mondhatjuk – s ez képezi Rash egyik kiindulópontját –, hogy az Internetet éppen az újságírók használják a legsűrűbben tájékozódásra. Ha pedig ez így van, s a politika ehhez a tényhez is alkalmazkodik, akkor talán az a legfontosabb kérdés, hogy milyen módon megy végbe a politika és a tömegkommunikáció együttműködése az Internet közvetítésével, bármit értsünk is ez alatt.¹⁶

A szerző nyolcféle módját találta annak, ahogyan a politika és a tömegkommunikáció ilyen értelemben vett interakciója végbe szokott menni:

1. Hírek „elültetése” (*planting news*). A politikai szereplő szeretne valaminek tömegkommunikációs találást szerezni, ezért az adott hírt elhelyezi egy olyan honlapon, amelyikről tudja, hogy az újságírók sűrűn látogatják. Azután csak vár, amíg valaki megkeresi őt további részletekért.
2. Reagálás a hírekre (*spinning news*). A politikai szereplő a bekövetkező eseményekkel kapcsolatos álláspontjáról e-mailben vagy hírlevélben azonnal tájékoztatja az újságírót. Amennyiben ez szokássá válik, az újságíró valószínűleg megvárja a reagáló e-mailt, mielőtt megírná cikkét az eseményről. Ezáltal a szóbanforgó szereplő nagyon korán képes belépni a hírciklusba, ellenfelei nem uralhatják háborítatlanul az adott esemény konstrukcióját, az újságíró pedig gazdagabban tájékoztathat a fejleményekről.
3. Hírré válás (*becoming news*). Az Internet fejlődésének korai időszakában, amikor az új médium a modernség, a korrallal való lépéstartás nagy szimbóluma volt, a politikai szereplők számára az Interneten való jelenlétük pusztán ténye sokkal fontosabbnak tűnt, mint a honlapjuk tartalma. Akkoriban az internetes megjelenés terén tanúsított ügyesség a vetélytársak közötti mérkőzés egyik aspektusának minősült. És valóban, a tömegkommunikáció rendszeresen foglalkozott az egyes szereplők internetes teljesítményével.
4. Háttér-információ nyújtása (*providing news background*). Ez a funkció nem több mint az adott politikai szervezet vagy politikus programjának, beszédeinek, parlamenti felszólalásainak elérhetővé tétele az Interneten. Arra mindig lehet számítani, hogy az újságírónak kevés az ideje, tehát a világháló mint gyorsan elérhető információs forrás, ahol az anyagok ráadásul írott, vagyis kön-

¹⁵ Erről inkább Ladnert érdemes elolvasni.

¹⁶ Egy helyütt (Rash 1997:119) éppenséggel szürreális táncnak nevezi ezt az együttműködést.

nyen átemelhető és számítógéppel egyszerűen feldolgozható formában rejtőznek, túlságosan erős csábítást jelent a számára, aminek nem tud ellenállni. Böngészés közben pedig a kereső hamarosan az adott honlapokra téved.

5. Hírforrások megnevezése (*providing news sources*). A politikai szereplő rendszeresen tájékoztatja a médiát arról, hogy egyes ügyekben kihez, melyik párt-funkcionáriushoz érdemes fordulni. Nem kerül minden információ a világhálóra, azok jó része továbbra is csak személyes konzultáció útján szerezhető meg, minél specifikusabb területről van szó, annál inkább, s ezért szükséges az illetékesek kijelölése.
6. Tájékoztatás az információhoz való hozzáférés mikéntjéről (*providing news access*). A politikai szereplő rendszeresen tájékoztatja az újságírókat arról, hogy adott esetben bizonyos kérdésekről hol juthat hozzá a párt, illetve a politikus által hozzáférhetővé tett információhoz. Ez főként hirtelen szükségessé váló tájékozódáskor segítheti a tömegkommunikációt, vagyis olyankor, amikor nincs idő vagy mód közvetlen kapcsolatba lépni az adott szereplővel, hiszen például egy szóvivő egyszerre csak egy riporternak képes interjút adni, a lapzártá pedig közeleg.
7. Nyomás gyakorlása tömegkommunikációs tálalás érdekében (*providing coverage pressure*). A politikus vagy a politikai szervezet elhelyez valamilyen anyagot a honlapján, majd híveit arra buzdítja, hogy kérjenek eligazítást a sajtótól az adott ügyben. Az újságírók remélhetőleg nemsokára rátalálnak a publikálni vágyott anyagra. Ez főként a kis médiavisszhangban részesülő szereplők számára jó megoldás arra az esetre, ha sehogyan sem sikerül észrevétniük magukat a médiával.
8. Végül a politika és a sajtó hagyományos kapcsolattartása, a sajtóközlemények eljuttatása (*distributing press releases*) is felgyorsul és biztosabbá válik az Internet segítségével. A közvetlenül az újságíró elektronikus postaládájába érkező sajtóközlemény nem várakozik hosszan a küldő, majd a címzett postázójában, magán a postán, és nem kallódik el azután a sok papír között. Hozzátehetjük persze, hogy a *spam* divatja idején, továbbá akkor, amikor mindenki ezt az utat járja, egy-egy ilyen küldemény legalább olyan könnyen elveszhet a sok hasonló között, mint korábban egy-egy levél a többi közt, ám a gyorsaság és a megbízhatóság kétségkívül biztosabb erénye az Internetnek, mint a hagyományos postázásnak.

Láthatjuk, hogy Rash felfogása a hagyományos politikai kommunikáció-felfogásokat követi, vagyis hogy a kezdeményező mindig valamilyen politikai szereplő, a tömegkommunikáció pedig csupán közvetíti az információt. Olyan „interakció” ez, amelyben a tömegkommunikáció igazából csak reagál és sohasem kezdeményez, gyakorlatilag még akkor sem – például hírek „elültetése” esetében – amikor azt hiszi magáról.

Az állampolgárok társalgása az Interneten

Az egyik olyan terület, amelyről a megfigyelők valaha sokat vártak, illetve igencsak félték, az állampolgárok politikai egymásra találása az Interneten. Ennek legalább két fajtája van: a pusztá társalgás, és az olyan eszmecsere, ami további *online* politikai aktivitásba megy át, s így érintkezik az állampolgárok általában vett internetes politikai részvételének kérdéskörével.

Az internetes társalgások kutatóinak (Bentivegna, 1999 és 2002; Davis, 1999; Kumin, 2001; Hill-Hughes, 1998; Schalken, 2000 [in *Democratic Governance*]; Schneider, 1997; Wilhelm, 2000) egy része azt vizsgálja, vajon deliberatív jellegűek-e az internetes társalgások. Schneider 46 ezer üzenetet elemez, de a többiek sem érik be ezres mintáknál kevesebbel. Jóllehet Schneider teljesítményének mindenki tisztelettel adózik, ehelyütt inkább Wilhelm vizsgálatait idézzük.

Wilhelm kifejezetten azt a kérdést teszi fel, hogy mennyire deliberatívák az online politikai társalgások, s ennek a megválaszolásához dolgoz ki empirikus módszert, majd azt alkalmazva jut el következtetéseihez.

Az első feladat természetesen annak eldöntése, hogy miben áll a deliberáció, s az ő megközelítése alapján a kritikai-rationális reflexiót kell deliberatívnak tekintenünk. Hogyan lehet ezt mérni? Wilhelm itt Fishkint hívja segítségül, aki szerint három feltétel fennállása esetén beszélhetünk deliberációról:

1. tartalmas politikai üzenetek cseréjéről van szó;
2. lehetőség van folyamatos vitára, melynek során a résztvevők reflektálhatnak az üzenetekre;
3. az üzeneteket interaktív módon dolgozzák fel a résztvevők, s ennek során az egyes hozzászólásokat összevetik más véleményekkel.

Nos, az Internet, s ezen belül a különféle *Usenet* és egyéb fórumok, valamint a speciális témák megvitatására szerveződött csoportok minden technikai lehetőséget biztosítanak ezeknek a feltételeknek a teljesüléséhez, a kérdés csak az, hogy a társalgások mennyiben használják ki deliberatív módon a lehetőségeket. Ezt pedig úgy lehet mérni, ha megvizsgáljuk, hogy a résztvevők

1. mennyiben érik be a saját véleményük kinyilvánításával és a saját információik átadásával, s milyen mértékben igénylik mások információit, illetve mennyire érdeklődnek mások véleménye iránt, amennyiben ugyanis csak kinyilatkoztatásokkal találkozunk, ez kizárja az értelmes véleményütköztetés lehetőségét;
2. mennyiben tesznek a résztvevők erőfeszítést arra, hogy megértsék és magukévá tegyék mások véleményét, és mások közleményeire válaszoljanak;
3. milyen mértékig válnak homogén csoporttá;
4. s végül – az *ad hominem* jellegű, s ezért vitaképtelen és megalapozatlan hozzászólásokhoz viszonyítva – milyen arányban tesznek közzé tartalmas, gyakorlati kérdésekre vonatkozó, racionálisan vitaközö üzeneteket: ezzel lehet lemérni a társalgás kritikai-rationális jellegét.

Mindezek alapján Wilhelm tartalomelemzést végez, melynek keretében kódolja az üzeneteket. Minden üzenet valamilyen megjelölést kap. Ez lehet például „informálás” (információ vagy vélemény közlése), „keresés” (információkérés valamilyen formában, akár nyíltvégű megjegyzés formájában), „témaindítás” (a társalgást elindító üzenet), „beépítés” (a társalgásban részt nem vevőktől származó szövegek belefoglalása a hozzászólásba), stb.

A feltett kérdést illetően az eredmények nem túlságosan pozitívak. Davis elemzéséhez hasonlóan (Davis, 1999) Wilhelm is úgy találta, hogy az üzenetek túlnyomó része egyoldalú kinyilatkoztatás, a résztvevők ritkán reagálnak egymás mondanójára, és a vélemények magas szintű homogenitást mutatnak, ami azzal fenyeget, hogy a más véleményen levők nem sokáig tartanak ki a velük szemben egységes mezőnyben, már csak azért sem – mint kiderül az elemzésből –, mert túlságosan gyakoriak az agresszív hozzászólások. Az internetes társalgások tehát nemigen sokasítják a deliberatív fórumok számát.

Dahlberg (Dahlberg, 2001a) nyomán mégis azt mondhatjuk, hogy a „mennyire deliberatív az *online* társalgások?” formában feltett kérdésünkre kapott alapvetően negatív válasz nem az út vége, ugyanis érdemes lehet bizonyos típusokat elkülöníteni a társalgások között. Dahlberg *liberális individualista, komunitárius és deliberatív* típusokat különböztet meg. A nem vitatkozó, hanem pusztán önkifejezésre hajlandó társalgók elvileg az individualista típushoz sorolhatók, míg azok a fórumok, amelyek erőteljesen építenek *offline* aktivitásokra is, a komunitárius típust képviselik, s végül az érdemi vitát folytatókat nevezhetjük deliberatívnak.

Dahlberg tipológiája annak a belátásán alapszik, hogy a normatív politikatudományi megközelítés kritériumai szerint távolról sem minden internetes társalgás értékes, ám miért ne engednénk meg az internetezőknak is ugyanazt, amit az *offline* világ polgárai megtehetnek, vagyis azt, hogy ne csak deliberatív módon politizáljanak.

Részvétel a politikai életben

A részvétel internetes megjelenésének eddigi vizsgálatai két csoportra oszthatók. Az egyikbe tartozó kutatások a valós részvételt próbálták mérni, vagyis azt, hogy az állampolgárok és csoportjaik milyen módon használják politikai akciókra a világháló nyújtotta lehetőségeket. A másik csoport a részvételt elsősorban lehetőségként fogta fel, vagyis azt mérte, hogy mely országban, illetve egy-egy országban belül egyes társadalmi csoportokban milyenek a részvételt lehetővé tevő Internet-hozzáférés mutatói.¹⁷

Az előbbi kérdésfeltevés egyik tipikus példája Jakob Linaa Jensen kutatása (Jensen, 2003). Jensen tanulmányát azért is érdemes megemlítenünk, mert itt nemzetközi, pontosabban lokalitás-közi összehasonlítást is találunk. Jensen az elsősorban Lincoln Dahlberg (Dahlberg, 2001b) vizsgálatai alapján elhíresült *Minnesota E-democracy* résztvevőit veti össze néhány dán példával.

A megközelítés messzemenően politikai-szociológiai¹⁸: a szerző először megvizsgálja a résztvevők Bourdieu-i értelemben vett tőkeellátottságát, vagyis gazdasági, szociális és kulturális hátterét, s ezután következik a minta elemzése abból a szempontból, hogy milyen részvételi adatok jellemzők rájuk.

A gazdasági háttér felmérése jövedelemkategóriák alapján történik, s a mintát Jensen a minnesotai népesség, illetve az amerikai lakosság jövedelemadataival veti össze. Az eredmény az, hogy az Interneten politikailag aktív polgárok jövedelmi háttere szignifikánsan jobb, mint a másik két populációé. A dán adatok sem mondanak mást: a kulturális és a szociális tőkére irányuló felmérés is magasabb szintet mutat az aktív részvételt tanúsító polgárok körében, mint másutt.

A részvételi formák esetében a kutatás mindenek előtt arra keresi a választ, hogy az internetező polgár mennyire tekinti saját magát a politika iránt érdeklődőnek általában is, nemcsak az internetes aktivitás terén. A továbbiakban Jensen a részvétel két fajtáját különíti el: a formálisat (ilyen például a választásokon való részvétel vagy a politikai szervezeti tagság) és az informálisat (ide tartozik például a barátokkal való politikai társalgás vagy a városi politikai rendezvények látogatása).

A szakirodalom ugyan arra hívja fel a figyelmet, hogy az utóbbi időben csökkent a formális részvétel intenzitása, és nőtt az informálisé, a minnesotai minta mégis egyenletes aktivitást mutat mindkét fajta részvétel tekintetében, míg a dán minta esetében a formális részvétel jóval aktívabb. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy ugyanazok a személyek aktívak *online*, akik *offline* is azok, vagyis szociológiai értelemben nem igazolódott be az a várakozás, hogy azok, akik *offline* passzívak, a háttérbe szorultak, bátortalanok és gyengébb kommunikációs készségekkel bírnak, viszonylag intenzívebben igénybe fogják venni az új médiumot. A pártok után tehát immár az állampolgárok körében is azt találjuk, hogy a politikai élet a maga „normális” medrében folydogál tovább az Internet korszakában is.

A kihívás-irodalom

A tanulmány további részében azt vizsgáljuk, hogy az Internet megjelenése mely politikatudományi diskurzusokat tett újra fontossá, arra készítve őket, hogy újraalkossák magukat. Az alábbiakban tehát olyan diskurzusokat mutatunk be, amelyeknek a fontossá válása mögött kítapinthatóan ott található az Internet megjelenése, ám ugyanakkor közvetlenül nem erről szólnak, hanem a politikatudomány hagyományos kérdéseiről. Látnunk kell, hogy jobbára olyan témákról van szó, amelyek az utóbbi időben nemcsak az Internet megjelenése miatt váltak érdekessé. Az adott terület gondjait ugyanakkor a szakmai vagy az értelmiségi diskurzusok nem utolsó sorban az Internet igénybe vételével remélik megoldhatni.

Hangsúlyozottan újraalkotásról és nem paradigmaváltásról van szó. A régi paradigmák átmenetileg megkérdőjeleződhetnek, de végül is egyelőre nem történik más, mint hogy bizonyos összetevőik értelme átalakul, a vizsgálatokat irányító kategóriák súlyaránya egymáshoz képest megváltozik, s esetleg új fogalmak tűnnek immár megkerülhetetleneknek. Az alábbiakban röviden, felsorolásszerűen olyan fogalmak megje-

¹⁷ A részvétel kérdését Pippa Norris megközelítése egyszerűsíti le a hozzáférésre. Ez a leegyszerűsítő gesztus az egyik oka annak, hogy Norris munkájával a kihívás-irodalomról szóló részben foglalkozunk.

¹⁸ Hasonló megközelítéssel találkozunk Wilhelm (2000) tanulmányának erre vonatkozó fejezetében is.

lenéséről és átértékelődéséről szólunk, mint a politikai közösség, a részvétel, a kommunikáció, a tömegkommunikáció, a szabadság és maga a politika. Ezeket két csoportra bontva, a politika alapfogalmaival és a politikai kommunikáció fogalmaival foglalkozunk.

A politika alapfogalmai

A politika mibenléte

A posztmodern világérzés, a marketing és a *PR* divatja, a televízió zavarba ejtő ereje, majd az Internetben rejlő lehetőségek láttán a szakma és a szélesebb közvélemény is megküzdött azzal a kérdéssel, hogy a politikában vajon az intézmények, vagy a kommunikáció, a diskurzus szerepe tekinthető-e elsődlegesnek.¹⁹ Némelyek olyasfajta paradigmaváltást hajlamosak felsejleni látni, mint amilyen a második világháború után a behaviorizmus és az institucionalizmus között ment végbe a szakmában (Musgrove-Hug, 2003). Mint ahogyan a negyvenes években a politika és ezen belül a politikai kommunikáció legfontosabb vizsgálatai során természetes volt az emberek viselkedésében végbemenő változásokra koncentrálni, úgy lett utóbb – tulajdonképpen mindmáig – természetessé az, hogy a kutatók a politikát, illetve a politikai kommunikációt elsősorban intézmények (pártok, kormányzati szervek, tömegkommunikációs eszközök, politikai mozgalmak stb.) tevékenységének tekintsék.

Már a hatvanas, majd a hetvenes évektől kezdve mind komolyabb kihívást jelentett a politikatudomány számára az, amit röviden a filozófia és a társadalomtudományok nyelvi fordulatának, posztmodern korszakának szoktak nevezni. A részletek taglalása helyett legyen elegendő itt annyit jeleznünk, hogy a nyelv és a kommunikáció helyértéke olyannyira megnőtt az utóbbi évtizedekben, hogy sokak számára immár az intézmények is csupán nyelvi konstrukciók, egy intézmény csak akkor létezik, ha kommunikál a környezetével, vagy ha legalább a (politikai) kommunikáció tárgyát képezi.

Az Internet megjelenése természetesen újabb lökést adott az olyan töprengéseknek, amelyek számára az új, posztmodern korszak egyik, vagy talán legfontosabb vonása a kommunikáció felértékelődése. A régi nagy, intézményekké szilárdult narratívák elhalása után a kicsi és éppen ezért csak folyamatosságuk révén létező narratívák kerülnek a középpontba. Az intézmények kétszeresen is hierarchikusak, egyrészt azért, mert belső hierarchiával rendelkeznek, másrészt pedig azért, mert beilleszkednek az intézmények hierarchiájába. Ha azonban valamely intézmény érvényességét és létjogosultságát is a körülötte folyó társalgások határozzák meg,

¹⁹ Az irányzat Magyarországon is megjelent a kilencvenes évek közepén, túlnyomórészt Szabó Márton munkáin keresztül.

akkor a hierarchiák lebomlanak, és inkább rugalmas (kommunikációs) hálózatok után kell kutatnunk, ha meg akarjuk érteni a (politikai) világot.

Mára a kezdeti kommunikatív láz elmúlt, a diszkurzív és kommunikációs elemzések legitím módon betagozódtak a politikatudományba, de annyi kétségkívül megmaradt belőlük, hogy ma a politikát a maga kommunikációs aspektusai, a média nélkül nagyon nehéz tárgyalni a szakmában.

A térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos képzetek a politikában

Ezzel a diszkurzív fordulattal magyarázható, hogy megszülettek olyan munkák, amelyeknek a szerzőit a politikában és a politikatudományban fontos szerepet játszó konstrukciós módok izgatják. Diana Saco (Saco, 2002) szerint politikai fogalmaink a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos, meghatározott képzetekhez kötődnek, és ugyanez elmondható arról is, ahogyan a politika számos kérdését megközelítjük.

A szabadságot például valamilyen szabad, nyílt térként képzeljük el, de egyben olyan térként is, amit külső behatolás ellen különféle falak határolnak; azáltal nyílik számunkra szabad tér, hogy mások előtt falak emelkednek a mi szabadságunkba való behatolásuk megakadályozása végett. Csakhogy a kibetér megjelenésével – nem véletlen, hogy néha az internetes kapcsolatrendszereket is térként közelítjük meg – ezek a falak mindinkább átjárhatókká válnak, ami egyszerre félelmetes és felszabadító hatású. Például a *cookie*-k elfogadásával hozzájárulunk ahhoz, hogy mások egyre többet tudjanak meg rólunk, vagyis egyre közelebből vizsgáljanak bennünket, és mások magánéletét illetően így járunk el mi is.²⁰ Egyszerre válunk láthatóbbakká és láthatatlanabbakká, hiszen miközben mások sok mindent megtudhatnak az érdeklődésünkről és ízlésünkről, ugyanakkor bárkinek vagy bárminek kiadhatjuk magunkat. Részt vehetünk továbbá mindenféle virtuális közösségekben, de eközben folyvást félhetünk attól, hogy a többiek nem azok, aminek, illetve akinek mutatják magukat. Ezt a félelmet az okozza, hogy a bizalom megalapozója a testi jelenlét, a *face-to-face* kommunikáció – ha másért nem, akkor azért, mert bízunk abban, hogy képesek vagyunk a másik arcáról olvasni, illetve azért, mert a kommunikáció jelentős része testbeszéd és nem pusztán verbális teljesítmény. Ez politikailag azért is érdekes, mert az anonimitás, illetve annak állandó gyanúja, vagyis az, hogy a partner mégsem az, akinek véljük, lehetetlenné teszi például azt, hogy sejtsük, illetve biztosak legyünk abban, hogy a partner mögött milyen erők és érdekek állnak. Be kell érünk azzal, hogy a szavait mérlegeljük, arra figyeljünk, amit mond, nem pedig arra, hogy ki mondja.

A térproblémához tartozik a mobilitás kérdése is. Azért tartozhat ide, mert az Internet egyik nagy adományának a közösségalkotás földrajzi, etnikai, szexuális és egyéb korlátaitól való szabadságot tekintik. Megint érezhetjük, hogy az identitást egyfajta térként fogjuk fel, s a különféle identitásterek között az Internet jóvoltából immár szabadon mozoghatunk. Másrészt felmerül a kérdés, hogy vajon szükségképpen el kell-e fogadnunk azt a hallgatólagos antropológiai előfeltevést, miszerint az „jó” dolog, ha az ember megszabadul földrajzi, etnikai, szexuális és egyéb kötöttségeitől – és egyúttal az ilyen értelemben meghatározott közösségeitől is.

²⁰ Már McLuhan kijelenti, hogy a magánélet és annak szentsége kifejezetten az írásbeliség korszakához kötődik, s annak leáldoztával, vagyis egy új uralkodó médium megjelenésével a magánélet felszámolóódik.

Ez a probléma azt a kételyt is felveti, hogy a földrajzi mobilitás szempontjából vajon tényleg unikális-e a mai társadalom. Charles Tilly azt mondja (Wellman, 2001:22), hogy az emberiség történelmében a mai kor csak azért látszik olyan mobilisnak, mert a megelőző kétszáz év kirívóan immobilis volt. Tilly szerint ebben az időszakban a helyhez kötött vállalatok és az államok is az immobilitásban voltak érdekelték, ezért tűnt természetesnek a térbeli kötöttség. Messzebbre visszanezve nyilvánvaló, hogy nem a mai társadalom az első mobil társadalom, vagyis a térhez kötöttség előfeltevése – történetileg nézve, de voltaképpen csak az Internet által lehetővé tett perspektívából – messzemenően problematikusává válik.

A másik végletet, a politikai intézményeket tekintve így a képviselő elvét is a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos képzeleteinkre alapozzuk. Minél kisebb a tér, és ebből adódóan minél kisebb a közösség taglétszáma, annál autentikusabb a demokrácia, mert az emberek a saját testi jelenlétükkel vállalva a felelősséget, közvetlenül vehetnek részt a döntéshozatalban, és nem kényszerülnek képviselőre, annak mindegyféle torzító következményével együtt. Nos, Saco szerint az Internet megjelenésével ezt is újra át kell gondolnunk, hiszen a világhálón keresztül közelebbi ismeretségbe kerülhetünk valakivel, aki a világ túloldalán él, mint azzal, akik a saját házájukban lakik.

Nem arról van szó, hogy a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos viszonyok megfordulnának, hanem arról, hogy akkor, amikor a politikáról gondolkodunk, talán értelmetlenné válik a hagyományos mértékben rábíznunk magunkat a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos képzeleteinkre és metaforáinkra, hiszen az Internet világában egymással teljesen ellentétes társadalmi térkonstrukciók lépnek működésbe.

A politikai közösség mibenléte

Az internetes társalgások vizsgálata során nemcsak azt a kérdést teszik fel a kutatók, hogy mennyire deliberatív a diskusszió, hanem azt is, hogy a virtuális közösségek vajon közösségek-e egyáltalán, és ha igen, mennyire. Hasonlóképpen az Interneten szerveződő globális vagy lokális mozgalmak vizsgálatának is egyik fontos kérdése az, hogy ezek milyen értelemben tekinthetők politikai közösségeknek. Jankowski (Jankowski, 2002) megállapítja, hogy a virtuális közösségekről érkezők pillanatokon belül terminológiai vitákba és fejtegetésekbe bonyolódnak. Magyarán: a közösségekkel kapcsolatos vizsgálódások még jóformán el sem indulhattak, mert az alapfogalom mibenlétét illetően a tudományos közösség nem jutott közös nevezőre.

A közösség problémája ugyanakkor nagyon fontos egy másik irányból nézve is. Robert Putnam sokat tárgyalt könyve, a *Bowling Alone* (Putnam, 2000), nagyon élesen veti fel azt a kérdést, hogy milyen állapotban is vannak a közösségek ma az Egyesült Államokban, s látélete szerint a helyzet rendkívül lehangoló. Putnam a válaszkeresés közben annak is utánanéző, hogy milyen a médiumok hatása a közösségek állapotára, és azt mondja, hogy a közösségek elsorvadásáért talán leginkább a televízió és a tömegkommunikáció felelős. Ugyanakkor azt is állítja, hogy az Internet esetleg visszafordíthatja ezt a kedvezőtlen tendenciát.

A közösség, illetve a politikai közösség problémája mindig is nehezen tisztázható kérdés volt. Michael Saward (Saward, 2003) szerint a közösségről valami olyasmit szokás gondolni, hogy az olyan, mint a család, esetleg mint valamilyen falu,

csak nagyobb ezeknél. Ha pedig politikai közösségről beszélünk, akkor a nemzetállamra szoktunk gondolni, de úgy, hogy közben azért valamiképpen a közvetlen demokrácia nosztalgikus athéni modellje lebeg a szemünk előtt.

Mi jellemzi tehát hagyományosan a politikai közösséget, vagy inkább a róla alkotott fogalmainkat? – A politikai közösség egyrészt tartós szerkezetekből áll, másrészt meghatározott népre alapozódik, továbbá adott összefüggő területre terjed ki. Mármost, a mai politikaelméleti próbálkozások támadják ezt a három attribútumot – jelentős részben az Internet alapján. Igen sok közösségről, nem utolsósorban az internetes közösségekről elmondhatjuk, hogy sem nem tartósak, sem nem ugyanahhoz a néphez vagy népcsoporthoz tartozó emberek alkotják őket, és nem kötöttek területileg sem. Ugyanakkor mégsem állíthatjuk, hogy ne lenne köztük több politikai jellegű közösség is – például azok, amelyek időnként összegyűlnek valamely nagyvárosban, hogy tiltakozzanak a globalizáció ellen. Ezek – és maguk az akcióik is – az Interneten szerveződnek, a legkülönbözőbb országok polgáraiból állnak, és nem alkotnak tartós szerkezeteket.

Van persze, aki inkább hálózatokról vagy kollektivitásokról beszél. Charles D. Raab és Christine Bellamy (Raab – Bellamy, 2001) számára ez lehetővé teszi, hogy az egységes politikai közösség helyett a vegyes politikai intézményrendszer (*mixed polity*) fogalmát ajánlják. Ennek az a lényege, hogy a demokratikus társadalmat érdemesnek látszik abból a szempontból tagolni, hogy egységei milyen módon demokratikusak. A szerzőpáros megállapítja, hogy az Internet megjelenése nem változtatott a parlamentáris döntéshozatali mechanizmus demokratizmusán (a közvetlen részvétel nem váltotta fel a képviseleti rendszert), s a *reinforcement* tézis alapján ez nem is várható. Úgy látják azonban, hogy ez hosszabb távon sem kérdőjelezi meg az Internet politikai hasznosságát, csak éppen nem a nagy képviseleti rendszerekben, hanem más politikai egységekben játszik szerepet már most és a jövőben is. A politikai rendszer és a demokrácia tehát nem lehet minden szintjén és minden egységében homogén.

Ha azonban a politikai közösséget nem alapozza meg valamilyen hagyományos, hallgatólagosan elfogadott tényező, s ha esetleg búcsút kell intenünk magának a közösség fogalmának is, akkor mi foghatja össze az embereket? – Az állam nem, hiszen ezek szerint az is csupán egy lesz a számos politikai egység közül, amelyekhez a polgárok tartozhatnak. Ez a keresgélés vezetett el sokakat a bizalom kérdéséhez (lásd például Uslaner, 2001; Schaal, 2003).

Részvétel

A politikai apátia a nyugati demokráciák régi problémája, hasonlóan a különféle demokratikus deficitekhez. Az Internet révén ezek enyhíthetők. Nem értünk-e félre azonban valamit ebben a kérdésben is?

Van Deth (Van Deth, 2001) rendkívül érdekesen közelíti meg a problémát. Először is konstatálja, hogy szinte ijesztő az a sebesség, amivel a szakirodalom által a politikai részvétel körébe sorolt tevékenységek köre bővül. Azt mondja, hogy míg a negyvenes években a politikai részvétel gyakorlatilag csak a szavazásokon való megjelenésből állt, ma már összesen körülbelül hetvenféle részvételi tevékenységet gyűjthetünk össze az erre vonatkozó irodalomból. A politikai részvételnélként számon tartott

tevékenységeknek azonban nemcsak a változatossága nőtt meg, hanem a tere is, olyannyira, hogy manapság mindenkinek, aki a részvételről értekezik, gyakorlatilag a politika egészéről kell szólnia.

Van Deth azt is kifejti, hogy ennek a bővülésnek mi lehet az oka. Az elsődendő tényező az állam tevékenységi körének folyamatos szélesedése, éppen a negyvenes évektől kezdve. Minél nagyobb az állam, annál fontosabbá válik, hogy az állampolgárok nyomást gyakorolhassanak rá, és annál többféle célból, különféle módokon kell az államra nyomást gyakorolni, a nyomás gyakorlását pedig eminens állampolgári politikai részvételnélként regisztráljuk. Ahogyan az állam hatóköre – akár a híres *public-private partnership révén*, vagyis a közélet és a magán szféra együttműködési formáin keresztül – kibővül, úgy válik mind több, korábban magánjellegűnek tekintett tevékenység is politikailag relevánssá.

Az Internet megjelenése felgyorsította ezt a bővülési folyamatot, hiszen a korábbiak mellett megjelentek új részvételi lehetőségek, valamint olyan új tevékenységformák (internetes politikai társalgási fórumok, internetes akciók, a helyi önkormányzattal való kapcsolattartás új formái stb.), amelyeket a szakma politikai részvételnélként vehet lajstromba.²¹

Demokrácia és deliberáció

Az internetes társalgások vizsgálata a deliberáció és demokrácia viszonyával kapcsolatban különösen nagy hátszelet kapott a kilencvenes évek elején újra meglóduló vita nyomán. Habermas-nak a nyilvánosság megváltozásáról írott könyve ekkortájt jelenik meg angolul, majd az évtized közepén a téma újabb lökést kap Gutman és Thompson (Gutman – Thompson, 1996) könyvétől, hogy végül az évtized végén John Dryzek (Dryzek, 2000 és 2003:1) okkal jelenthesse ki: a demokráciaelméletek közül ma a deliberatív felfogás a legerősebb.

Ezzel kapcsolatban az alábbi vitatémák merülnek fel:

A szavazás és a társalgás szembeállítása: egyre többen érvelnek amellett, hogy a demokrácia nem merülhet ki a szavazatszámolásban, hanem csak tartalmi viták adhatják meg a legitimitását.

Minek kell deliberatívnak lennie? A meglévő intézményeknek? Esetleg új intézményeket, illetve intézményközi fórumokat kellene létrehozni a deliberáció lehetővé tétele, majd további gazdagítása érdekében?

A meglévő fórumok közül melyek deliberatívok? Melyek nem azok, pedig annak kellene lenniük? (A parlamentnek például deliberatívnak kellene lennie, de nem az, mert ott jobbra párhuzamos monológok hangzanak el.)

Hogyan kellene a körülményeket úgy alakítani, hogy a különféle fórumok minél deliberatívabbak legyenek?

Legyenek-e mesterségesen létrehozott deliberatív fórumok, olyanok, amilyenekről Fishkin beszél, vagy reménykedjünk abban, hogy a spontán fórumok – köztük az internetes fórumok is – releváns fórumokká fejlődnek?

²¹ A témához lásd még Johansson (2003).

Hogyan kellene a különféle nem formális és nem reprezentatív deliberatív fórumok eredményeit, politikai konszenzust elért állásfoglalásait ismertté tenni és érvényesíteni a kormányzat működésében?

Pusztán azáltal tehát, hogy élénk politikai fórumok jöttek létre az Interneten, a demokráciát, illetve tágabb értelemben a politikát illetően is felmerült egy sor paradigmáig hatoló kérdés.

A politikai kommunikáció fogalmai

A new media terjedelme

Richard Davis és Diana Owen (Davis – Owen, 1998) az Internetet az úgynevezett *new media*, az új médiumok egyikeként tárgyalja. Messzemenő párhuzamot vonnak a számítógép-hálózatok és az olyan médiumok között, mint például a „betelefonálás” rádió- és televízió-műsorok vagy a televízióban látható tréfás politikai magazinok.

Azt állítják, hogy az Internet beleilleszkedik egy olyan koráramlatba, amelynek lényege a közönség bevonása a tömegkommunikációba, s ezen belül a politikai kommunikációba is. Az említett médiumok, illetve műsorok mind erőteljesen feltételezik a közönség aktivitását, más szóval interaktívak. A közönség bevonása a betelefonálás műsorok esetében kézenfekvő, de még ott is érvényesül, ahol szakértők helyett a stúdióba meghívott hétköznapi emberek vitatnak meg közérdeklődésre számot tartó kérdéseket. Ez utóbbi műsortípusban ráadásul népes stúdióközönség is jelzi a kommunikáció kétirányúvá válását, hiszen néha a közönség is hozzászólhat a vitához, de legalábbis tetszésnyilvánítással mindig kifejezi a véleményét. Kérdéses persze, hogy ez a bevonódás, az interaktivitás mennyiben illúzió és mennyiben valóság.

Az Internetet azonban nemcsak az interaktivitás közössége helyezi egy csoportba ezekkel a műsorokkal, hanem bizonyos tartalmi vonatkozások is. Az új médiumok tartalmára általában is jellemző valamiféle mélységes bizalmatlanság, sőt esetenként utálat a bevett társadalmi-politikai intézményekkel és a politikusokkal szemben, de ami igazán elválasztja az új médiumokat a régiektől, az a politikusokat érintő támadó kijelentések és az *ad hominem* jellegű támadások sokasága, mind egyes személyek, mind pedig bizonyos csoportok ellen. Ilyenekkel éppen olyan gyakran találkozhatunk a tréfás közéleti tévéműsorokban, mint az internetes fórumokon.

Richard Davis meggyőződése szerint tehát az Internet használatát egyáltalán nem a számítógép-hálózatok technikai adottságai határozzák meg, hanem a társadalmi és kulturális körülmények, illetve tendenciák. Ebből az következik, hogy az Internetet illetően például olyan vizsgálatokat érdemes végezni, amelyek éppen ezekre a tendenciákra kérdeznak rá. Az ott megjelenő tartalmak és a formák alapján az Internet vajon inkább a bulvárlapokhoz hasonló, illetve populárisabb médiumnak tekinthető-e, mint az *offline* média? – Ez például úgy mérhető, ha összevetjük egy-egy újság *offline* és *online* változatát, a témák, a hangütés, a nyelvhasználat, az interaktivitás és más hasonló szempontok figyelembe vételével.

Kommunikáció-fogalom

Végül érdemes néhány mondat erejéig megemlékeznünk arról a reakcióról, amellyel a kommunikációelmélet fogadta az Internet megjelenését.

Horányi Özséb (Horányi, 1997) azt mondja, hogy az Internet, de általában véve az új kommunikációs technikák megjelenése okán is újra át kell gondolni a kommunikáció fogalmát. A kommunikációelmélet hagyományosan beleértette a kommunikáció fogalmába azt, hogy a kommunikáció, a kommunikációs aktus végbemegy. Bármelyik kommunikációelméleti hagyományt vesszük is szemügyre, mindegyik hallgatólagosan előfeltételezi, hogy a kommunikációban többen vesznek részt, s hogy ebben az értelemben csak akkor érdemes kommunikációról beszélni, ha valamilyen tartalom átadása valóban megtörténik.

Mit kezdünk azonban egy olyan helyzettel, amikor a mind több ember számára elérhető rádiós és televíziós csatornák megszázsorozódása, de főként a világhálón közzétett honlapok milliós nagyságrendű megjelenése nyomán egyáltalán nem vehető biztosra, hogy egy adott műsorszám, illetve webtartalom bárkihez is eljut. A bizonytalanság fordított irányban is fennáll: éppen a közönség meglétének és kilétének a kiismerhetetlensége miatt még az is bizonytalan, hogy az elektronikus médiumok tartalomszolgáltatói – amikor kialakítják és elérhetővé teszik a maguk üzenetét az adott médiumban – vajon gondolnak-e egyáltalán valamely meghatározott fogyasztóra vagy kommunikációs partnerre. Ezért megfontolandó Horányi Özséb javaslata, hogy a kommunikáció eddigi definíciói helyett vezessünk be egy újat, amely szerint a kommunikáció nem más, mint az elérhetővé tett tartalom – függetlenül attól, hogy ez a tartalom valaha is eljut-e a címzetthez, illetve hogy van-e bármilyen, akár csak homályosan is meghatározott címzettje.

Ezt a kommunikáció-felfogást a közvetlenül és gyakorlatilag azonnal elérhető csatornák és honlapok óriási mértékű felszaporodásán túl vonzóvá teszi a tartalomrögzítés eszközeinek tömeges elterjedése is. A magnetofonok és a videó készülékek elterjedése után a szintén bízást tartalomrögzítőnek tekinthető számítógépek, majd a különféle fájlcsere-elő rendszerek és a hálózatok tömeges elterjedése logikusan vezet el újabb és újabb kérdésekhez. Felismertük, hogy kérdéses lehet kizárni a kommunikáció kategóriájából azt a témérdek felvett, letöltött, de esetleg soha meg nem nézett, meg nem hallgatott anyagot, amit sokszor maguk a felhasználók is csak azért rögzítenek, mert ezt olcsón és könnyen megtehetik, és mert ezeket az anyagokat bármikor elérhetővé akarják tenni a maguk számára. Magyarán: a kommunikáció egy része valószínűleg a felhasználók számára sem más, mint elérhetővé tett tartalom.

Egy új paradigma kísérlete

Azért is foglalkoztunk a kommunikáció-fogalom ilyesfajta átalakulásával, mert a következőkben egy olyan paradigma kísérletét szeretnénk bemutatni, amelyik hasonló logikát, a valóság helyett a lehetőségek számbavételét helyezi a középpontba. Ilyen próbálkozásnak tekinthetjük Pippa Norris erőfeszítéseit. Norris ez idő szerint legfontosabb munkája ebben a témakörben – a tanulmány mondandójának fő irányát szembeállítandó az ördögi kör-elképzelésekkel – magyarul az „Angyali kör” címet kapta (Norris, 2001).²²

Az ördögi kör természetesen a média és a politika viszonyának leírására szolgáló logika metaforája. A politikáról szóló információk legfontosabb forrása a modern társadalomban a tömegkommunikáció. Ez a tömegkommunikáció azonban résztvevőből egyre inkább pusztá fogyasztóvá fokozza le a jobb sorsra érdemes állampolgárt. Maga a politika, de az állampolgárok attitűdje is követi a tömegkommunikációt, a média logikáját; a politika egyre inkább szórakoztató, bulvárjellegű tevékenységgé válik, és a polgárok is egyre kevésbé várnak tőle ennél többet. A tömegkommunikáció pedig kiszolgálja és felerősíti ezt az ördögi kört – ezt a betegséget nevezik „médiakórnak”²³.

Norris azonban éppenséggel angyali körről beszél. Azt mondja, hogy a médiakór-diagnózis terjesztői a demokráciát illetően túlságosan nagy súlyt helyeznek a politikai részvételre. Ő ezzel szemben Schumpeterhez nyúl vissza, aki megkülönbözteti a pluralista versenyt, a politikai részvétel vagy *participáció*, valamint a civil és politikai szabadságjogok dimenzióit.

Eszerint a demokrácia értékének fokmérői között csak az egyik a részvétel. Márpedig amennyiben például a pluralista verseny szempontjából vizsgáljuk a politikai kommunikációs tendenciákat, akkor azt látjuk, hogy az utóbbi évtizedekben a csatornák, és ezzel együtt a médiumokból nyerhető tartalmak is óriási mértékben megsokasodtak – természetesen nem utolsó sorban az Internet megjelenése következtében. A hírforrások versenye intenzívebb lett, korábban sosem látott tartalmakhoz juthat hozzá az, akinek erre szüksége van. Ez pedig potenciálisan lefaraghat az eddig hátrányos helyzetben levők lemaradásából, legyenek azok akár pártok, politikai mozgalmak, politikusok vagy egyszerű állampolgárok.

Az új médiumok – ide értve az Internetet is – megkönnyíthetik a civil társadalom mobilizálását, növelhetik a kormányzati szervek és általában a politikai élet átláthatóságát, a hatalmi intézmények elszámoltathatóságát, lehetővé tehetik az állampolgári részvételt a döntéshozatali folyamatokban, a kormányzati szolgáltatások nyújtása és igénybe vétele egyaránt olajozottabbá válhat általuk, összességében tehát javíthatnak a képviseleti demokrácián. Ha a szakirodalom a fejlett demokráciákra jellemző részvételi adatokat látva fanyalog is, azt azért nem vonhatja kétségbe, hogy az Internet óriási lehetőségeket nyit meg például az új demokráciák vagy a még tekintélyuralom alatt sínylődő országok civil társadalma és politikai mozgalmi előtt.²⁴ Ezekben a társadalmakban még a hagyományos szabadságjogok kivívása és megszilárdítása a feladat.

²² Az eredeti cím „Virtuous Circle”, ennek magyar változata a Médiakutató megnevezetlen fordítójának ügyességét dicséri.

²³ Szintén az előző jegyzetben említett fordító leleménye.

Talán ebből a rövid összefoglalóból is érződik, hogy Norris folyvást a lehetőségekről beszél, arról, hogy egyenes adásban nézhetjük a parlamenti üléseket, számtalan újságot olvashatunk, elektronikus leveleket küldhetünk, véleményt nyilváníthatunk stb... Az már sokkal kevésbé érdekli, hogy ezek a lehetőségek vajon valósággá is válnak-e, használják-e az emberek ezeket az eszközöket, és a nyilvánosságához való hozzáférést illetően valóban kiegyenlítődnek-e az egyes pártok esélyei. Azért érezzük mégis egy új paradigma lehetőségét a Norris-i megközelítésben, mert kellően elnéző és optimista szemléletet képvisel ahhoz, hogy bárkinek tessenék, aki egyfelől hajlamos elfogadni a *reinforcement* tézist, másfelől pedig magáévá tudja tenni az Internet fontos jövőbeli szerepével kapcsolatban szőtt reményeket.

Pippa Norris-szal tulajdonképpen vissza is jutottunk a kiindulópontunkhoz, hiszen tanulmányunkat azzal kezdtük, hogy az Internetben szunnyadó lehetőségeket felsorakoztató szakirodalomban megtalálható gondolatmeneteket fogjuk ismertetni. Norris természetesen annyiban már túl van ezeken, hogy nagyon karakteres megközelítés alapján folytatott kiterjedt kutatásokat, s ezek nyomán állítja azt, amit állít. A következő időszak feladata ezután már nem az értelmiségi jövődölésekkel, hanem például a Norris felfogásával való szembenézés lesz.

IRODALOM

- Althaus, Scott L. – Tewksbury, David (2000): „Patterns of Internet and Traditional News Media Use in a Networked Community”, *Political Communication*, 17:21-45.
- Bentivegna, Sara (1999): *La politica in rete*. Meltemi, Roma.
- Bentivegna, Sara (2002): *Politica e nuove tecnologie della comunicazione*. Laterza, Roma.
- Berta Kata (2001): „A magyar parlamenti pártok internetes megjelenése”. Szakdolgozat, ELTE ÁJK, Politológus szak, Budapest.
- Boda Zsolt (2003): „Election Campaign and Internet: An Analysis of the Web Sites of the Hungarian Political Parties”. Paper prepared for the workshop ‘The Changing Media and Civil Society’, ECPR Joint Sessions of Workshops, Edinburgh.
- Bryan, C., R. Tsagarousianou – D. Tambini (1998): „Electronic democracy and the civic networking movement in context”, In: Tsagarousianou, R., D. Tambini és C. Bryan (eds.), pp. 1-17.
- Community Informatics. Shaping Computer-Mediated Social Relations*. (2001): Eds. Leigh Keeble and Brian D. Loader, Routledge, London.
- Dahlberg, Lincoln (2001a): „Democracy via cyberspace. Mapping the rhetorics of three prominent camps” *New Media and Society*, 2.

²⁴ Hogy az új demokráciák paradigmáinak fontosságra tettek szert Pippa Norris számára, azt jelzi, hogy például a „Digital Divide?” c. munkájának 103. oldalán kétszer is rájuk hivatkozik, miközben esetenként gúnyos szavakkal marasztalja el a politikai életben való részvételt mindenek fölé helyező szakírókat – lásd például ugyanott a 104. oldalon.

- Dahlberg, Lincoln (2001b): „Extending the Public Sphere through Cyberspace: The Case of Minnesota E-Democracy”.
http://firstmonday.org/issues/issue6_3/dahlberg/index.html
- Danziger, J. Dutton – W. Kling, R. – Kraemer, K. (1982): *Computers and Politics: High Technology in American Local Governments*. Columbia University Press, New York.
- Davis, Richard – Owen, Diana (1998): *New Media and American Politics*. Oxford University Press, New York.
- Davis, Richard (1999): *The Web of Politics*. Oxford University Press, New York, Oxford.
- Dányi Endre (2002): „A faliútság visszaszól. Politikai kommunikáció és kampány az Interneten” *Médiakutató*, 2002. Nyár.
- De Rosa, Rosanna (2000): *Fare politica in Internet. Come le nuove tecnologie influenzano la politica*. Apogeo, Milano.
- De Rosa, Rosanna (é.n.): “Surveying the cyberspace: considerazioni metodologiche” kézirat. *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. (2000): Eds. Jens Hoff, Ivan Horrocks and Pieter Tops, Routledge, London.
- Dryzek, John S. (2000): *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, Oxford.
- Dryzek, John S. – Christian List (2003): “Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation”. *British Journal of Political Science*, 33.
- Gibson, Rachel – Stephen Ward (2000): “A Proposed Methodology for Studying the Function and Effectiveness of Party and Candidate Web Sites”. *Social Science Computer Review*, Vol. 18 No. 3, Fall
- Groper, Richard (1996): „Political Participation and the Internet: A Review Essay”. *Political Communication*, 13.
- Gutman, Amy – Dennis F. Thompson (1996): *Democracy and Disagreement*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hill, Kevin A. – Hughes, John E. (1998): *Cyberpolitics. Citizen Activism in the Age of the Internet*. Rowman & Littlefield, Lanham-Oxford.
- Holmes, David ed. (1997): *Virtual Politics. Identity and Community in Cyberspace*. Sage, London.
- Horányi Özséb (1997): „Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé”. *Európai Szemmel*, 1.
- Jankowski, Nicholas W. (2002): „Creating Community with Media: History, Theories and Scientific Investigations”. In: *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. Leah A. Lievrouw and Sonia Livingstone (eds.) Sage, London
- Jensen, Jakob Linnaa (2003): „The Internet as a social and political field – the consequences of capital” Paper for the workshop „The Changing Media and Civil Society”, ECPR
- Johansson, Ylva (2003): “Civic Engagement in Change – The Role of Internet”. Paper prepared for the workshop of ECPR, Edinburgh.
- Jordan, Tim (1999): *Cyberpower. The culture and politics of cyberspace and the Internet*. Routledge, London.
- Kumin Ferenc (2001): “Az on-line Baja” *Médiakutató*, 5. szám
- Ladner, Sam: *Dot-Com Stories: Online Journalists Talk about their work* <http://www.sfu.ca/~sladner.htm>

- Margolis, Michael – David Resnick (1999): „Third Voice: Vox Populi Vox Dei?” http://firstmonday.org/issues/issue4_10/margolis
- Mester Béla (2001): „Politikai közösség és a médiumok. A felhasználó mint állampolgár” In: Nyíri Kristóf (szerk.) *A 21. századi kommunikáció új útjai* MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest.
- Morris, Dick (1999): *Vote-com. How big-money lobbyists and the media are losing their influence, and the Internet is giving power back to the people.* Renaissance Books, Los Angeles.
- Musgrove, Ursula Häfliger – Simon Hug (2003): “Institutional Approaches in Political Science. Some Straight Talk” Paper prepared for presentation at the 2003 epsNet Plenary Conference, Paris
- Musso, Juliet – Christopher Weare (2000): “Designing web technologies for local governance reform: good management or good democracy?” *Political Communication*, Jan-Mar, Vol. 17, Issue 1
- Norris, Pippa (2000): *A Virtuous Circle. Political Communications in Postindustrial Societies* Cambridge University Press, Cambridge.
- Norris, Pippa (2001a): “Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a poszt-indusztriális demokráciákra”. *Médiakutató*, 4. szám
- Norris, Pippa (2001b): *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide.* Cambridge University Press, New York
- Norris, Pippa (2003): „Preaching to the Converted? Pluralism, Participation and Party Websites”. *Party Politics* Vol. 9, No.1.
- Pintér Róbert (2003): “Az Internet politikatudományi kutatásának intézményesülése” *Politikatudományi Szemle*, 2. szám
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone.* Simon and Schuster, New York
- Raab, Charles D. – Christine Bellamy (2001): „Electronic Democracy and the ‘Mixed Polity’: Symbiosis or Conflict?” Paper prepared for the Grenoble Joint Sessions of European Consortium of Political Research, Manuscript.
- Rash, Wayne (1997): *Politics on the Nets. Wiring the Political Process.* Freeman, New York.
- Rheingold, Howard (1993): *The Virtual Community.* www.rheingold.com/vc/book
- Riley, Thomas B. (2000): *Electronic Governance and Electronic Democracy Living and Working in the Wired World* The Commonwealth Secretariat, London
- Saco, Diana (2002): *Cybering Democracy. Public Space and the Internet.* University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Saward, Michael (2003): „At the edge of political theory: political community and deliberative democracy”. *Paper for the epsNet plenary conference*, Paris.
- Schaal, Gary S. (2003): “Social Capital and Trust. New theoretical approaches to an old theme”. Paper presented at the EpsNet Conference, Paris.
- Schneider, Steven Michael (1997): *Expanding the Public Sphere through Computer-Mediated Communication: Political Discussion about Abortion in a Usenet Newsgroup.* Ph.D. disszertáció, Massachusetts Institute of Technology. Cambridge, MA.
- Schwartz, Ed (1996): *NetActivism. How Citizens Use the Internet.* O’Reilly***
- Selnow, Gary (1998): *Electronic Whistle-Stops. The Impact of the Internet on American Politics.* Praeger, Westport.
- Semetko, Holli A. – Natalya Krasnoboka (2003): “The Political Role of the Internet in Societies in Transition”. *Party Politics*, Vol. 9, No. 1.

- Szabó Márton (1996): "Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről". *Politikatudományi Szemle*, 4. szám
- Taubman, Geoffry (1998): „A Not-So World Wide Web: The Internet, Chine, and the Challenges of Nondemocratic Rule”. *Political Communication* 15.
- Tsagarousianou, R., D. Tambini – C. Bryan, eds. (1998): *Cyberdemocracy. Technology, Cities and Civic Networks*. Routledge, London and New York.
- Uslaner, Eric M. (2000): „Trust, Civic Engagement, and the Internet”. Paper prepared for the Joint Sessions of the European Consortium for Political Research, Grenoble
- Van Deth, Jan W. (2001): „Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything?” Paper prepared for the workshop of ECPR, Edinburgh
- Varga Barbara (2001): „Cyberkonkurencia. A magyar nyelvű on-line hírlapok kapcsolathálózati jellemzői” *Jel-kép*, 2001/1
- Vincent, David (1993): *Literacy and popular culture : England, 1750-1914*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wellman, Barry (2001): „Physical place and cyberspace. The rise of networked individualism” In: *Community Informatics...*
- Wilhelm, Anthony (2000): *Democracy in the Digital Age. Challenges to political life in cyberspace*. Routledge, New York
- Wolton, Dominique (1998): *Penser la communication*. Flammarion, Párizs

Kiss Balázs

Politológus, az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos igazgatóhelyettese és főmunkatársa, az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetének docense. Kutatási területe általában a politikai kommunikáció, s ezen belül különösen az Interneten folyó politikai kommunikáció. A „*Politikai kommunikáció az Interneten*” című négyéves OTKA kutatási program vezetője és az „*E-Campaigning. Governments, Parties, Social Movements*” című nemzetközi *workshop* szervezője. Az Internettel kapcsolatos, Boda Zsolt és Berta Kata társszerzőkkel közösen publikált tanulmányai a Politikatudományi Szemlében jelentek meg.

Kiss Aranka

Kommunikációtudomány és Internet

Internet-kommunikáció

A 90-es évek elején az Internet virtuális bombaként csapódott be életünkbe. Az akkor még szinte misztikusnak tűnő kommunikációs lehetőségek ma már mindenütt jelen vannak, s egyre természetesebben használjuk fel őket munkánkban és mindennapi tevékenységeink során. A világháló segítségével akár még állatokkal is beszélgethetünk. Pár évvel ezelőtt *online* internetes csevegésben vett részt egy hegyi gorilla, *Kokó*, akinek sikerült megtanítani az amerikai jelnyelvet. A csevegőszobába a világ minden részéről bejelentkezhetett bárki, hogy megkérdezze Kokó nézeteit az anyaságról, a háziállatokról, kedvenc ételeiről, a barátságról, a szerelemről és a jövőről.¹

Nem meglepő tehát, hogy az információs társadalom kommunikációelméleti kérdéseinek vizsgálata a társadalomtudományok egyik prioritást élvező kutatási iránya lett. A téma fontosságát a publikációk sokasága jelzi: a tanulmányok többsége elsősorban empirikus felmérések, adatgyűjtések értékelésére vállalkozik, az elméleti kutatásokat ismertető szakmunkák száma viszonylag alacsony.

Internet: a Web előtt és után

A kommunikációelmélettel foglalkozó kutatók érdeklődésének két szakaszát figyelhetjük meg – emeli ki Tölgyesi János „*Az Internet és a kommunikációelmélet*” című tanulmányában.² Az Internet kommunikációs jelenségeivel az úgynevezett „Web előtti” korszakban másképpen foglalkoztak a kutatók, mint a „Web utáni”, napjainkban is tartó időszakban. Tölgyesi szerint a fordulópont az 1994-95 közötti időszakra tehető, amikor a Web kifejlesztése után az Internet robbanásszerűen elterjedt, s néhány év alatt globális médiummá vált. Nem lehet azonban felróni a tömegkommunikáció kutatóinak, hogy a kezdeti időszakban nem fordítottak kellő figyelmet a hálózati kommunikációra, tanulmányozására, hiszen az Interneten akkor fellelhető kommunikációs jelenségek nemigen emlékeztettek a hagyományos tömegmédiumokkal kapcsolatban tanulmányozható jelenségekre. Semhol sem mutatkozott még az azonos tartalmakkal egyidejűleg ellátott tömegközönség. Nem voltak arra utaló jelek sem, hogy a tartalmak kialakításának, napirendre tűzésének, szerkesztésének és *adagolásának* olyan szervezeti keretei alakulnának ki, mint amilyen a sajtóé vagy az elektronikus médiumoké.

¹ A csevegés Kokóval az American Online oldalain folyt, a Föld napja tiszteletére. Összefoglalás olvasható róla a <http://www.dwebsoft.com/PrimatesWeb/TalkingToKoko.html> oldalon.

² Tölgyesi János „Internet és kommunikációelmélet” című összegző tanulmánya az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ felkérésére készült, az NKFP kutatási program részeként.

Az Internetről mint lehetséges új kommunikációs hálózatról először a 80-as évek végén esett szó, ám az ez akkor még leginkább a számítógépek használatában gyakorlott és a technikai innovációk iránt fogékony, fiatal városi értelmiségi *elit* számára fenntartott eszköznek, illetve kommunikációs terepnek tűnt. Tölgyesi hangsúlyozza, hogy az első szociológiai és szociográfiai jellegű tanulmányok csupán 1988-89 körül tűntek fel az *IAMR* (a kommunikáció- és médiakutatók nemzetközi szervezete) évenként megrendezett nagy konferenciáin. Az Internetet használó közösségeket – a sajátos városi, ifjúsági szubkultúrát – ekkor elsősorban a levelezőlisták szövegállományának tanulmányozása alapján mutatták be.

A XXI. századi kommunikáció kihívásai

A XXI. században a kommunikáció aktusa már igen sokféle módon valósulhat meg: a közvetlen párbeszédtől a mobiltelefonig, a televíziótól az Internetig széles a skála. „A kommunikáció különféle üzenetek bevett szabályok és konvenciók szerinti, tudatos manipulálását igényli. A kutatás számára fontos terület maga az a mód, ahogyan a kommunikáció megvalósul.” (Lázár, 2001: 85). A tömegkommunikáció-kutatás hagyományosan az eszközök felhasználását és annak eredményességét tanulmányozza. A fő kérdés mindig az, hogy az emberek miért vesznek részt a különböző típusú kommunikációs formákban, illetve ezáltal milyen haszonra vagy többletre tesznek szert. Hasonló kérdések merülnek fel az interperszonális kommunikáció irodalmában is. A hangsúly mindkét esetben a motivációs tényezőkön van, amelyek arra készítetik az embereket, hogy üzeneteket váltsanak egymással.

Az ember mindennek előtt azért hoz létre újabb és újabb kommunikációs technológiákat, hogy a közvetlen emberi kommunikáció adta lehetőségeket kiszélesítse. Benczik Vilmos „*Másodlagos szóbeliség és mobil telefónia*” című tanulmányában³ aszerint csoportosítja a kommunikációs technológiákat, hogy a kommunikátum kép, hang, írás, vagy ezek kombinációja. A technológia teljes mértékben nélkülözheti az interaktivitást, lehet szekvenciálisan, illetve teljesen interaktív, működésének alapja pedig lehet mechanikus, elektromos vagy elektronikus, esetleg kémiai, vagy mindezeknek a kombinációja. A korai kommunikációs technológiák – a távíróval bezárólag – csak az írás rögzítésére, illetve továbbítására vállalkoztak.

³ In: Nyíri Kristóf (szerk.): *A XXI. századi kommunikáció új útjai*, MTA Filozófiai Kutatóintézete, Westel Kommunikációs Igazgatóság, Budapest 2001.

Kommunikáció az információs társadalomban

Manapság amikor az információs társadalom kerül szóba, az emberek többsége rögtön az Internetre vagy a mobiltelefonra gondol. Ez nem meglepő, hiszen jelenleg Magyarországon már több mint 1,38 millió internetezőt tarthatunk számon,⁴ az Axelero Internet-szolgáltató előrejelzése szerint ez a szám 2005-re mintegy 2,2 millióra emelkedhet.⁵ Hasonló bővülés várható az otthoni számítógépek elterjedését illetően is. Jelenleg a háztartások 20 százalékában, 767 ezer otthonban van számítógép. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az Internet-szolgáltatóknál a modemen keresztül internetező magánszemélyek és a bérelt vonalat használó szolgáltatást igénybe vevő, több száz főt foglalkoztató cégek is egyaránt egy-egy előfizetőnek számítanak. Az előfizetők száma tehát nem azonos az Internet-felhasználók tényleges számával, de a számok változása jól tükrözi az Internet-használat terjedését. A mobiltelefon-szolgáltatás Magyarországon 1990-ben indult meg. A megvásárolt készülékek száma 1991-ben még csupán ötezer volt, 1998-ban már meghaladta az egymilliót, 2002 végére pedig majdnem hatmillióra nőtt – áll olvasható a Központi Statisztikai Hivatal 2002 második félévére vonatkozó jelentésében. ⁶ A „mobiltelefon-örület”, ami az információs forradalom és a mobilizáció jelképévé vált, világszerte megfigyelhető. Vitathatatlan, hogy a „beszélgetni jó” (*it's good to talk*), a *British Telecom* klasszikussá vált szlogenje, a „kommunikálni jó” (*it's great to communicate*) és az „összekötjük az embereket” (*connecting people*) sikeres jelmondatok sikeresnek bizonyultak, és – a mobilizáció előfutáraitként – jól kifejezik, és meg is határozták a nagy telekommunikációs vállalatoknál a jövőre vonatkozóan kidolgozott PR- stratégiáját. Nem szabad azonban megelégednünk arról, hogy olyan gazdasági szereplőkről van szó, amelyeknek az az elsődleges céljuk, hogy minél több készüléket adjanak el. Az eladási számok láttán felmerül a kérdés, hogy egyáltalán kik is állnak a kommunikációs folyamat két oldalán, pontosabban ki az, aki kommunikál. Ezt nem könnyű eldönteni, mert a kommunikáció fontosságáról és valódi céljáról már tőlünk független erők döntenek, amikor mindennapi életünkbe becsempészik a már említett jelmondatok sugallta meggyőződések. Így mindennapi kommunikációs aktusaink során külső hatások is befolyásolnak minket, állandóan fülünkbe cseng a „beszélgetni jó” üzenete, ami arra sarkall, hogy szinte folyamatosan „online” legyünk, s minél többet használjuk mobiltelefonjainkat.

A BBC kameruni felmérése szerint az emberek egyrészt azért kedvelik a mobiltelefont, mert hasznosnak találják, másrészt pedig úgy gondolják, hogy változó világunk egyik meghatározó jelképévé vált, s ha biztosak akarnak lenni abban, hogy lépést tartanak a XXI. század felgyorsult ritmusával, nélkülözhetetlen számukra. Az információs forradalom kihatással van az egész társadalomra, az oktatás, a közművelő-

⁴ Az Internet-használat mennyiségi mutatóinak mérése és értékelése több éve a társadalomtudományi kutatás tárgya. Megállapították, hogy bár a 15-24 éves európai fiatalok körében továbbra is a TV-nézés és a zenehallgatás a legnépszerűbb tevékenységi forma, 43%-uk igényli, hogy használhassa a számítógépet, játszhaszon videójátékokat vagy internetezhessen, s ez kétszer annyi, mint amennyit a European Comision Research 1997. évi kutatásai kimutattak. A kutatások szerint az internetező európai fiatalok 53%-a férfi, míg a nők aránya 47%.

⁵ Figyelőnet (2002): Megduplázódhat a netezők száma 2005-re. Letölthető: <http://www.fn.hu/cikk.php?id=3&cid=45945>.

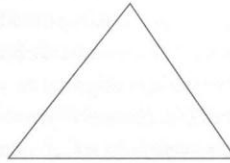
⁶ Központi Statisztikai Hivatal (2003): Internetszolgáltatók és szolgáltatások 2002. Letölthető: <http://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/intszolg.pdf>

dés, a politika, a gazdaság, a honvédelem, az államigazgatás alrendszereire és minden egyes emberre. Nemcsak új és korszerű információs technológiák jelennek meg, hanem teljesen új életformák, művelődési szokások és újszerű információs adatbázisok születésének is tanúi vagyunk. A számítógépek elterjedése mintegy katalizátorként forradalmasította a telekommunikációt, létrehozta az elektronikus médiát, s ezzel a tömegkommunikáció modernizálódása és globalizálódása közepette a kommunikáció-elméleti definíciók újragondolásának követelményét állította elének.

A definíciók felülvizsgálata

A kommunikáció tudománya széles területet ölel fel, amelyen belül a társadalom szerveződésének megfelelően több szintet szokás elkülöníteni. Ezt mutatja McQuail piramis-ábrája (McQuail, 1987):

össztársadalmi szint
szervezeti szint
csoporthközi szint
interperszonális szint
individuális szint

Minden szint magába foglalja az alatta lévőket is.⁷ A tömegkommunikáció a piramis tetején helyezkedik el, tehát az összes szintet felöleli.⁸ Cathcart és Gumpert (Cathcart – Gumpert, [1983] 1996) azonban – ezt felismerve – megállapították, hogy „a diszciplináris elvek már régóta akadályozzák a kutatókat abban, hogy képesek legyenek a kommunikáció egész folyamatát átlátni.” Pontosan erre utal a következő megállapításuk is: „A beszéd mint kommunikációs aktus definíciói csökkentették, nem vették eléggé figyelembe a média és a csatornák szerepét a kommunikáció folyamatában, ugyanúgy, ahogy a tömegkommunikáció definíciói is figyelmen kívül hagyták azt, hogy a média hogyan működik az interperszonális kommunikációban. Meggyőződésünk, hogy a kommunikációtudomány hagyományos felosztása az interperszonális, a csoport- és a tömegkommunikáció kategóriáira helytelen, így ugyanis elvész a médiát jellemző átjárhatóság.”

Végig kell tehát gondolnunk, hogy a tömegkommunikáció-kutatás terén már korábban kidolgozott elméletek és módszerek mennyiben alkalmazhatók a az új médiumokra. Amikor új kommunikációs technológia alakul ki, a kutatók hajlamosak arra, hogy a már létező technológiákra kidolgozott kutatási sémákka1 vizsgálják az új médium használatát és hatásait.

⁷ A kommunikáció alapvető formája a közvetlen emberi kommunikáció, ami sok csatorna igénybevételével történik. A kommunikációs csatornákat csupán vizsgálati szempontból különíthetjük el egymástól, a valóságban mindig együttesen vesznek részt a kommunikációban. (Buda, 1994).

⁸ A tömegkommunikáció kutatásának túlsúlyát részben magyarázza a kommunikációs gyakorlat hierarchiájában elfoglalt helye, hiszen a társadalmi élet teljességéhez kapcsolódik, és az egyes emberek érintkezése során is kiemelkedő szerepe van. (Lázár, 2001: 8)

Thomas Kuhn ([1974] 1996: 283) rámutat, hogy a tudományos paradigmák létrehozásakor milyen fontos szerep jut a hasonlóságnak és a hasonlatosságnak. Azt állítja, hogy „a tudósok, amikor valami újjal kerülnek szembe, gyakran egyetértenek a jelenségre illő partikuláris szimbolikus kifejezésben, még ha korábban soha nem is találkoztak korábban soha éppen azzal a partikuláris kifejezéssel”. (Kuhn 1974:466 in Replika, 1996/23-24 szám: 283). A probléma taxonomikussá válik: új kategóriákra van szükség, illetve még ennél is fontosabb, hogy – annak érdekében, hogy felismerhesük egyes kulcsfogalmak (például a közönség és a kommunikáció) bizonytalan természetét – el kell kerülni a merev, strukturális jellegű kategóriák használatát.

A hagyományos tömegkommunikáció-kutatás az újságot, a rádiót és a televíziót elfogadta szociológiai, politikai és gazdasági szempontú szemléletű tanulmányok tárgyaként, de az Internet kínálta lehetőségekre a tömegkommunikáció kutatói eleinte számos ok miatt nem figyeltek fel az Internet kínálta lehetőségekre. Az Internet hivatásos informatikusok és amatőrök, egyetemi oktatók és diákok együttműködése révén alakult ki, s. Eezért nem igazán jól illett bele a kutatók tömegkommunikáció-elméleteibe, amelyek a nyomtatott és távközlési média modelljeiből táplálkoztak (Rheingold, 1994). A számítógép közvetítette kommunikációt (*Computer-Mediated Communication, CMC*) számos kutató (például Dennis – Galupe, [1993], 1996; O’Shea – Self [1983], 1996) az interperszonális kommunikációhoz hasonlították, és az oktatás, a menedzsment, az informatika vagy a könyvtártudomány tárgyával állította párhuzamba. Az elektronikus hálózatokat eleinte csak a kommunikációt közvetítő technológiaként tartották számon.⁹ Merrill Morris és Christine Ogan (Morris – Ogan, 1996) véleménye szerint az Internetre irányuló tömegkommunikáció-kutatás legfőbb nehézségei elméleti természetűek. Az új kommunikációs technológia – mind az üzenetek, mind a források és a befogadók új konfigurációinak létrehozásával – teljesen új megvilágításba helyezte a korábbi kommunikációelméleti definíciókat, a következő alapvető kérdések tekintetében is: Mi a tömeg? Mi a közönség? Mit nevezünk kommunikációs médiumnak? Hogyan történik az üzenetek közvetítése?

A hatvanas években Daniel Bell (Bell, 1960) felismerte a „tömegtársadalom” fogalmának pontatlanságát, és a definícióval kapcsolatban a realitás-érzék hiányára mutatott rá: „A sokféle tömegtársadalom-fogalomban az a legmegdöbbentőbb, hogy alig tükrözik a való világ bonyolult, sokrétű kapcsolatait”. Az új technológiák megjelenése tehát új kihívást jelentett s jelent ma is a kommunikációelmélet számára, hiszen „a különféle kontextusok közötti határvonalak elmosódnak, és megkérdőjeleződik a tömegkommunikációs, illetve a szemtől szembeni kontextust leíró modellek helyénvalósága” (Poole – Jackson, 1993) Az új technikai vívmányok kapcsán a kutatók többsége elsősorban a már ismert kommunikációs eszközöknél alkalmazott módszerekkel próbálkozott, s próbálkozik a mai napig. Erre jó példa DeFleur és Ball-Rokeach (DeFleur – Ball-Rokeach, 1989) szemlélete felfogása a számítógépekkel kapcsolatban: „*A tömegkommunikáció elméletei*” című könyvükben a számítógépet a telefontal hasonlítják össze, és nem sorolják a tömegkommunikáció köréhez. „Még ha a számítógépes műveltség egyetemessé válna is, még ha minden otthonban lenne is egy modemmel ellátott PC, akkor is igen nehéz lenne elképzelni, hogy csupán ezekre ala-

⁹ Marshall McLuhan a számítógépről – jóval árnyaltabb megközelítéssel megközelítéssel – a - a következőket írta: „Egy új médium megjelenése gyakran egy korábbi médium jellemzőit és hipotéziseit fedi fel” (McLuhan 1960: 567).

pozva a tömegkommunikáció új rendszere fejlődne ki” (DeFleur – Ball- Rokeach, 1989: 335-336). Lana Rakow (Rakow, 1992) továbbviszi a telefon-analógiát, és rámutat arra, hogy a telefon-kutatások hiányosságait is annak köszönhetjük, hogy a telefonhasználatot a kutatók nem tekintették tömegkommunikációnak, hanem csak azoknak a nőknek a helyzetével kapcsolták össze, akik a telefon segítségével szociális elszigetelődésüket akarták csökkenteni.

Az Internet mint tömegkommunikációs médium

Tíz évvel ezelőtt a kutatók még szinte egyáltalán nem számoltak az Internettel mint lehetséges új tömegkommunikációs eszközzel. „A Web kialakulásával kapcsolatban meg kell említeni, hogy a Web egyik amerikai fejlesztő központjában, az Illinoisi Egyetemen működő *NCSA (National Center for Supercomputing Applications)* laboratóriumaiban dolgozó, főként fiatal kutatókból, fejlesztőkből és programozókból álló csapat – amely az *NCSA „Mosaic”* elnevezésű böngészőprogramját és a *httpd* Web szervert fejlesztette ki – maga is vállalkozott bizonyos elméleti alapok felvázolására az új eszközökre és azok által nyújtott lehetőségekre vonatkozóan maga is vállalkozott bizonyos elméleti alapok felvázolására. Ezek a szövegek mára szinte fellelhetetlenek az Interneten, de talán egy alaposabb, a Web történetét bemutató monográfiában egyszer méltó helyükre kerülnek. Lehet, hogy akkoriban azért nem foglalkoztak velük mélyrehatóbban, mert mindazokat, akik kapcsolatba kerültek a Webbel, egyszerűen elbűvölték és rabul ejtették a hirtelen megnyíló perspektívák és az új eszköztár, és inkább ezeknek a lehetőségeknek a felkutatásával, óvatos felderítésével voltak elfoglalva, mint hogy az első általánosítási törekvéseknek kellő figyelmet szenteljenek. Az akkori fiatal fejlesztők, akiknek köréből a későbbi *Netscape* cég alapítói és a nagy népszerűsége szert tett kereső szoftver fejlesztői is kikerültek, az új médium sajátosságait a hipertext jellegre alapozva próbálták általánosítani. Az Interneten multimédiásított formában megjelenő tartalmakat – az akkortájt népszerűvé váló „hagyományos” multimédiától megkülönböztetendő – *hipermédiának* kezdték nevezni. A *hipermédia* szó a hipertext alapokra utal. A Web egyik alapvető újdonsága volt, hogy a hipertext a szoftverkönyezetet természetes módon terjesztette ki a számítógéphálózat egészére.

Sokan úgy vélték, hogy az Internet felhasználóinak száma nem fogja elérni az úgynevezett *kritikus tömeget*, s így nem is foglalkoztak vele (Morris – Ogan, 1996). Merrill Morris és Christine Ogan „*Az Internet mint tömegkommunikáció*”¹⁰ című tanulmányukban igyekeztek a kutatók figyelmét felkelteni az Internet iránt. Attól tartottak, hogy ha az Internet-kutatás lehetőségeit nem ismerik fel és nem aknázzák ki kellőképpen, akkor kommunikációelméleteik hasznossága egyre csökken. Nem csupán ez a diszciplína marad háttérben, hanem annak lehetősége is, hogy feltárják és újragondolják a tömegkommunikáció-kutatás néhány alapvető kérdését, például a forrás, az üzenet és a fogadó (vagy címzett) meghatározásának problémáit, melyekre régóta keresik a megoldást.

¹⁰ A tanulmány eredetileg a *Journal of Communication* 46(1)-es tanulmányában számában jelent meg, magyar nyelven a *Replika* 23-24 (1996. téli számában) lehelhető felolvasható.

Az Interneten megfigyelhető kommunikáció eleinte lényegében a felhasználók egymással folytatott levelezése volt, kiegészítve a szinte már akkor is áttekinthetetlen tematikai tagolódású *usenet group*-ok meglepően nagy mennyiségű napi szövegtermelésével. 1994 után az Interneten rendkívül gyorsan és látványosan hódított teret a különféle tartalmak multimediális formában való közzététele, a szövegek tipografizált változatainak használata, a képekkel, ábrákkal való feldúsítás, a Web alapjaiba beépített hipertext, a hipermédia. Aki egyszer megtanulta a *linkek* követésének technikáját, az magától értetődőnek vette a Web mint linkekkel összekapcsolt *hírpertér* létét és felderíthető, bejárható, böngészhető jellegét. A Web kialakulásával nagyon gyorsan és tömeges méretekben következett be a könnyen kezelhető, magától értetődő használati minták elterjedése. A navigálást megkönnyítő szoftverek, majd később a keresőrendszerek ugrásszerű fejlődése nyomán másfajta, intuitív link-követési és a böngészéstől eltérő eligazodási stratégiák is kialakultak.

A Web népszerűsége nyomán az Internet használatának terjedése addig soha nem tapasztalt méreteket öltött: erre vonatkozóan havonta megduplázódó számokat lehetett találni az Interneten és a sajtóban is. A XXI. század elején, amikor az iInternet-használók száma világviszonylatban már 580 millió fő körül van és folyamatosan tovább növekszik, senki sem kérdőjelezi meg az iInternet-kutatás fontosságát. Nem lehet megkerülni azt a tényt, hogy az Interneten jelen levő közönség tömeges méreteket öltött, és magán a világhálón egyre inkább áttekinthetetlen mennyiségű szöveg- és adatállomány halmozódik fel, amelyből sajátos, állandó és egyéni motivációk által hajtott és választásoki aktivitás alapján lehet az egyéni igényeknek megfelelő tartalmakhoz, illetve információkhoz jutni. Ezek után talán szükségszerűnek is tekinthető, hogy egyes vezető tömegkommunikáció-kutatók az Internet tanulmányozásához éppen a „használati mód és a szükséglet-kielégítés” (*uses and gratification*) korábban kidolgozott elméleteit vették elő újra, hogy az Internet sajátos kommunikációs karakterét a már ismert elméleti keretekben próbálják megvilágítani.

Az Internet mint plasztikus kommunikációs közeg

Tölgyesi János (Tölgyesi, 2003) az Internet tömegmédiium-jellegével kapcsolatban felhívja a figyelmet arra a fejlesztési törekvésre, ami 1990 körül – az akkor még szerény távközlési csatornák és hálózati összeköttetések körülményei között – a *Lawrence Berkeley Laboratory* számítógéptudományi részlegénél indult azzal a céllal, hogy hatékony mechanizmust alakítsanak ki nagy mennyiségű adatnak, például videokonferenciák adatfolyamának egyetlen központtól sok fogadóhoz való eljuttatására. Tölgyesi szerint itt kommunikációelméleti szempontból a számítógép-hálózat alapjait biztosító *TCP/IP protokollok* lényegének – a gépek pont-pont közötti adatcseréjének – megkerüléséről, vagyis tulajdonképpen a hagyományos *broadcast* média irányában történő fejlesztés érdekes kísérletéről van szó. Az ennek nyomán létrejött rendszer, amely mintegy évtizedes fejlődés után jutott el lehetőségeinek teljes kiaknázásához, *multicast* rendszerként ismert. A *multicast* technológiát – talán azért, mert túlságosan korán próbálkoztak meg kereskedelmi hasznosításával – nem sikerült tömegesen elterjeszteni.¹¹

A digitális televíziózás kialakulásával azonban a *multicast* rendszer új szerepet kapott. A digitális televízió technológiája eleve *broadcast* környezetre épül: az egyetlen központi kibocsátó állomás „adatszórás” végez, a címzettek pedig tömegesen képesek ugyanazt az adatfolyamot venni. Ebben a környezetbe jól beleillik a *multicast* technológia, amit lényegében egy-egy adatcsatorna további „szegmentálására” használnak. A digitális tévécsatorna jellemzője, hogy csak részben tartalmaz olyan adatsomagokat, amelyek a tévé kép- és hangadatait hordozzák. Az adatcsatornába nagyon könnyen be lehet illeszteni kisebb átviteli kapacitású, speciális célú újabb adatátviteli csatornákat. Tölgyesi szerint még ma is nagyon kevesen látják át, hogy a digitális televíziózás lényegében számítógép-hálózati technológiára épül, ugyanazzal a szinte beláthatatlan kommunikációs potenciállal, mint amivel leglátványosabb formája, az Internet áll előttünk.

A *multicast* környezet éppen abban különbözik a „hagyományos” Internettől, hogy megfelelő eszközöket kínál egy virtuális tömegközönség számára bármikor indítható műsorok terjesztéséhez:

„Elég az úgynevezett távoktatási rendszerekre utalni, amelyekben a legkülönbözőbb *online* videokonferencia-csatornák és vitafórumok, vagy egyszerűen csak levelező rendszerek, forrásként használható honlapokat ajánló szóró alrendszerek, a tanulmányi munka folyamatát ütemező naptárak, előjegyzési napló funkciókat betöltő alrendszerek, stb. különféle kombinációkban egyidejűleg jelen lehetnek, vagy az ige-nyek szerint indíthatók, illetve konfigurálhatók.” (Tölgyesi, 2003)

Miért kell tanulmányoznunk az Internetet?

John Newhagen és Sheizaf Rafaeli (Newhagen – Rafaeli, 1996) „*Miért kell a kommunikációkutatóknak tanulmányozniuk az Internetet?*” című beszélgetésükben kiemelik, hogy az Internettel kapcsolatban felmerülő problémák egyike sem kitértett kommunikációs jelenség, és a világhálót nem is különböztetik meg az eddig ismert kommunikációs formáktól. A Kkutatásaink során szerintük elsősorban inkább gyakorlati, mint elméleti kérdésekre kellene összpontosítanunk. A kommunikáció dimenzióit fontosnak tartják, hiszen az Interneten folyó kommunikáció a már korábban említett tulajdonságait tekintve (hipertextualitás, csomagkapcsolásos adatátvitel, egyidejűség, interaktivitás, multimedialitás) különbözik más kommunikációs formáktól. A felsorolt öt tulajdonság nem minden esetben érvényesül egy időben, s egyikről sem állapítható meg, hogy az „jó” vagy „rossz” lenne. Newhagen és Rafaeli szerint ez az öt tulajdonság az alábbi típusokba sorolható kommunikációs aktusokat teszi lehetővé: két ember közötti aszinkron kommunikáció (*e-mail*); sok ember közötti aszinkron kommunikáció (reklám, *Usenet*); szinkron kommunikáció (*chat*); aszinkron kommunikáció (Web oldalak).

¹¹ Abban az időben nagyon csekély volt még az olyan egyéni előfizetők száma, akik nagy sávszélességű Internet-hozzáféréssel rendelkeztek. A multicast környezet elérését biztosító virtuális adatcsatornákhöz pedig alapértelmezésben is 250 kbit/sec átviteli képességű vonalak kellettek. A vállalkozó szellemű előfizetők sem nagyon értették, hogy mire is lesz jó ez a nagy sebességű virtuális csatorna, a tartalmat pedig lényegében öletszerűen felajánlott egyetemi előadások, néha nyilvános koncertek vagy vásári show-k helyszíni közvetítései alkották. (Tölgyesi, 2003)

Az Internet tehát sokoldalú tömegkommunikációs médium, azaz a kommunikáció sok különböző konfigurációját magában foglalja. Egy-egy típuson belül sem a „tömeg”, sem a „kommunikáció” nem határozható meg minden szempontból pontosan. Változó formái mutatják az interperszonális kommunikáció és a tömegkommunikáció közötti kapcsolatot (Lazarsfeld – Berelson – Gadet, 1944). Az Interneten folyó kommunikáció a magánszemélyek, non-profit szervezetek vagy különböző vállalatok és sajtó-organumok által működtetett Word Wide Web oldalaktól a barátok és munkatársak közötti e-mail üzenetekig terjed. Az Internet kommunikációs formáit *kontinuumként* értelmezhetjük. A kommunikációs folyamat hagyományos modelljének minden egyes pontja fellelhető a Hálón, s ott egyúttal valami mássá is átalakulhat. Bárki létrehozhat egy honlapot, s üzeneteket továbbíthat rajta az általa fontosnak tartott személyeknek. Üzenetforrás lehet egy személy vagy egy társadalmi csoport, vagy akár a hivatásos újságírók valamely csoportja is. Az üzenetek lehetnek szerkesztők által megszürt hagyományos híryanagok, lehetnek történetek, irodalmi alkotások vagy – a *chat* és a különféle témájú fórumok oldalain – egyszerű közlések és vélemény-nyilvánítások. Az üzeneteket fogadó közönség nagysága egytől több millió emberig terjedhet. A címzettek bármikor feladóvá válhatnak, és viszont.

Az Internet-kommunikáció közönségének meghatározása egyre fontosabbá váló probléma, mivel a kereskedelmi információ-szolgáltatók egyre jobban sokasodnak az Interneten. A tömegkommunikáció-kutatók a közönség körébenet illetően az információkeresés, a különböző ismeretszintek, valamint a használat és a megelégedettség kérdéseit vizsgálják. Mivel az Internet nem csupán információforrásként, hanem kikapcsolódásként, szórakozásból is használható, központi szerepet kapott továbbá így az a kérdés, hogy az Internet funkcionálisan egyenértékűnek tekinthető-eségének vizsgálata is központi szerepet kapott más szórakoztató médiumokkal, valamint továbbá az is, hogy például a pornográfia és a verbálisan megnyilvánuló durvaság terjedésének van-e negatív hatása a közönségre. Számos felmérés készült arról, hogy a közönség egyes tagjaiban vagy csoportjaiban kialakul-e különösen erős kötődés bizonyos típusú kommunikációs, illetve szórakozási formákhoz – ide tartoznak az Internet-függőség sajátos esetei is.

A kutatóknak figyelembe kell venniük azt a tényt, hogy az Interneten nem lineáris kommunikációról van szó, vagyis a kommunikáció topológiája megváltozik: ismeretlen marad a kommunikáció időbeli lefolyása, valamint az interaktivitás szintje is sem ismerjük.¹²

George Herbert Mead (Mead, 1963) kiemelt fontosságot tulajdonít a kommunikációnak és a kommunikációs aktus tudatosságának. Ez utóbbin azt érti, hogy az egyén képes mások szempontjai szerint önmagával tanácskozni (szimbolikus interakcionizmus). A „belső társalgás” során az egyén aktívan alakítja önmagát, s nem csupán elszenved, hogy mások formálják. Ebből a nézőpontból a kommunikáció lényegileg kreatív aktus. Cooley (Cooley, 1909) a társadalmi „én” és a közvélemény kapcsolatáról azt mondja, hogy az attitűdöket és véleményeket magában foglaló egyéni „én” a kommunikáció révén társadalmi entitássá formálódik. A léttudat vagy egzisztenciális tudat az önmagunkról mások által kialakított észleletek felfogásának és a másokkal

¹² A kommunikáció nem azonos az interakcióval, ez utóbbi tágabb kategória, bár az interakciók lényege a kommunikáció. (Buda, 1994)

folytatott kommunikációnak a terméke. Cooley nézetei a társadalmi élet szubjektív természetéről, valamint arról a folyamatról, amelyben az egyén – magától és mások segítségével – kialakítja és fejleszti látásmódját, értékes útmutatóul szolgáltak a későbbi kutatásokhoz. A közvélemény nem elkülönülő egyének véleményének pusztá halmaza, hanem szerveződés és együttműködés, kommunikáció és számos kölcsönhatás eredményeként alakul ki (Lázár, 2001:11-12).

A kommunikáció topológiája kapcsán fontos kiemelni, hogy a világháló szervezési alapelve az, hogy ne legyen szervezés, ami szándékos, rendszeres anarchiát jelent: „Az üzenet őrzi a saját kapuját, és önmagától eljut a célállomásra. A Net zavarként kezeli a cenzúrát, és úgy van megtervezve, hogy kikerülje. Az Interneten az idő sem szab korlátokat, a hálózat kitágítja az egyidejűség határait. A hálózati kommunikáció egyrészt hihetetlen sebességgel, másrészt pedig páratlan mértékű időeltolódással is történhet.” (Newhagen – Rafaeli, 1996 in Replika, 1996/23-24 szám: 286)

Az *interaktivitást* Newhagen (Newhagen, 1996) sajátosan értelmezi, és azt vizsgálja, hogy a kommunikáció milyen mértékben hat vissza önmagára, mennyire táplálkozik a múltból, és mennyire válaszol arra. Az interaktivitást mindig is az interperszonális kommunikáció természetes attribútumaként tartották számon, Rafaeli (Rafaeli, 1988) szerint azonban mostanában már minden új médiumra alkalmazzák, a kétirányú kábeltelevíziótól kezdve az Internetig. Az interaktivitás kutatásához szerinte is a válaszkészség a leghasznosabb alap. Az interaktivitásra adott definíciója a kétoldalú (nem interaktív) kommunikáció, a reaktív (vagy kvázi-interaktív) kommunikáció és a teljesen interaktív kommunikáció szintjeit különbözteti meg. Az Interneten folyó kommunikáció konceptualizálásakor hasznos lehet, ha ezen a nyomon indulunk el és követjük Rafaelit, aki szerint az interaktivitásra való összpontosítás értéke abban áll, hogy ez a fogalom kiküszöböli a tömegkommunikáció és az interperszonális kommunikáció megkülönböztetésének szükségességét a kutatásokban.

Az Internet segítségével kommunikált üzenetek tartalmára is egyre több figyelem irányul, hiszen ahogy nő a kereskedelmi szolgáltatások kínálata az Interneten és egyre több lesz a politikai információ, egyre fontosabbá válik az is, hogy az új médium terepén *ki* állítja össze az üzeneteket és azok *mit* tartalmaznak. Mivel a világhálón bárkiből tartalomszolgáltató válhat, a tömegkommunikációval kapcsolatban el is érkeztünk egy másik kiemelt kérdéskörhöz: a *hitelesség* kérdéseihez. Talán ez ma a legvitatottabb kérdés. John Dewey (Dewey, 1922), akit gyakran a kommunikációkutatás úttörőjeként emlegetnek, a tömegkommunikációban a társadalom pontos tájékoztatásának eszközét látta (Dewey, 1922), hiszen számára a kommunikáció volt mindenfajta emberi kapcsolat alapja, a társadalmi javak létrehozója, ami összekapcsolja egymással az egyéneket és lehetővé teszi a közösségi életet. Dewey olyan közmegegyezésen alapuló tömegkommunikációs rendszer létrehozását pártolta, amely minden kötöttségektől mentes, és a modern életet igazgató erők megértését szolgáló tudományos felfedezések közvetítésére alkalmas sajtó intézményén keresztül valósul meg (Lázár, 2001).

Az Internet hatása az érzékekre kiemelten fontos kérdéskör, hiszen a Hálón sajátos virtuális világgként egyszerre jelenik meg a szöveg, a hang, a kép és az animáció: „Amit az újságírók «hírrésnek» neveztek, egyszerre hatalmas érzékelési kavalkáddá nőtte ki magát [...] A világhálóknak az a képessége, hogy az érzékekre hat, messze túlszárnyalja minden más médium lehetőségeit. Ez bizonyos értelemben azt mutatja,

hogy a médium sokkal kevésbé tölt be kényszerítő, irányító szerepet, mint valaha.” (Rafaeli, 1996) A nem lineáris jelleg következtében már sem a szerzőnek, sem a struktúrájának nincs autoritása. A felelősség az olvasó, a közönség, a befogadó kezében van. A hagyományos tömegkommunikációban a hivatásos szerkesztők és tényfeltárók dolga az információk helyességének ellenőrzése. Az Interneten a forrás hitelessége változó: az ismeretlen források a legkevésbé hitelesek, a kereskedelmi források valamivel hitelesebbek megbízhatóbbak. A felhasználóra így nagyobb teher hárul, mert neki kell eldöntenie, hogy melyik forrásnak ad hitelt és melyiknek nem. A hagyományos tömegkommunikációs eszközök által közvetített információikat általában még ma is megbízhatónak tartják, míg az Internetről jelenleg csak bizonyos esetekben állítható ugyanez. Ugyanakkor fennáll az alehetőség, hogy a jövőben a hitelesség fogalma is megváltozik.

A kommunikációs eszközök technikai fejlődése tehát jelentős változásokat idézett elő a kommunikáció eseményeiben. Ezek között Horányi Özséb (Horányi, 1997) elsőként említi azt, hogy a kommunikáció rögzített tartalmainak a térben való eloszlása jelentősen megváltozott. A beszéden alapuló kommunikációs szituációban azelőtt a hallgatónak a helyszínen kellett lennie, ha aktív részese kívánt lenni a kommunikációnak, vagy akár csak követni, figyelemmel akarta kísérni azt. Horányi megállapítja, hogy a hálózati kommunikáció egyértelműen tömegkommunikáció, egyrészt a benne résztvevők tömegesmagas számaránya, másrészt az elérhető tartalmak tömeges, és egyre növekvő mennyisége miatt (Horányi, 1997). A tömegkommunikációs rendszeren belül egyre növekszik a hálózati kommunikáció részaránya és jelentősége, s ezt a hatást a hagyományos médiatartalmak más tartalmakkal kiegészülve megjelenése és elérhetővé válása egy egységes, integrált rendszerben csak tovább fokozza. Mindez megváltoztatja a tömegkommunikáció fogyasztási struktúráját is, s ezt az a folyamat is erősíti, hogy a hagyományos tömegkommunikációs médiumok szokásos tartalmi elemei – a hálózati kommunikáció jellegzetes új tartalmaival kiegészítve – egyre nagyobb mértékben lesznek hozzáférhetők az Interneten is.

IRODALOM

- Andrási, T. (2003): BellResearch: Infokommunikációs és üzleti döntéshozói médiakutatás 2003. In: *Kutatási Jelentés*. ITTK, Budapest.
- Bell, D. (1960): *The end of ideology*. Glencoe., In: Free Press.
- Benczik, V. (2001): Másodlagos szóbeliség és mobil telefónia. In: *A XXI. századi kommunikáció új útjai*, Nyíri Kristóf (szerk.), MTA Filozófiai Kutatóintézete, Westel Kommunikációs Igazgatóság, Budapest.
- Buda, B. (1994): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula, Budapest
- Cathcart, R. –és G. Gumpert (1983): Mediated interpersonal communication: Toward a new typology. In: *Quarterly Journal of Speech*, pp. 267-268.
- Cooley, C.H. (1909): *Social organisation*. Scribner, New York.
- DeFleur, M. –és S. Ball-Rokeach (1989): *Theories of mass communication*. 5. kiadás. New York: Longman. pp. 335-336.

- Dennis, A. és– R. Gallupe (1993): A history of group support systems empirical research: Lessons learned and future directions. In : *Group support systems: New perspectives*. L. M. Jessup –és J. S. Valacich szerk., pp. 59-77. Macmillan, New York.
- Dewey, J. (1922): *Human nature and conduct.*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Kuhn, T. (1974): Second thoughts on paradigms. iIn: *The structure of scientific theories*, F. Suppe szerk., 459-482. Urbana: University of Illinois Press. Iin: *Replika*, 1996/23-24 szám: 283. p.
- Horányi Ö (1997): Az információs társadalom koncepciójától az információs kultúra felé., In: *Európai Szemmel* 1997 /1, 12-27.
- Lázár, J (2001): *A kommunikáció tudománya.*; Balassi Kiadó, Budapest.
- McLuhan, M (2000): Effects of the improvements of communication media.; Iin: *Journal of Economic History*.
- McQuail, D (1987): *Mass communication Theory. An Introduction.*, Newbury Park, Sage.
- Mead, G. H. (1963): *Lesprit, le soit et la société.*, PUF, Paris.
- Morris, M –és Ogan, C (1996): Az Internet mint tömegkommunikáció., Iin: *Replika* pp. 23-24, Budapest.
- Newhagen, J és– Rafaeli, S (1996): Miért kell a kommunikációkutatóknak tanulmányozniuk az Internetet? iIn: *Replika* pp. 23-24, Budapest.
- O Shea, T. –és J. Self (1983): *Learning and teaching with computers: Artificial intelligence in education.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Poole, M. –és M. Jackson (1993): *Communication theory and group support system.*. In: *Group support systems: New perspectives*, L. Jessup és J. Valacich szerk. pp. 281-293. Macmillan, New York.
- Rakow, L. (1992): *Gender on the line: Women, the telephone and community life.*. University of Illinois Press, Urbana.
- Rafaeli, S. (1986): The electronic bulletin board: A computer-driven mass medium. In: *Computers and the Social Sciences.*, 2., pp. 123-136.
- Rafaeli, S. (1988): *Interactivity: From new media to communication.* In: *Advancing communication science: Merging mass and interpersonal processes*, R. Hawkins et al. szerk., pp. 110-134. Newbury Park, CA: Sage.
- Rakow, L. (1992): *Gender on the line: Women, the telephone and community life.*. University of Illinois Press, Urbana.
- Rheingold, H. (1994): *The virtual community: Finding connection in computerized world.* Secker Warburg, London.
- Sproull, L –és S.,Kiesler: *Connections (1991): New ways of working int he networked organization.*, Cambridge.
- Tölgyesi, J (2003): *Az Internet és a kommunikációelmélet.* MTA, Budapest.

K i s s A r a n k a

2000-ben végzett a József Attila Tudományegyetem kommunikáció szakán. Jelenleg a BGF-Külkereskedelmi Főiskola gazdaságdiplomácia és nemzetközi menedzsment szakának végzős hallgatója. 1999-től az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) munkatársa. A *Sulinet* kutatócsoport tagja. A kormányzati honlapok elemzőjeként részt vett az elektronikus kormányzattal kapcsolatos kutatási programban. Az Infonia Alapítvány és a Gondolat Kiadó információs társadalommal foglalkozó könyvsorozatának programvezetője.

Rab Árpád

Néprajz az információs társadalomban

A kulturális örökség digitalizálása

Az emberiség örök vágya, hogy értékeit felmutassa és megőrizze az utókornak – ez a kultúra egyik legfontosabb feladata. A kultúra megőrzött elemei természetesen nemcsak esztétikai funkciót töltenek be¹, hanem például a nevelés terén gyakorlati, más szempontokból pedig elméleti és ideológiai értékük van. A digitalizált kulturális örökségnek is ugyanezt a szerepet kell játszania. A megőrzés technikai körülményeiből adódóan azonban egyes funkciók elveszhetnek, torzulhatnak vagy veszíthetnek erejükből. A technikai körülmények torzítása alatt nemcsak a digitalizálás során fellépő technológiai problémákat, az adatvesztést értem, hanem a digitalizált anyag elérése során fellépő technikai fogyatékoságokat is. Felléphetnek torzulások szakmai hibák (előkészítetlen, végig gondolatlan, kiegyensúlyozatlan digitalizálási munka) miatt is – ezen a téren a szakma felelőssége és buktatói jóval nagyobbak, mint a technikai kihívások. *A szoftver- és hardver-technika jóval kiforrottabb, mint az elméleti alapvetés.*

A tudomány fejlődésével egyre nagyobb igény jelenik meg a megőrzött értékek rendszerezésére, osztályozására és felhasználására. Tudjuk, hogy minden civilizáció igyekezett megőrköztetni kulturális vívmányait. Mennyiben nyújthat többet a digitalizálás például a kőbe vésésnél, ha mindkettőt elfogadjuk hatékony megőrzési technikának? A két módszer között természetesen nem csupán technikai különbség van, ennél fontosabb az *interaktivitás* szintjében jelentkező különbség. Egy digitalizált anyag akkor értékes igazán, ha a szövegen „intelligens” műveleteket lehet végrehajtani. A kulturális örökség digitalizálása gyakorlati és elméleti, illetve technikai és szaktudományi jellegű problémákat egyaránt felvet. Legalább két csoport („technikusok” és szaktudósok) együttműködését kívánja meg, s ezek között a hatékony munka érdekében még egy olyan speciálisan képzett csoport közvetítésére is szükség van, melynek tagjai mindkét fél munkáját el tudják végezni – ilyenek lehetnek például a könyvtár-informatikusok és az informatikus muzeológusok. Olyan párbeszédnek kell kialakulnia az együttműködő felek között, melynek során tisztázódik, hogy mit és hogyan kell digitalizálni, mit lehet a ráfordított idő és a költségek szempontjából egyaránt hatékonyan elvégezni, és a munka során milyen értékvesztés fogadható el.

Milyen kultúráról van szó egyáltalán? A hagyományos néprajzi megközelítés szerint a kultúrát népi vagy populáris kultúrára és az elit kultúrájára szokás felosztani. Értelmeznünk kell a kultúrát időben is: melyik kultúráról beszélünk? Mi a célunk? A jelen rögzítése a jövő számára? Eddig létrehozott kulturális értékeink megmentése a feledéstől? Ha a magyar kulturális örökség digitalizálásáról beszélünk, akkor a földrajzi meghatározottság miatt beleszámítsuk ebbe az avar vagy a római kori kulturális emlékeket is? Ha ezt elmulasztjuk, akkor ki más fogja megtenni helyettünk? Nem szabad elfeledkeznünk a magyar kultúrának azokról az elemeiről sem, amelyek jelenlegi

¹ Itt nemcsak a művészeti esztétika-fogalomra gondolok, hanem „a mindennapi élet esztétikájára” is, lásd Szerdahelyi (1974)

határainkon kívül, számos esetben többszáz mérföldnyi távolságra lelhetők fel. Mi a helyzet kisebbségeink kulturális örökségével, ami szintén élő kultúránk részét képezi? Mindezekre a kérdésekre elvi szinten egyöntetű igen a válasz: digitalizáljunk mindent, a kultúra mindegyik eleme egyaránt fontos. Ezt végrehajtani viszont lehetetlen, és értelmetlen is lenne, noha a feladat – amióta emberi civilizáció létezik – éppen napjainkban tűnik a legkönnyebben megoldhatóknak.

A kulturális örökség digitalizálásához óhatatlanul válogatni kell, s ennek megalapozásához teljes kulturális örökségünkben (és mai kultúránkban) értékutatásokat kell indítani. Ezek a kutatások egyúttal a globalizáció hatásvizsgálataihoz is hozzájárulhatnak.

A néprajzi anyag digitális megjelenítésének jellemzői

A hagyományos néprajz mindkét ága (a folklór és a tárgyi néprajz) számára nagyon fontos a digitális archívumok létrehozása és azok kihasználása. Az alábbiakban a digitális múzeumok és adattárak problématerképét igyekszem felvázolni.

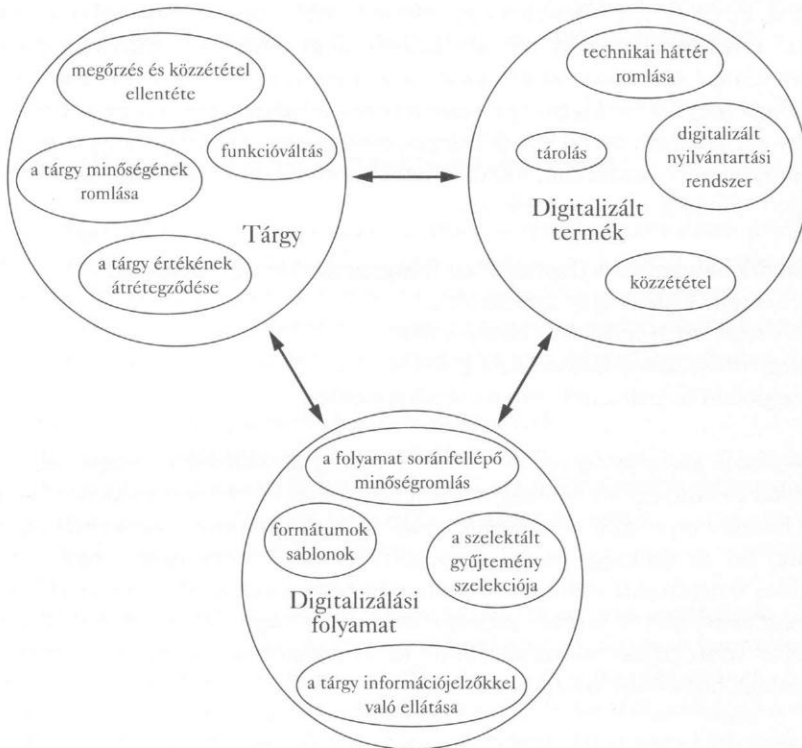
A hagyományos múzeumok feladata a kulturális értékeket vagy más információt hordozó tárgyak gyűjtése, bemutatása és megőrzése, míg a digitális archívumok a tárgyak által hordozott információt gyűjtik és tárolják. Digitális adattár – az eleve digitális platformon végbemenő információáramlás médiumainak kivételével – nem jöhet létre a hagyományos gyűjtemények nélkül. *A digitális archívum a tárgyi gyűjteményen alapszik, de a digitalizálási művelet során eltávolodik forrásától, a tárgy értékéhez más síkon közelít és új hozzáadott értéket teremt.*

A tárgy, a digitalizált tárgy és a digitalizálás folyamata együttesen új, magasabb minőségű szint elérését teszik lehetővé. Súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy a digitális gyűjtemények feleslegessé teszik a hagyományos gyűjteményeket. A kétféle archívum vagy múzeum nem cserélhető fel, nem helyettesítheti az egyik a másikat. A hagyományos múzeumok szerepe azonban megváltozik: a közzététel, a bemutatás terhei és „káros hatásai” nagyrészt lekerülnek a vállukról és legfontosabb feladatuk a gyűjtés és a tárolás, valamint az anyag digitalizálása lesz. Ebben a változásban nem szabad technokrata evolucionizmussal olyan egyirányú folyamatot látnunk, ami a hagyományos múzeumoktól egyértelműen a virtuális archívumok felé halad. A helyzet inkább egy három elemből álló körgyűrűvel illusztrálható, melynek elemei most és a későbbiekben is – bizonyos funkcióváltásokkal – egymást kiegészítve léteznek.

Az 1. ábra három nagyobb halmazt mutat be, amelyek részhalmazokat tartalmaznak. Ezek a részhalmazok sok esetben kapcsolatban állnak más nagy halmazokkal (hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a különböző galaxisok látják egymást). Sőt, csillagrendszerünkben megfigyelhetők azonos problémák szerint rendeződő halmazok is: a minőség romlásának problémaköre megjelenik például a tárgy értékcsökkenésében, de minőségromlás (és egyben értékvesztés) lép fel a digitalizálási folyamat során is. A digitalizált anyag esetében a technikai háttér folyamatos minőségromlásának, elavulásának lehetünk tanúi.

1. ábra

A tárgy, a digitalizált termék és a hordozott információ problématerképe

A tárggyal kapcsolatos első halmazban az alábbi fő problémák jelennek meg:

- a megőrzés és a közzététel ellentétei,
- a tárgy minőségének romlása,
- funkcióváltás,
- a tárgy értékének átrétegződése.

A hagyományos múzeumokban a tárgyak megőrzése és bemutatása között nagy ellentétek feszülnek: a bemutatás, a közzététel (akár csak kiválasztott keveseknek számára is) mindenképpen az anyag károsodásával jár, és a kiállított értékek megőrzése nagy többletköltséget jelent. A gyűjteményekben őrzött anyag java részét egyébként helyhiány miatt közzé sem lehet tenni, nem túlzás, hogy sok gyűjtemény 90%-a soha nem kerül a nagyközönség elé. (Ennek sokszor egyéb okai is vannak: nem minden darab felel meg a közzététel követelményeinek, mert nincs pontosan beazonosítva, nem megfelelő minőségű stb.) A digitalizált gyűjtemény elektronikus úton való közzététele feloldja ezt a feszültséget azáltal, hogy *nem magát a gyűjteményt, hanem annak virtuális mását, az általa hordozott információkat mutatja be*. A digitalizált gyűjtemények objektumai nem sérülnek a közzététel és a megtekintés során.

A tárgyak múzeumi jelenlétének funkciója módosul: nem maga a tárgy, hanem az általa hordozott érték lesz a legfontosabb. A digitalizálás során ezt az értéket kell mindenképpen átmenteni. Itt az a legnehezebb kérdés, hogy mit nevezünk értéknek, mivel az érték nem azonosítható az információval. Amikor a digitalizálás során bekövetkező értékromlásról esik szó, alapszabály, hogy ennek a bizonyos egyedi értéknek nem szabad elvesznie; az értékromlás az egyedi értékeket nem érintheti. A tárgy értékének megítélése kizárólag a szakemberek feladata lehet. Ha ez az érték elvesz, a tárgy a digitalizált archívum fölösleges darabja lesz. Ha érték helyett például „releváns minőségről” beszélünk, akkor a paradoxon abban rejlik, hogy később ma nem is észlelt minőség válhat relevánssá.

A második halmazhoz a digitalizálási folyamat problémái tartoznak:

- a szelektált gyűjtemény szelekciója,
- a folyamat során fellépő minőségromlás,
- a tárgy információjelzőkkel való ellátása,
- a megfelelő formátumok, sablonok alkalmazása.

A digitalizálás gyakorlatilag egy már szelektált valóság újraszelekciója, mégpedig bizonyos technikai és költséghatékonysági paraméterek által befolyásolt módon. Ha digitalizálásról beszélünk, rögtön olyan kérdésekkel találjuk szemben magunkat, hogy mi is a kultúra, mi az örökség, és mi a megőrzésre és felhasználásra szánt anyag. Funkcionalista megközelítéssel a kultúra minden nem genetikusan örökölt információ összességéként, illetve kisebb-nagyobb, szervezett vagy szervezetlen embercsoportok túlélési stratégiájaként értelmezhető. Ez a meghatározás természetesen túlságosan tág ahhoz, hogy dolgozni tudjunk vele.

Fontos kitérő: fogalmi „játékok”

A továbblépéshez jóval szűkebben kell definiálnunk a kultúra fogalmát. A digitalizálás munkájának megkönnyítéséhez elsősorban nem elméleti megfontolásokra, hanem sokkal inkább *munkafogalomra* van szükségünk. Az ilyen természetű, funkcionális kultúrafogalom adhat eligazítást az érték, a megőrzés és az átadás problémáinak megoldásához.

Nem lenne szerencsés, ha a digitalizálás munkája állami minőségellenőrzés nélkül zajlana, és szükség van jelentős (egyesek szerint teljes) állami költségvállalásra is. Azt a kérdést tekintve, hogy kinek kell elvégezni a digitalizálás munkáját, mind a szakirodalomban, mind a viták során nagyon különböző álláspontok kerülnek felszínre. A klasszikus négyes felosztás szerint ebben a folyamatban a meghatározó szereplők az állam, a civil szféra, az üzleti világ és a tudományos világ. Ezek közül általában az állam és a tudományos szféra szerepe tűnik a legkönnyebben tisztázhatónak, a civil szféra szerepének megítélése szokta bejárni a legnagyobb mélységeket és magasságokat, az üzleti szféra esetében pedig természetesen a költségekre és az elérhető hasznokra esik a hangsúly.

Az állam döntő szerepe miatt a kultúra „munkafogalmának” meghatározása során nemcsak a szaktudományos, hanem a *politikai* kultúra-értelmezést is figyelembe kell vennünk. Sokszorosan igaz ez Magyarországra, ahol a néprajzkutatás, a néprajztudomány sokszor játszott politikai szerepet (is); s a gyűjtések eredményeit, sőt egyes esetekben a kutatási eredményeket is ennek megfelelően szelektálták.

A digitalizálási folyamat probléma-halmazai

A digitalizálási folyamat leírása és bizonyos elméleti problémák áttekintése során mindaddig igyekeztünk megkerülni azt a sarkalatos kérdést, hogy mit tekintünk értéknek. Ez az a pont, ahol a többszáz éves néprajztudomány egyedi és nélkülözhetetlen módszereket, tapasztalatokat, információkat és jól felkészült kutatókat is adhat a témáról folyó szaktudományos párbeszédhez, valamint a gyakorlati munkához.

Háromféle típusú digitalizálásról beszélhetünk:

- régi, soha nem rögzített anyag digitalizálása;
- már rögzített anyag digitalizálása (a digitalizálás ilyenkor ad valamilyen többletet, vagy hatékonyabban megőrzi az adott anyagot);
- a jelen rögzítése a jövő számára.

A digitalizált „objektumokat” a következő csoportokba sorolhatjuk: szöveg, állókép, mozgókép, és hang. Az első lépés többnyire az objektumok karterékjainak digitalizálása. A különböző objektumok különböző technikákat igényelnek. A digitalizálás kiforrottsága, könnyűsége és a digitalizált anyag felhasználhatósága szempontjából egyelőre a szövegek digitalizálása áll a legelső helyen. Itt is nagy különbség van azonban a szövegek egyszerű „befotózása” és az elektronikus szerkesztés lehetővé tétele között. Az előbbi megoldás, ami régi, fontos, vagy igen nagy terjedelmű dokumentumok megmentését hatékonyan biztosíthatja, technikai értelemben inkább az állóképek csoportjába tartozik. A nagy terjedelmű, hiteles szövegek szerkesztésére, illetve azok bizonyos részeinek „címezett” hozzáférésére alkalmas speciális szoftverek fejlesztése terén a szinte felmérhetetlen volumenű feladatok megoldása érdekében lendületes szakmai munka indult meg szerte a világon, és Magyarországon is.²

A vizuális és audiovizuális kulturális objektumok esetében a digitalizálási munka nehezebbé válik. Technikailag már a grafikai és festészeti művek digitalizálása is kiforrottnak tekinthető, ám nincsenek még szabványok arra, hogy például egy-egy múzeum esetében mi fogadható el minőségileg digitalizált és eltárolt anyagnak. Nagy kihívást jelent továbbá az objektumok indexelése, kulcsszavazása is: ha ez nem megfelelő vagy hiányos, akkor a későbbi műveletek – a kutatás, illetve a publikálás – voltaképpen értelmetlenné válnak. A filmek digitalizálásakor a munka első fázisában az eddigiek mellett a tárolókapacitás problémáit kell megoldani, amelyek már a nagy felbontással beszkenelt festmények esetében is felmerülhetnek. Ha a filmet a celluló-

² Elég csak a Darányi Sándor (évszám?) által vezetett projekt során létrehozott magyar szövegelemző szoftver- és adatbázisra utalni.

idon rögzített információk eredeti sűrűségének megőrzésével tároljuk, akkor rendkívül nagy tárolóhelyet foglal el, ha viszont tömörített eljárással tároljuk, akkor kisebb helyet foglal ugyan, de veszít minőségéből és további formálhatóságából. Erre utalunk akkor, amikor arról beszéltünk, hogy a digitalizálást előkészítő munka egyik kérdése az, hogy mennyi információ elvesztését engedhetjük meg. Egy szobor digitalizálása is különféle szinteken történhet. Ennek a legegyszerűbb módja egy előlnézeti és egy hátulnézeti kép elkészítése lehet – ez azonban messze áll a hiteles rögzítéstől. A térbeli vizuális objektumok digitalizált képeit mindenképpen ki kell egészíteni a tárgyak fizikai jellemzőinek szakszerű leírásával és a történetükre, illetve a velük kapcsolatos szakirodalomra való utalásokkal. A hangok digitalizálásánál szintén komoly gondot jelentenek az elektronikusan rögzített fájlok minőségének (vagyis méretének) a kérdései.

A digitalizált objektumokat tartalmazó adatbázis kartotékrendszerének szintén digitálisnak kell lennie. Egy-egy országos gyűjtemény esetében az eddigi tárgykísérő lapok és leírások digitalizálása, szakszerű „kereshetővé” tétele és *online* megjelenítése önmagában is hosszú évek munkáját igényli majd – természetesen a ráfordítható erőforrások függvényében.

A harmadik halmazhoz – a digitalizált termékekkel kapcsolatban – az alábbi problémák tartoznak:

- a tárolás gondjai,
- a közzététel nehézségei,
- a technikai háttér romlása,
- a digitális rendszer kiépítésének és működtetésének problémái.

A digitalizált termékeket tartalmazó archívumok nem csupán az információk átmentésére szolgálnak. A digitalizált gyűjtemények megteremtése az információs társadalomhoz vezető változások egyik szép példájának tekinthető, ezek ugyanis csak a tárgyra vonatkozólag fontosnak tartott információkat rögzítik. Az információkat hordozó hardver- és szoftver-rendszer „valósága” gyakorlatilag fontos, elvi szempontból azonban lényegtelen. Ennek a gondolatnak a továbbvitelében sokan veszélyt látnak. Olyan kérdések merülnek fel, hogy ha ez a folyamat nagyon messzire jut, akkor maga a tárgy talán már nem is lényeges, és nehéz meghatározni, hogy mi marad fontos. Ez a zsrnalisztikai pánikot tükröző gondolatmenet azonban zsákutcába vezet.

A digitalizált termékek tárolása során fontos feladat az információ megmaradásának biztosítása: gondoskodni kell arról, hogy az anyag a jövőben is bármikor elérhető és különféle célokra felhasználható legyen.

Érdekes további kérdéseket vet fel a tárolt anyag nyilvántartására szolgáló elektronikus kartotékrendszer kiépítése. A hagyományos archívumok általában nem törekedtek olyan kartotékrendszer létrehozására, amit mindenki kezelni tud, bár az olyan bonyolult könyvtári nyilvántartás sem volt gyakori, mint amelyet Umberto Eco ír le „*A rózsza neve*” című könyvében. A digitális archívumokban viszont a keresés – a könyvtárakkal és a múzeumokkal ellentétben – nem a gyűjtemények kezelőinek, hanem a látogatóknak a feladata, s éppen ezért rendkívül fontos a jól áttekinthető és könnyen kezelhető adatbázis létrehozása. Az objektumok pontos azonosításának követelmé-

nye szabja meg a rendszer logikáját – így kerül előtérbe a szaktudományos képesítésű és emellett informatikai ismeretekkel is rendelkező néprajzos munkatársak szerepe: kialakul egy új néprajzi szakember-típus.

Új néprajzos-muzeológus feladatkör

A digitális archívumok létrehozása és fenntartása új feladatokat jelöl ki a néprajzi szakemberek számára. Az új kihívások korántsem merülnek ki a számítógépek és az Internet használatának elsajátításában, ami ma szinte mindenki által teljesítendő alapkövetelménynek számít. Az információs társadalomban magától értetődő módon feltételezhető ezeknek az alapkészségeknek a megléte, és – csakúgy, mint régen az izomerő esetében – az a fontos, hogy mire és hogyan használjuk fel őket. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a digitalizálás munkáját a néprajzos és a számítógépes szakembereknek együttesen kell elvégezniük. Magasabb szintű informatikai szakértelmet a technikai háttér (a szerverek, a felhasznált szoftverek, a hálózati kapcsolódások, valamint az *input* és *output* eszközök) kiépítése igényel. Ennek a háttérnek a minőségi jellemzőiről sokat lehet vitatkozni – saját tapasztalataim szerint több digitalizálási pályázat kidolgozása során a konkrétumok megfogalmazásának nehézségei jelentették a legnagyobb gondokat. A háttér kiépítése után azonban megéri a fáradságot a néprajzosok „kiképezése” az érdemi munka elvégzésére, hogy a folyamatot teljes egészében átláthassák. A jövő néprajzi szakembereinek tisztában kell lenniük a digitalizálási munka problémáival és lehetőségeivel, s el kell igazodniuk a szelekciót, a minőséget és az információk visszakereshetőségét befolyásoló technikai kérdésekben is. Sőt, nemcsak tudniuk kell válaszolni a kihívásokra, hanem a digitalizált termékekben rejlő lehetőségek minél teljesebb mértékű kiaknázására is képesnek kell lenniük. Ennek a kettős feladatnak a professzionális színvonalú megoldásához új típusú, „digitalizáló és digitalizált anyaggal dolgozó” néprajzos kutatókra van szükség, akiknek a megjelenése elősegítheti a szakma megújulását. Nemcsak a digitalizált anyaggal dolgozó, hanem a közvetlenül a hálózaton dolgozó néprajzos szakemberek is meg fognak jelenni, s ez újabb minőségi és szakmai problémákat hozhat a felszínre.

Az új képességekkel és készségekkel rendelkező szakemberek képzése már régóta fontos téma a néprajzi szakmai diskurzusban, azonban a megfelelő mennyiségű korszerűen képzett szakember munkába állására – különféle okok miatt – még várunk kell.

A digitális kulturális örökség megosztása

Kézenfekvő, hogy digitalizált formában feldolgozott kulturális örökségünket érdemes másokkal is megosztani az Interneten keresztül. Az Internet közvetítő csatornáin megvalósítható a digitalizált anyag felvázolt funkcióinak egyik legfontosabbika, a nemzeti határokon keresztül kifelé és befelé történő értékközvetítés. Az ezzel kapcsolatos problémák is a fogalmak pontatlanságánál és az ebből adódó zavaroknál kez-

dődnek, a digitalizált anyag minőségével kapcsolatos értékítéleteknél folytatódnak, s végül sorra kell vennünk a kulturális örökség valamely szegmentumához tartozó anyagok digitális feldolgozottsági szintjének a megítélésével kapcsolatos problémákat is.³

A kulturális örökség megjelenéséhez az Interneten háromféle módon közelíthetünk:

- 1) a *kulturális örökség felől* (ide tartozik az irodalom, a festészet, a szobrászat, a zene és az építészet);
- 2) *területi megoszlás szerint* (így megkülönböztethetjük a Magyarországon élő szerzők magyar nyelvű, az országban élő kisebbségek magyar vagy vegyes nyelvű, továbbá a határainkon kívül élő magyarok magyar nyelvű anyagait, valamint a külföldi szerzők magyarokról szóló, idegen nyelven írt szövegeinek fordításait); és
- 3) a *digitalizáltság szintje alapján*.

Az utóbbi szempontból további megkülönböztetést tehetünk bizonyos szintek között.

Első szint: teljesen digitalizált anyagok, amelyeknek valamennyi eleme megtalálható digitálisan⁴, jó minőségben, és valamilyen módon kereshető, adatbázisként kezelhető, nyomtatható, Interneten keresztül elérhető és letölthető.

Második szint: a teljes anyag jó minőségben digitalizált, de nem kellőképpen rendszerezett, vagy nem kereshető, esetleg nem kezelhető adatbázisként, vagy csak nehézkesen érhető el az Interneten.

Harmadik szint: az anyag csak részlegesen elérhető, de legalább 60%-a digitalizált, a többi részére pedig legalább utalás történik, és az Interneten keresztül rálátásunk lehet a teljes képre.

Negyedik szint: nincs, vagy csak nyomokban (kb. 10%-ban) áll rendelkezésre digitalizált anyag, az Interneten keresztül csak tudomást szerezhethetünk az anyagról, vagy annak csak rövid leírását kaphatjuk meg.

Az *online* elérhető magyar kulturális anyag felmérése folyamatban van: az egy kézen megszámálható jó megoldások mellett sajnos többnyire csak szórványos, véletlenszerűen létrehozott és erős forrás-kritikával kezelendő anyagokkal találkozunk. Ez a helyzet azonban viszonylag gyorsan megváltoztatható.

³ Azt, hogy egy tájegység összes népdala archiválva lenne, vagy hogy megtörtént egy költő valamennyi művének digitalizálása, természetesen csak akkor jelenthetjük ki, ha ez a munka offline már teljes mértékben elő volt készítve.

⁴ Például egy költő összes alkotása szövegfájlokban, vagy egy tájegység minden népi tánca videó- és hangformátumban.

A néprajz és az Internet

Az Internet a néprajz számára messze több egyszerű értékközvetítő közegnél. Néprajzi jellegű értékeink megjelenítése az Interneten jelenthet célt és eszközt egyaránt. Olyan eszközt biztosít, ami segítheti a kutatók munkáját is, de főleg arra szolgál, hogy ezeket az értékeket – virtuális kiállítások, multimediális bemutatók segítségével – megjelentesse a nagyközönség és a szakma előtt. Az Internet a néprajz (és az antropológia) számára ugyanakkor igen érdekes kutatási területet is nyújt. Az alábbiakban nagyon röviden megvizsgáljuk az érem mindkét oldalát, csak kulcsszavakkal jelezve a „forró pontokat”, amelyek mögött teljes kutatási irányok és új kihívások rajzolódnak ki.

Az Internet mint eszköz

Ha eszközként tekintünk rá, az Internet a néprajz szempontjából (is) alkalmas

- *az eddigi eredmények közzétételére* (a szakmai publikációk mellett ide tartoznak a virtuális kiállítások és multimediális bemutatók);
- *a kutatás minőségének és hatékonyságának növelésére* (*online* adattárak, múzeumi honlapok, levelezőlisták, *online* csoportmunka, közvetlen információcsere)⁵; továbbá – a megfelelő kritikával –
- *forrásmegosztásra*.

A korábbi eredmények megjelenítése nemcsak közvetett módon (a kiállításokon és bemutatókon keresztül), hanem közvetlenül is fontos szerepet játszik. Ahhoz, hogy a kutatók minél szélesebb köre felhasználhassa az eredményeket, szükség van a *néprajzi szakirodalom* (teljes szövegek, bibliográfiák) digitalizálására – ezt megkönnyíti, hogy sok szöveg esetében már nem kell fizetni jogdíjakat, amelyek általában a digitalizálás legnagyobb költség-tényezői közé tartoznak.

A friss hazai szellemi termékeket vagy legalábbis a kutatási eredményeket és a vizsgálatok összefoglaló értékeléseit – ugyancsak a fenti okok miatt – szintén érdemes *online* megjelentetni valamelyik világnyelven is. *Az online hozzáférés felgyorsítja és kibővíti a tudományos párbeszédet.*⁶

⁵ Miért nincs a néprajztudománynak saját hírlevele, mint pl. a könyvtáros szakmának? (Lásd a KIT hírlevélét és online archívumát: <http://www.gmconsulting.hu/inf/kit/index.html>)

⁶ Erről részletesebben lásd Hernád István 1990-ben megjelent leírását a „scholarly skywriting” jelentőségéről: „A tudományos kommunikáció egész folyamata jelenleg olyan forradalmon megy át, melyet csak a könyvnyomtatás föltalálása által kiváltotthoz hasonlíthatunk. Az elektronikus hálózatoknak a tudományos publikáció területén adódó lehetséges szerepe messze túlmegegy azon, hogy elektronikus folyóiratok elektronikus keresést megengedő archívumait szolgáltatssa.”

Az Internet mint cél

Ha célként vizsgáljuk, az Internet néprajzi szempontból (is) lehet ígéretes kutatási terület. Az Internet mint új kommunikációs csatorna működésének és használatának vizsgálatában nagy lehetőségek rejlenek, főleg a folklorisztika számára. A folklorisztikában jól kidolgozott módszerek állnak rendelkezésre a szövegelemzéshez és a szövegek utóéletének longitudinális vizsgálataihoz, továbbá a szövegek környezetének elemzéséhez is. Ezek *kiforrott tudományos részdiszciplínákat* képviselnek, amelyeknek a megjelenése hiánypótló lehet, elmaradásuk viszont értékvesztést jelent az Internetről szóló tudományos párbeszédben. Előttünk áll egy új, izgalmas kutatási cél, olyan környezetben, ahol minden forrásanyag természetesen digitális szöveg-alapú formában, könnyen vizsgálhatóan jön létre. Hol vannak a speciálisan a magyar nyelvre és a magyar betűkészletre kifejlesztett professzionális szöveg- és variáns-elemző szoftverek? Hol vannak az ezeket kihasználni képes kutatók? (Kulcsszavak: írásbeliség és szóbeliség. Kutatási témák lehetnek ezek egyes altémái, például a viccek vagy a társasági információk e-mailen keresztül való terjedése, továbbá a levelezési kultúra, az *online* és *offline* közösségek élete, a „mi és ők” tudat megnyilvánulásai, valamint az önszabályozás, a cenzúra jelenléte és a negatív hálózati jelenségek jogi előírások, illetve a *netiquette* útján történő szabályozása. Forrásgyűjtő területként szinte bármilyen témában nemcsak az *online* elérhető hihetetlen mennyiségű adat felhasználására gondolhatunk, hanem arra is, hogy az Interneten új műfajok, szerkezetek és tartalmak jelennek meg, amelyeknek az eredete és a motívumai is érdekesek lehetnek a folklorisztika számára. Ezek a műfajok nem a semmiből bukkannak elő, hanem már korábban is megvolt elemek módosulásai. Eredetük és eddigi útjuk felvázolása hiánypótló lenne, hiszen az Internet-kutatásokból leginkább a történetiség és az előzmények keresése hiányzik.

Fontos kutatási terület az írásbeliség közelítése a szóbeliséghez az Internet digitális közegében. Az írásbeliség és a szóbeliség között soha nem volt ilyen keskeny a határvonal: a különféle fórumokon, csevegő-szobákban és levelezőlistákon folyó párbeszéd egyszerre hordják magán az írásbeliség és a szóbeliség jegyeit is.

A világháló nemcsak a folklorisztika számára kínál kutatási területet, hiszen az informatikai kultúra megtettesül magában a hardverben, amelynek külön kultusza van, és gyűjtési irányzatai is megfigyelhetők (például egérpadd-gyűjtő mozgalom, design-kutatás, régi számítógépek gyűjtése). Már körvonalazódik a következő hullám (vagy már itt is van?): a mobil Internet, és felhasználásának legfontosabb eszköze, a mobiltelefon – a saját tárgyi és kulturális jellemzőivel együtt.

Az információs írástudás

Az információs társadalom szakirodalmában és a közéletben egyaránt számos új írástudás- fogalommal találkozunk: információs írástudás (information literacy), digitális írástudás (digital information literacy), számítógépes írástudás (computer literacy), hálózati írástudás (network literacy). Az „írástudás” mindig viszonylagos, és különböző időszakokban mást és mást jelent. A tudás megléte és hiánya között nem éles

határvonal húzódik, hanem széles átmeneti sáv terpeszkedik. A professzionális tudás a számítógép-kezelési ismereteken túl feltételezi az értelmezés, a kiválasztás, a keresés, az adatkezelés, az információ-szervezés és az új elemek hozzáadásával kialakuló értéklánc minden egyes láncszemének meglétét is. A „számítógépes írástudás” kifejezés alatt elsősorban azoknak a készségeknek az együttesét szokás érteni, amelyek a szövegszerkesztő, adatbázis-kezelő, táblázatkezelő és más alkalmazói szoftverek használatához szükségesek, s ezért ebben a kifejezésben az információtechnológiai elemek túlságosan domináns szerephez jutnak. A „digitális írástudás” fogalmához szorosan kapcsolódnak a hálózati kapcsolatok megteremtésére, illetve a multimediális prezentációk és a hipertext létrehozására való készségek. Az „információs írástudás” a technológiai eszközök által közvetített tartalomra is kiterjed.

Az információs írástudásnak (illetve a hiányának) döntő szerepe van a digitális kultúra, a digitális kulturális örökség megteremtésében és elérésében, valamint az Internet hatékony felhasználásában. Az információs írástudás-készség csoportjának körülhatárolása, szintjeinek kitapintása és az ezzel felvérteződő társadalmi rétegek kutatása, továbbá az ehhez tartozó készségek átadásának megkönnyítése elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos kihívást jelent, ami tükröződik a magyar információs társadalom fejlesztésének stratégiájában is.

IRODALOM

- American Library Association. **Presidential Committee on Information Literacy.** Final Report. 17 April 1995. [gopher://ala1.ala.org/00/alagophiv/50417007.document](http://ala1.ala.org/00/alagophiv/50417007.document) World Wide Web, Netscape. January 16, 1998.
- Amstutz, D. - Whitson, D. (1997): "University Faculty and Information Literacy: Who Teaches the Students?" In: *Research Strategies* 15/1: 18-25
- Bjorner, S.N. (1991): "The Information Literacy Curriculum: A Working Model." In: *IATUL Quarterly* 5/1: 150-160.
- Blake, Virgil P. – Tjoumas, R. (eds.) (1990): *Information Literacies for the Twenty, In: First Century*, G.Hall&Co. Boston
- Bruce, C. (1997): *The Seven Faces of Information Literacy*. Adelaide: Auslib Press
- Carbo, T. (1997): *Mediacy: Knowledge and Skills to navigate the Information Highway* UNESCO Info-ethics Proceedings Monte-Carlo, 10-12. March
- Daniel B. (2001): *Information and digital literacies: a review of concepts* In: *Journal of Documentation*, 57/2:218-259.)
- Doyle, C. (1994): *Information Literacy in an Information Society. A Concept for the Information Age*. Educational Resources Information Center (ERIC)
- Hancock, V. (1993): *Information Literacy for Lifelong Learning*. ERIC
- Ianuzzi, P. (1998): *Teaching Information Literacy Skills*. Allyn and Bacon, Boston.
- Kéki B. (1975): *Az írás története*. Gondolat, Budapest.
- L. Kroeber – Clyde K. (1963): *Culture, a critical review of concepts and definitions*, New York
- Levine, K (1987): *The social context of literacy*. (Repr.) ETO: 930.85:003(42) 003(42):930.85 008:003(42)(091) 374(42):008[32](42)"19" Routledge and Kegan Paul XVI, London - New York.

- Mendrinós, R. (1994):** Building Information Literacy Using High Technology: A Guide for Schools and Libraries. Englewood, Co.: Libraries Unlimited
- Stevan, H. (1990):** Scholarly Skywriting and the Prepublication Continuum of Scientific In: *Psychological Science* 1
- Sykes, J.A. (1997):** Library Centers: Teaching Information Literacy, Skills, and Processes, k-6. In: *Libraries Unlimited and Teacher Ideas Press*
- Szerdahelyi I. (1974):** *A mindennapi élet esztétikája*. Budapest
- The pursuit of literacy:** Twelve case-studies of award-winning programmes / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Megjelenés: Paris: UNESCO, 1999
- Tóth, I. Gy.: (1996):** *Mivelhogy magad írást nem tudsz. Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete
- Walter J. Ong (1982):** *Orality and literacy : the technologizing of the world*.

Rab Árpád

Antropológus és etnográfus, az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkatársa. Társadalomtudományi kutató munkája mellett hardveres és szoftveres rendszergazdaként és web-programozóként dolgozik. Az információs társadalomról szóló cikkeiben és tanulmányai-ban egyrészt elméleti oldalról, másrészt az informatikai gyakorlat felől közelíti meg a problémákat. Kutatási témái: az antropológiai és néprajzi kulturális örökség digitalizálása, a magyar kulturális örökség jelenléte az Interneten, a magyar agrárnépesség és a digitális kultúra, az intranetekben és extranetekben folyó kommunikáció – minőség-ellenőrzés, az egyház és az információs társadalom viszonya, tartalomszolgáltatás az általános és középiskolásoknak (*INFINIT Junior*), a diákok részvétele az információs társadalomban. A *Sulina*t kutatócsoport tagja, nemzetközi *Sulina*t programszakértő, az elektronikus kormányzattal kapcsolatos kutatásokban a kormányzati honlapok szakértője. Szakdolgozatát vallásnéptudományból írta. Jelenleg egy antropológiai-néprajzi kutatócsoport felállításán fáradozik.

Ritter Andrea, Fábián Zsolt, Pillók Péter, Hoyer Mária

Felmérés a magyarországi

Internet-használatról: betegség, vagy korosztályra jellemző tünet?*

Az Internet-függőség helyzetének megítélése
két kutatás tükrében

Bevezetés

„Az Internet egy identitás laboratórium” – állítja *Patricia M. Wallace: Internetpszichológia* című könyvében (Wallace, 2002). És valóban: a szerepek és emberek, a nemzetek és korosztályok kavalkádja él benne, néha szabályokkal, néha a szabályok ellen, vagy épp az ellenszabályok szabályai szerint? Mi történik az ember személyiségével a világhálón: végzetesen átalakul, széttöredezve aláhull a feneketlen mélységbe, a háló rabságában vergődve tölti további életét, vagy épp egy új integráció felé halad?

Sok vita zajlik ma erről a köznapi életben és a tudományos közéletben egyaránt. A közgondolkodásban – és így a médiában is – bizonyos tanácsalansággal fogadják az új jelenséget, a negatív példákat kidomborítva félelmet keltenek az átlagemberek között. A tudományos vizsgálatok is lassan indultak el, és először azok is a kóros jelenségek megértése felé fordultak. Az idő múlásával és a szaporodó tapasztalatok hatására azonban ma már a kutatók is árnyaltabban látják a helyzetet. Tanulmányomban két kutatás eredményeit összegezve igyekszem felvázolni a mai magyar helyzetet, a különböző, ezt értelmező elméleti síkokat, és ajánlásokat tenni nemcsak a kóros, de az átlagos, az Internetet éppen hogy használatba vevő fiatal generáció és környezete számára is.

Két fő tudományos nézet uralkodik a túlzott Internet-használatot és így a személyiségkárosodást illetően: az optimisták szerint az Internet- és az egyéb modern eszközök használata egy idő után belesimul majd mindennapi életünkbe, életünk részévé válik, túlzott használata pedig vagy az új okozta múltó tünet, vagy egy előzetesen meglévő pszichés probléma megnyilvánulási formája.

A pesszimista megközelítés ezzel szemben úgy véli, hogy az Internet veszélyes dolog, a személyiség széttöredezéséhez, akár pszichózishoz vagy dependenciához vezethet, a megjelenő Internet-függőség pedig az Internet elterjedésével párhuzamosan rohamosan növekszik majd, különálló betegséggként kezelendő, és a szakembereknek fel kell készülniük ennek az új betegségnek a gyógyítására.

Kutatócsoportunk magyarországi kutatásainak eredményeit összegezve a mi hipotézisünk a következő: „Internet-függőség” helyett legfeljebb kis százalékban előforduló „kóros Internet-használatról” beszélhetünk, amely nem különálló nozológiai egység, hanem egy pszichés problémahalmaz tünete. Az Internet-használat a személyiség új típusú integrációjának lehetőségét hordja magában.

* A tanulmány korábban a Magyar Pszichiátriai Társaság tudományos folyóiratában, a *Psychiatria Hungarica* 2004/02. számában jelent meg.

Társadalom és morális pánik - kitekintés

Ahhoz, hogy megértsük milyen hatással van az Internet használata az ember személyiségére rövidebb-hosszabb távon, hasznos egy kicsit eltávolítva szemlélni a jelenséget, a társadalmi vetületből fokozatosan közelítve megvizsgálni a helyzetet.

Az info-kommunikációs paradigmaváltás korát éljük. A jól megszokott szociális struktúrák, kommunikációs formulák, nyelvi eszközök, információfeldolgozó stratégiák mind-mind változásban vannak az információs társadalom eszközeinek hatására. Talán eddig még soha nem tapasztalt mértékben a tudományos paradigmaváltás azonnal beáramlott mindennapi életünkbe, átalakítva társadalmi szokásainkat. A rohamos változás követése a gondolkodási struktúrák, attitűdök és szemléletmódok olyan mérvű rugalmasságát követeli meg, amely természetes pszichés falakba ütközik. Az új látásmód megszületése tehát itt nem (vagy nem csak) egy tudományos, forradalmi elmülethez kötődik, hanem egyben egy felnövekvő generációhoz is. Egyes megítélések szerint ők a szó szoros értelemben másképp látják a világot, másképp kódolják az őket érő információkat, más stratégiákat használnak feldolgozásukra és más értékrendet is alakítanak ki hatásukra. Felvetődik a kérdés, hogy – a kuhni kétértelmű ábra hasonlatával élve, mely-lyel a paradigmaváltást oly szemléletesen érzékeltette – nem arról van-e szó, hogy amit mi még kacsának látunk, az az e-generáció számára már nyúl? (T. S. Kuhn, 1984)

A társadalom természetesen idegenkedve fogadja a változást: az Internet használata, különösen, ha életmóddá válik, először nagy valószínűséggel morális pánikot vált ki a társadalom egészéből, annak összes velejárójával. A morális pánik megjelenését a társadalomban öt alapvető kritérium jelzi (Goode – Ben-Yehuda, id. Kitzinger):

1. A társadalom egyre inkább érintve érzi magát egy új viselkedésforma megjelenése által.
2. Erre reakcióként ellenséges hangulat uralkodik el a „fenyegető viselkedést” hordozó csoporttal szemben: kialakul a mi-ők szembenállás, a jók és a rosszak ellentéte.
3. A társadalom többé-kevésbé egyetért abban, hogy a veszély valós, amiért a felelősség az adott csoport számlájára írható.
4. Ugyanakkor megfigyelhető bizonyos aránytalanság a jelenség súlyának és a fenyegetettség mértékének összevetésében.
5. Változékonyság, azaz gyakran hirtelen kitörő de sokszor gyorsan tovatűnő közérdeklődés figyelhető meg.

Ha végigtekintjük a morális pánik fenti kritériumait, észrevehetőek az illeszkedések. Az Internet-használók csoportja a maga „titkos” tevékenységével veszélyeztetti „a társadalom idealizált rendjét (hagyományos életmódját vagy alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát)”¹. Kialakul egy szembenállás a használók és nem-használók között. A társadalom úgy éli meg, hogy az új magatartás fenyegeti az „univerzálisan” elfogadott értékeket, ezért harcol megjelenése ellen. Nem képes már eligazodni a gyorsan változó világban, és romlásként éli meg az értékváltást. Úgy érzi, a kollektív engedékenység miatt a társadalom a vesztségbe rohan.

¹ Nemrégiben csoportunk egyik tagját felkérte az egyik kereskedelmi televízió, hogy nyilatkozzon az Internet-függőség kérdésében. Bár a nyilatkozat a jelenség egy differenciáltabb értelmezését sürgette, ők mégis azt az egy mondatot vágták be a műsorba, amely a függőség „borzalmas” jellemzőit írta le.

A média is hozzájárul a morális pánik kialakulásához* a jelenség szenzációkeltő és leegyszerűsítő bemutatásával. A fenyegetést hordozó csoport – jelen esetben az internetezők csoportja – a figyelem középpontjába kerül, az elszigetelt esetek hangsúlyos emlegetése pedig a fennálló veszély eltűlését vonja maga után. A média az egyes esetekből könnyedén von le általános következtetéseket, melyek a társadalom egészében szorongást és elfordulást eredményezhetnek. Az utóbbi években az Internet-használattal összefüggésben a híradások az alábbi pszichés problémákat emelték ki:

- elmagányosodás – depresszió
- a szociális értékek devalválódása (mindennapi érintkezés, család, barátság...)
- az Internet-függőség elterjedtségének túlzott mértéke (a mi kutatásaink ezt egyik esetben sem igazolták), vagy egy-egy Internet-függő tragikus halála, ahogy egy erről szóló híradás időről-időre felröppen. (Mueller, 2000)
- fizikai veszélyek (a fejlődő szervezetre gyakorolt negatív hatás, pl. csontozat, látás...stb.)

A morális pánik azonban az Internet elterjedésével és az ahhoz való „hozzászó-kással” alábbhagy, és a társadalom lassan elfogadja ezt az új formát. Ezt a folyamatot meggyorsíthatja egyrészt a jelenség elterjedése, az „érintettség” okozta befogadó készség növekedése, és legfőképpen a tudományos kutatás, ami segít az előítéletek lebontásában, és a reális veszélyforrások tudatosításában.

Az Internet-függőség magyarországi helyzete

Az ITTK keretén belül működő Internet-pszichológiai kutatócsoportunk két online kutatást végzett az internetezők körében. Mindkettő célja a hazai internetezési szokások felmérése és az Internet-függőség mértékének magyarországi feltérképezése volt. A következőkben az eredmények rövid ismertetésének és értelmezésének segítségével igyekszünk korigálni egyrészt a társadalom egészében élő képet, másrészt felmutatni azokat a valós veszélyforrásokat, amelyekkel ténylegesen foglalkoznunk kell.

Az első online kutatásról és az eredményekről szintén a *Psychiatria Hungarica*-ban jelentettünk meg összefoglaló tanulmányt. (Fábián – Pillók – Ritter – Hoyer, 2002.) Ebben az Ivan Goldberg által az Internet-függőségre meghatározott kritériumokat összevetettük az általunk felvett online kérdőív eredményeivel. Meghatároztuk a minta alapján** a függőség mértékét, ezen felül azonban egyéb jellemzőket is ta-

* A túlzott Internet-használat következtében előálló depresszió és elmagányosodás, az Internet-függőség inkább pszichológizálásnak tűnik, elszigetelt esetek zszurnalisztikai kiemelésének, mintsem egy különálló kórképnek. (Patricia M. Wallace: *The Psychology of the Internet*) Id. John Mueller, Review Essay: <http://www.ucalgary.ca/~iejll/volume4/mueller.html>

** A kérdőív kitöltőit bizonyos weboldalakra kihelyezett banner segítségével toboroztuk. A bannerre kattintók a kérdőív oldalára kerültek és elkezdhettek a kitöltést. Ennek a kiválasztási módszernek köszönhetően nem mondhatjuk azt, hogy a magyar internetezők közül mindenkinek egyenlő – legalábbis ismert, nem nulla – esélye volt arra, hogy kitöltse kérdőívünket, tehát nem tekinthetjük a kapott eredményeket reprezentatívnak a magyarországi internetezőkre.

láltunk, amelyek az Internet használatának zavaráról árulkodnak. A függőségen kívül további két alcsoportot különítettünk el a használó személyiség jellemzőinek alapján. A vizsgálat érdekességét adta, hogy néhány személyes interjú is készült magas pontszámot elért felhasználókkal, amely során a mélyinterjú mellett CPI és DIS^{***} teszt is felvételre került. Az abban kapott eredmények bár nem reprezentatívak, de mindenképpen árnyalják az online kérdőív nyújtotta képet.

Az első kutatásunk alkalmával a tesztet 1714-en töltötték ki értékelhetően. A mintában a klasszikus értelemben vett „Internet-függőség” (itt a már nemzetközileg felállított diagnosztikai szempontokat vettük figyelembe – Ivan Goldberg) mértéke 6% volt. Ez az eredmény pár %-al kisebb volt a nemzetközi adatokénál. A figyelemreméltó azonban ezen felül az volt, hogy míg a tipikus Internet-használó 20-30 év közötti, felsőfokú végzettségű vagy egyetemre járó, az Internetet munkaeszközként használó személy, addig a kóros Internet-használók 50%-a 20 év alatti, általában csak befejezett általános iskolai tanulmányokkal rendelkező fiatal, akinek nem feltétlenül szükséges munkájához/tanulásához az Internet, és legtöbbit otthonról használja a világhálót. Ez a populáció ugyanakkor az egész minta mindössze 22%-át tette ki. Szembeszökő különbség volt továbbá az átlag internetezők és az ún. függők között, hogy míg a normál Internet-használó leginkább információszerzésre és levelezésre használja a netet, addig a függők és egyéb zavarokban szenvedők kedvelt időtöltése a csevegés és a játék, tehát a *net interaktív funkcióinak* használata volt.

Csoportunk 2002-ben az eredmények tükrében egy új kérdőívet dolgozott ki, melyet szintén a neten tettünk közzé. Ezúttal a tesztet lényegesen többen töltötték ki, a mintegy 7600 kitöltő közül 5617 kérdőívet vontuk be az elemzésbe. Néhány eredmény a vizsgálatból:

	<i>nem károsodik</i>	<i>károsodik</i>	Átlagosan
Férfi	78	83	79
Nő	22	17	21
Összesen	100	100	100

Ha nem is nagymértékben, de a nők esetében alacsonyabb a károsodók aránya.

károsodik és nem károsodik	Életkor
nem károsodik	25,14
károsodik	22,80
Total	24,81

A károsodók átlagéletkora 3 évvel alacsonyabb.

^{***} DIS (= Diagnostic Interview Schedule) az Amerikai Pszichiátriai Társaság által kiadott DSM (=Diagnostic and Statistical Manual, a pszichiátriai betegségek diagnosztikai kritériumait tartalmazó kézikönyv) mellékleteként megjelenő diagnosztikai segédeszköz. Faktoranalízist és klaszter-elemzést végeztünk SPSS programcsomag segítségével.

<i>Milyen képzésben vesz Ön részt?</i>	<i>nem károsodik</i>	<i>károsodik</i>	<i>Átlagosan</i>
Általános iskola	3	5	3
Szakk munkásképző iskola	1	1	1
Szakközépiskola	7	13	8
Gimnázium	12	20	13
Főiskolai képzés	17	13	17
Egyetemi képzés	15	11	15
Posztgraduális, doktori képzés	3	1	3
Szakképesítést nyújtó tanfolyam	3	4	3
Egyéb iskola, tanfolyam	6	5	6
Nem veszek részt képzésben	33	27	32
Összesen	100	100	100

A gimnazisták, a szakközépiskolába járók és a főiskolások, tehát a fiatalabb korosztály érzi leginkább károsítóknak az Internet-használatot.

<i>Hol Internetezik Ön a legtöbbet?</i>	<i>nem károsodik</i>	<i>károsodik</i>	<i>Átlagosan</i>
Iskolában/egyetemen	4	3	4
Munkahelyen	33	13	30
Otthon	63	83	66
Kávézóban, könyvtárban	1	1	1
Teleházban	0		0

Munkahelyen nagyon alacsony a károsodók aránya, otthon viszont nagyon magas.

<i>Mire használja legtöbbet az Internetet?</i>	<i>nem károsodik</i>	<i>károsodik</i>	<i>Átlagosan</i>
Böngészés	17	15	17
Információszerzés	36	20	34
Levelezés	13	6	12
Csevegés	20	34	22
Hálózati játékok	12	22	13
Multimédiás chat	1	3	1
Összesen	100	100	100

A csetelők és a játékosok a két vezető Internet-használat.

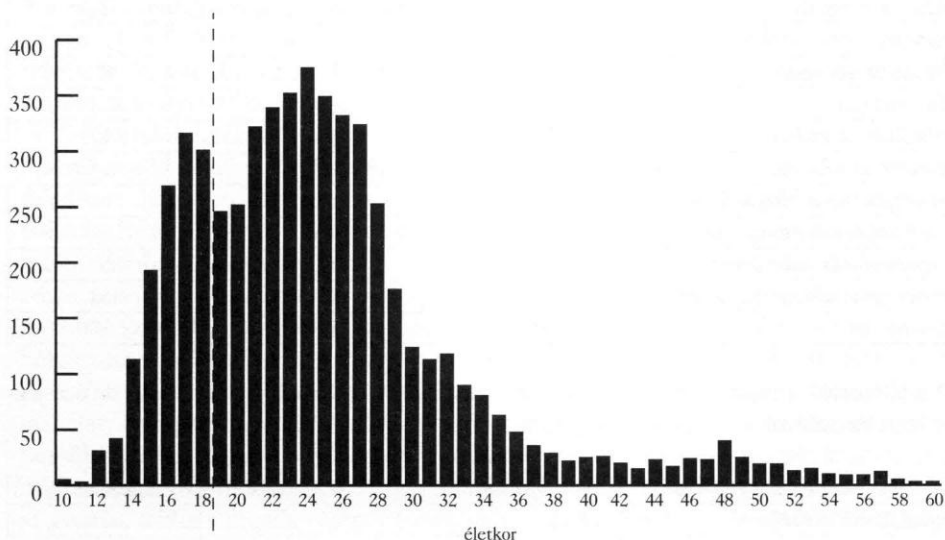
A fenti eredmények egyértelműen a fiatal korosztály nagyobb érintettségét mutatták, ezért ezt a csoportot tüzetesebben is megvizsgáltuk.

Az egész mintából 1282-en estek a 20 év alatti, középiskoláit végző fiatalok körébe. A relevánsan értékelhető válaszok a 11-12 éves korosztálytól jelennek meg, 16 éves kortól pedig évenkénti számarányuk meghaladja az egész minta 5%-át.

A jelenleg vizsgált korosztály az egész minta 22%-a, ami megegyezik az első kutatásban kapott eredménnyel. A fiatal válaszolók legnagyobb arányban gimnazisták (13%), de számottevő a szakközépiskolába járók (8%), sőt még az általános iskolások

1. ábra

A válaszolók száma és életkora

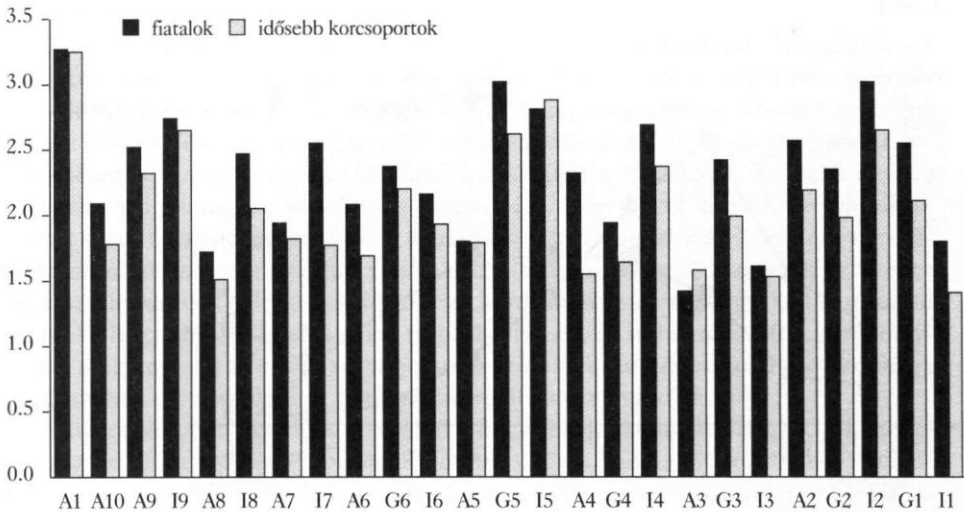

aránya is (3%). A fiatalok fele-fele arányban mondták azt, hogy tanulmányaikhoz szükséges a net használata, ami egy kicsit bepillantást enged abba is, hogy az oktatás során milyen mértékben kívánják meg tőlük az Internet, mint információforrás felhasználását. A fiatalok átlagban 3,5 éve használják az Internetet, naponta átlag 5,2 órán át (ez az idősebbek között valamivel kevesebb, 4,6 óra). Az Internet elterjedését mutatja, hogy 96%-uk otthonról használja legtöbbször a világhálót, ami nagyon érdekes eredmény ahhoz képest, hogy ez az arány két évvel ezelőtt még csak 46% volt. És mint az első esetben is, legfőképpen csevegésre ill. hálózati játékokra, bár elég magas azok aránya is, akik a böngészést és az információszerzést jelölték meg preferált tevékenységnek. Az eredmények tehát most is nagyon hasonlóak voltak a két évvel ezelőttihez, mindamelllett, hogy sokkal nagyobb volt a vizsgált minta.

Az egyes kérdésekre adható válaszok az 1-től 5-ig terjedő skálán mozogtak. A fiatal korosztályt összehasonlítva az idősebb korosztállyal megfigyelhető, hogy a fiatalok átlagban szinte minden kérdésre magasabb pontszámot adtak a felnőttekhez képest. Különösen jellemző volt ez a közösségi érzésre vonatkozó kérdésnél (3,02 és 2,62), valamint a viselkedés kontrolljára vonatkozó két kérdés esetében, ahol a csetelés közbeni indulataira kérdeztünk rá („milyen gyakran fordul elő, hogy csetelés közben indulatait trágár szavakkal fejezi ki”: 2,55 és 1,77), illetve amely a technikai problémák fellépése következtében megszakadt Internet-kapcsolat miatti indulataira vonatkozott (3,02 és 2,65). Két esetben volt fordított ez az arány: szinte megegyezett, de mégis alacsonyabb átlag jött ki a szexuális oldalak látogatására (nem igaz tehát, hogy a fiatalok szívesebben nézegetik az ilyen tartalmú oldalakat – átlagaik 2,81 és 2,88 volt), valamint annál a kérdésnél, hogy „előnyben részesíti-e az Internet nyújtotta szórakozást a partnerével való időtöltéssel szemben”. Bár erre a kérdésre mindkét korosztály alacsony pontszámot adott, tehát az internetezők általában nem hanyagolják el valós kapcsolataikat a virtuálisak rovására, a fiatalok pontszám átlaga 0,16-dal

2. ábra

Az egyes kérdésekre adott válaszok átlagpontszámai a fiatalok és az idősebb korcsoportok között

kevesebb volt idősebb társaiknál (1,42 és 1,58). Az időkorlátra vonatkozó kérdésnél („több időt töltött, mint amennyit előzőleg szándékozott”: 3,27 és 3,25) mindkét korcsoportban megemelkedett értéket találtunk.

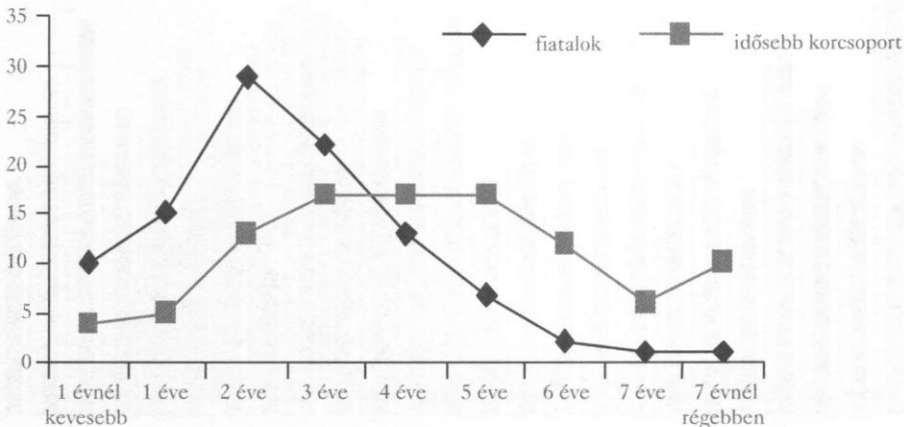
Megvizsgáltuk az egyes kérdésekre adott pontszám átlagokat annak fényében is, hogy hány órát interneteznek naponta. Az egész mintát vizsgálva az átlagpontszámok egyenesen emelkedtek az eltöltött idő függvényében, tehát aki többet internetezik egy nap, az magasabb pontszámokat adott a feltett kérdésekre. Ez a tendencia szinte töretlenül érvényesült egészen a napi 7 óra internetezésig, amikor a pontszámok az ellenkezőjébe fordultak. Különösen a 8 órás internetezésnél figyelhető meg valamiféle „habituáció”, amikor már a személynek nem jelent megerhelést a hosszabb idő. A fiatalok esetében ez kissé másként alakult: az egyes kérdésekre adott átlagpontok időről időre megtorpannak, majd ismét emelkednek, sokkal elszórtabban, mint a felnőttek esetében. Itt azonban van egy határozott törés a napi 3 órás Internet-használatnál is, azaz a pontok az első két órában emelkednek, míg a harmadikban negatívba fordulnak majd ismét növekszenek. A következő szakadás a fiatalok esetében a 8-9. óra körül figyelhető meg, tehát valamivel később, mint a felnőtteknél.

A tesztre maximálisan 125 pontot lehetett kapni. Az adatok mélyebb, többváltozós módszerekkel történő elemzését követően az egyértelműen kóros Internet-használat ponthatáraként 100 pontot kaptunk. Ide a fiatalok mindössze 4%-a esett. Azok, akik nem teljesítik a kóros Internet-használat minden kritériumát, de „érintetteknek” tekinthetők (80 pont fölött) a minta 14%-át teszik ki. A tendencia tehát nem növekszik, hanem nagyjából azonos szinten stagnál. Általában 1-3 éve használják a netet, de érdekes eredmény, hogy a 100 pont feletti eredményt elérték közül 10,9%-ban 7 éve, vagy régebben interneteznek. Egyértelműen kimutatható volt, hogy a

magas pontszámot értek leginkább a csevegést és hálózati játékokat preferálják, ennek aránya 58,7 illetve 21,7% volt.

3. ábra

A kérdőívre adott pontszámok %-os aránya a fiatalok és az idősebb korosztály esetében

Fiatal korosztály		Idősebb korosztály	
pontszám	előfordulási gyakoriság %	pontszám	előfordulási gyakoriság
26-50	44	26-50	54
51-80	42	51-80	39
81-100	10	81-100	5
101-125	4	101-125	2

Összegezve a kóros Internet-használó jellemzői a következők: (az egész minta 2-7%-a!)

- férfi
- átlagéletkoruk 3 évvel alacsonyabb a normál felhasználóknál
- közel fele budapesti, 92%-uk városban él
- közel 50% dolgozik
- ugyanakkor 2/3-uk tanuló is valahol
- közel 50% a 20 év alatti korosztályba tartozik
- több mint fele a csoportnak úgy véli, hogy nem kell munkájához az Internet
- 41%-uknak 20.000 Ft vagy kevesebb a havi nettó jövedelme – életkor és diák-ság (2002-es adat)
- 93% otthon, 40%-uk pedig iskolában (is) internetezik
- 85%-uk 4 órát vagy többet internetezik naponta
- 77%-uk cseveg, 53%-uk hálózati játékokon játszik leginkább.

Értelmezés

Természetesen ezek az eredmények nem azt jelentik, hogy nem kell a kóros Internet használókkal foglalkoznunk.

Mint a válaszolók átlag életkorából is látszik, a net a fiatalok birodalma, akik azt elsősorban kommunikációs eszközként használják. Barátokat keresnek a számukra készült oldalakon, csetelnek, információkat gyűjtenek, programokat töltenek le és játszanak. Érdeklődési körük életkorukból fakad: a szabadidő eltöltésére vonatkozó információkeresés, a zene, koncertek, mozi, bulik, játéokra vonatkozik. Érdekes, de ez a kutatás nem igazolta azt az előzetes elképzelést, hogy egyik kedvelt szórakozásuk lenne a szexoldalak nézegetése. Még általában a partnerükkel való időöltést sem hanyagolják el az Internet nyújtotta szórakozás rovására. Viszont magasabb értékeket adtak az életkorukból tipikusan következő kérdésekre: miszerint gyakrabban fordul náluk elő, hogy átélik a közösséghez tartozás érzését, és indulataikat frusztrált helyzetben még kevésbé képesek szabályozni. A felnőttekhez képest az összes kérdésre adott, enyhén megemelkedett pontszámátalgaik is ezt mutatják.

Tulajdonképpen egy tipikus serdülő – fiatal felnőtt képe rajzolódik ki, aki elszakadva szüleitől és lázadva a társadalmi normák ellen a kortárs csoportok felé fordul – ami történetesen lehet az Interneten is – a maga vehemens eszközeivel, mert létszüksége a benne dülő feszültségek levezetése. Az online közösségekben kielégül intimítási és valahová tartozási igénye, kipróbálhatja magát különböző szerepekben, ami identitása kialakításában segít neki, közben intellektualizmusát is használja, és kiváló szociális skilleket sajátít el a számítógép-Internet kezelésétől kezdve a toleranciáig, amit a különböző emberekkel, népekkel történő kommunikáció alakít ki benne.

További értelmezési lehetőségek

A pszichoanalitikus értelmezési keret szerint is elképzelhető, hogy egy kialakulatlan személyiség, találkozva az Internet néha „álomszerű” világával, tartósan regresszív állapotba kerül, és így pszichés problémái előtérbe kerülnek. A számítógépezés hordoz magában valamifajta örvény jelleget, az ember könnyen belesodródik az új és új ingerek befogadásába. Ezért van az, hogy a legtöbben hiába próbálják meg előre megszabni a tevékenységre fordított időt, amikor ott vannak, képtelenek azt betartani. Ez a „kutatási ösztön” a fiatalokra hatványozottan jellemző, és nem is okoz problémát, ha kanalizált, és kontroll alatt tartott. A regresszió, azaz egy korábbi én-állapotra való visszaesés során a belső szubjektív világ és a külső, objektív világ összekeveredik, az élmény mintegy „köztes térben” mozog. A valóság elfogadását sok esetben megkönnyíti egy-egy „potenciális térben” való időleges lét, ami a csecsemőkort követően a „játszás” és később a művészet, a kulturális élmény tere (D. W. Winnicott, 1999).

Az Internet a maga sajátosságaival, mindenki számára elérhetően, megfelelő használat esetén kiváló tere lehet ennek. Az itt és más hasonló helyzetben átélt állapot, ha hosszabb ideig fennmarad, két irányba dőlhet el: vagy a tünetképzés felé, azaz a személy valamilyen pszichés zavart kezd mutatni, vagy valamilyen alkotás, produktum felé, ami gazdagítja személyiségét. Így ez nemcsak negatív, de pozitív is le-

het, hiszen ebből az állapotból születnek meg a nagy teljesítmények, az új produktumok, az igazi felfedezések is (M. Bálint, 1994).

Milyen jegyei vannak az internetes regresszióknak? Norman N. Holland Internet-kutató szerint a használat pozitívumai a nagylelkűség és a nyitottság, míg negatívumai közé sorolandók az agresszív lángholás, a szexuális zaklatás és a megnövekedett sebezhetetlenség érzése. Az anonimitásból következik a gátlások hiánya és ezzel együtt a regresszió. Ezen a területen egyébként a nők és a férfiak másképp reagálnak: míg a nők legfőképpen egy használati eszköznek tekintik a számítógépet és annak funkcióit, addig a férfiak fantáziái fallikus erővel ruházzák fel azt. (A felhasználók szinte kivétel nélkül férfi nevet adnak a számítógépnek, bár érdekes, hogy ezzel szemben a befogadó, passzív lemezmeghajtónak pedig mindig nőit.) Nárcisztikus, animisztikus, kvázi humán kapcsolatot alakítanak ki, amikor a gép valami a tárgy és a személy között – ideális partner, igaz barát, jó szülő... Mindezek kihatnak az Interneten zajló kommunikációra – a regresszió és a dependencia bátorítói. Hasonlíthatnak a gyónásra, vagy egy pszichoanalitikus terápiára. „Elbűvölő házassága a legszofisztikáltabb humán technológiájának és a mi félvad, állati pszichénknek.” (N. N. Holland, 1996).

Létezik tehát „jóindulatú” és „rosszindulatú” regresszió. Az előbbi a megismerésre irányul, és mint ilyen a személyiséget építő, az utóbbi pedig az öncélú vágyteljesítést szolgálja a maga kielégíthetetlen szükségleteivel, és sok esetben a függőséghez hasonló állapotok kialakulásához vezet. A személy regressziójának minősége azonban nem attól a csatornától függ, amelyet kiválaszt a kiélésére. Az Internet tehát csupán az az eszköz, amely ha sokkal erősebben és gyorsabban is, mint más módok (pl. egy kedvelt sport, vagy kártyajáték...), de kiváltja ezt az állapotot. Mint a vizsgálatokból láttuk, az esetek nagy részében ez nem okoz problémát, bár az Internet húzóereje egyébként is az átlagnál jobban igénybe veszi a normál tartományba tartozó személyiségeket is. Mivel a regresszióknak azonban van egy tárgykapcsolati (interperszonális) vonatkozása is (M. Bálint, 1994), azaz nem mindegy, hogy az adott megnyilvánulást hogyan fogadja a környezet, tehetünk azért, hogy a kórosan reagáló személyeket és általában az Internet-használókat átsegítsük ezen az állapoton.

Visszatérve tehát a nyers adatokhoz: 1. Az Internet-függőség elterjedtsége úgy tűnik, a várakozásokkal ellentétben nem nő, hanem stagnál. 2. A függőség mértéke 6-7% az összes Internet-használóra vetítve. 3. Az Internet-függőség jegyeit magán hordozó felhasználók mintegy 50%-a a 20 év alatti korosztályhoz tartozik, azaz a középiskoláit végző fiatal. 4. A „maradék” 94% mintegy 20%-a tartozik ugyanebbe a fiatal korosztályba, de a többiek is inkább a fiatal felnőttek közé sorolandók (lásd 1. ábra) 5. Az egész fiatal korosztályt tekintve jobban megérthetjük viselkedési mintázataikat, és sokat tehetünk azért, hogy számukra az Internet használata mind kevesebb veszélyforrást hordozzon.

Ajánlások

1. Az Internet-függőség kezelésére: Az Internet-kutatók szemléletüktől függően fogalmazzák meg ajánlásaikat, melyek betartásával véleményük szerint meggyó-

gyíthatóak a használat okozta anomáliák. Elsőként az e területen működő szakemberek közül Kimberly Youngot idézzük, aki betegségnek tekinti az Internet túlzott használatát és magatartásterápia segítségével orvosolja azt. A következő javallatokat teszi az Internet-függőség leküzdésére:

1. A probléma tudatosítása: első lépés, hogy az Internet-függőségben szenvedő személy felismerje az alapvető szimptomákat a túlzott Internet-használattal kapcsolatban.
2. A problémával való azonosulás, igény az attól való megszabadulásra – betegség tudat kialakulása. Tudatosítania kell magában, hogy a problémák elől való menekülés, amit az Internet segítségével akart eddig végezhivni, nem oldja meg azokat.
3. Terv kidolgozása a problémától való megszabadulásra.
4. A kidolgozott terv alapján kognitív terápiás eszközökkel lassan vissza kell szorítani a túlzott Internet-használat mértékét a megfelelő szintre (J. R. Ferris, 2001).

A kóros Internet-használatot véleményünk szerint elsősorban ott kell megragadni, ahol a probléma keletkezik: az Interneten. Megsegítésükre virtuális klinikákat kellene felállítani, ahova szabadon és eleinte anonim módon fordulhatnak. A felkészült szakemberek a megszokott csatornán keresztül a megszokott módon közelíthetik meg a problémát, és adhatnak tanácsot. Szükség esetén ezen bevezető szakaszt követheti a „real time” terápia, egy-egy háttérintézmény felkészült szakembereinek bevonásával.

Gyanítható azonban, hogy a fiatal Internet-használók nagyobb része a függőség jegeit magán hordozó magatartásmintákat az identitás megszilárdulásával és a felnőtt szerepek megkezdésével elhagyja. Ekkor már a számítógép- és az Internet használata nem cél, hanem egy jól begyakorolt eszköz lesz.

Mint már bemutattuk, a mi kutatásaink szerint a kóros Internet-használat csak kis hányadát érinti a felhasználóknak. A környezet azonban ettől függetlenül is alkalmazhat néhány stratégiát, amely megóvjá az Internetet túlzott mértékben használókat (vagy egyáltalán a fiatal felhasználókat) annak komolyabb következményeitől.

1. A szociálisan pozitív, hasznos tevékenységformák megerősítése: A fiatalok a szakemberek megítélése szerint tehát erősen narcisztikus beállítottságúak, koruknál fogva önértékelésük labilis, hiszen a hirtelen testi-lelki változások összezúzták addigi énképüket. Rendkívüli mértékben szükségük van a külső, pozitív megerősítésre énjük építése érdekében. Ha a társadalom, a szűkebb és tágabb környezet elítéléssel, negatívan viszonyul cselekedeteikhez, az inkább csak ellenállást szül. Éppen ezért a szociálisan pozitív, vagy netán hasznos tevékenységeiket bátorítani kell, ami további energiákat szabadít fel személyiségük alakításra.
2. Célorientált feladatok kitzűzése: Már amerikai kutatók is felhívták arra a figyelmet, hogy nem elég arról gondoskodni, hogy az iskolák kellő mértékben fel legyenek szerelve gépekkel és az információs társadalom nyújtotta eszköztárral, de hangsúlyt kell fektetni arra is, hogy a gyerekek minél több célorientált feladatot kapjanak, amiket ezen eszközök segítségével teljesíthetnek. Ezzel nemcsak intellektuális képességeiket és gyakorlati tudásukat bővíthe-

tik, de megtanulják azt is, milyen lehetőségeket rejt magában a net használata, ami adott esetben megvédheti őket a céltalan időtöltés húzó erejétől. A feladatoknak nem kell feltétlenül az iskolai tananyaghoz kapcsolódnuk, lehet az egy kivételes teljesítmény (pl. az osztály weblapjának megszerkesztése), ami egyben saját produktumukká válik.

3. Kanalizált interaktivitás: Az előzőhöz szorosan kapcsolódva kell minél inkább bevezetni a mederbe terelt interaktív tevékenységek gyakorlását. Érdekes, de épp az interaktív tevékenységek azok, amelyeknek gyakorlása a kóros használat felé viszi az egyént. Ugyanakkor minden pedagógiai, szociológiai és pszichológiai megfontolás az interaktív funkciók gyakorlását szorgalmazza. Még sincs feloldhatatlan ellentét a két jelenség között: az interaktivitás valóban a legfontosabb, és egyben a legvonzóbb értéke az Internetnek. Nem a korlátozásával, hanem a célszerű felhasználásával érhető el, hogy mindenki megfelelően bánni tudjon vele. Nagy szerepe van ebben a tudatos környezetnek, amely jobban tisztában van a lehetőségekkel és hátulütőkkel, és így segíti a felhasználókat.
4. A veszélyek tudatosítása, felvilágosítás: Az Internet használatának megtanításával párhuzamosan tudatosítanunk kell, hogy milyen veszélyeket rejthet magában. Gondolunk itt a jogi vonatkozásokra, de ide sorolandók a pszichés rizikófaktorok is, amelyekről való tudás szintén egyfajta védettséget adnak a használatkor.
5. Mentálhigiénés hálózat létrehozása az Interneten: Úgy hisszük, nagyban hozzájárulna az Internet kiegyensúlyozott elterjedéséhez, és a problémamentes használathoz, ha a neten könnyen elérhető, autentikus webkikötők jönnének létre, amelyek szabadon elérhetőek lennének a felhasználók igényei szerint. A segítő szolgálatok mintegy világítótornyokként igazítanák el a megakadt felhasználót. Az online tanácsadás nem csak az Internet-függőségre nyújtana megoldást, de jól érezhetően befolyásolná a lakosság pszichológiai kultúráját is, és tudatosítaná a problémákkal való szembenézés lehetőségeit.

Összegzés

Az Internet már nem csupán egy új technológia, de egy új globális kultúra kiteljesedése is, amelyben az idő, a tér, a határok és a személyiség fogalmának átrendeződése folyik. Egyes vélekedések szerint, míg a való világot az elidegenedés és az individualizmus, addig az Internetet a közösséghez, a kommunikációhoz való visszatérés jellemzi (M. Strangelove, 1994). A netet jellemző újfajta közösségépítés és kommunikáció tulajdonképpen felfogható lázadásként is az ellen a nárcisztikus üresség ellen, amely a XX. század végi embert olyannyira jellemezte. Lehet, hogy „korunk önimádó személyisége” (C. Lasch, 1984) leáldozóban van, és valóban egy új, integráltabb személyiség kialakulása előtt nyílik meg az út? A válaszokat bizonyára hosszabb távon lehet majd meghozni.

Kutatásaink nem igazolták azt a nagyfokú veszélyt, amelyet a társadalom és a média közvetít. Az eredményekből kitűnik, hogy ugyanúgy, ahogy maga az internetezés is a fiatal korosztály sajátja, a belőle eredő problémák is inkább rájuk jellemzőek, és az ő személyiségük sajátosságaira rímelnek. Fontos következtetés lehet ez,

hiszen nemcsak közelebb visz a problémás esetek megoldásához, de a prevenciót is nagymértékben szolgálja. Egy újabb esély, hogy az információs társadalomba most belépő generációt felkészültebben vezessük be annak rejtelmeibe.

IRODALOM

- Wallace, P (2002): *Az Internet pszichológiája*. Osiris, Budapest.
- Kuhn, Thomas S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat. Budapest.
- Kitzinger, D (2000): A morális pánik elmélete. Replika. 40. szám
- John, M (2000): Review Essay: The Psychology of the Internet by Patricia M. Wallace, In: *International Electronic Journal For Leadership in Learning* 4/3.
<http://www.ucalgary.ca/~iejll/volume4/mueller.html>
- Fábián Zs. - Pillók P. - Ritter A. - Hoyer M. (2002): Felmérés a magyarországi Internet-használatról – szociálpszichológiai és pszichopatológiai vonatkozások. In: *Psychiatria Hungarica* 17 (6):599-606
- Winnicott, D.W.(1999): *Játás és valóság*. Budapest, Animula.
- Bálint, M. (1994): *Az östörés. A regresszió terápiás vonatkozásai*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Norman N. Holland (1996): The Internet Regression, In: *Psychomedia*;
<http://www.psychomedia.it/pm/telecomm/telematic/holland2.htm>
- Jennifer R. Ferris (2003): Internet Addiction Disorder: Causes, Symptoms, and Consequences; <http://www.chem.vt.edu/chem-dept/dessy/honors/papers/ferris.html>
- Strangelove, Michael (1994): A nélkülözhetetlen Internet. Replika, 13-14.
- Lasch, Christopher (1984): *Az önimádat társadalma*. Budapest, Európa kiadó.

Ritter Andrea

Pszichológus, az ITTK Internetpszichológiai Kutatócsoportjának vezetője. 1987-ben szerezte meg diplomáját, majd 1993-ban a klinikai szakpszichológusi képesítést. Dolgozott pszichiátriai osztályon és különböző ambulanciákon. 1999 és 2003 között az ITTK vezető kutatója volt. 2000-ben megszervezte és fél évig vezette az *sos.index.hu* lelki tanácsadó szolgáltatást. 2003-tól a Nemzeti Digitális Adattár Programiroda vezetője.

Fábián Zsolt

1993-ban szerzett orvosi diplomát. 1998-ban pszichiátriai, majd 2000-ben addiktológiai szakvizsgát tett. 1994-1998 között az Országos Addiktológiai Intézet, 1998-tól az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet munkatársa. 2000-ben felsőfokú pszichodráma vezetői képesítést szerzett. 1998-tól pszichiátriai oktató munkát végez.

Pillók Péter

Szociológus, a Mobilitás Ifjúságkutató Iroda munkatársa. Az ELTE Szociológiai Intézetben végzett, jelenleg is az ELTE Doktori Iskolájának hallgatója, disszertációját survey módszertanból írja. Számos kutatásban vett részt módszertani szakértőként. Az ITTK keretein belül több projektben vállal szerepet, az Internetpszichológiai Kutatócsoportjának tagja. Érdeklődési területe a kutatómódszertan, elsősorban az online kutatási módszerek. Több publikáció szerzője, az ELTE TáTK előadója.

Hoyer Mária

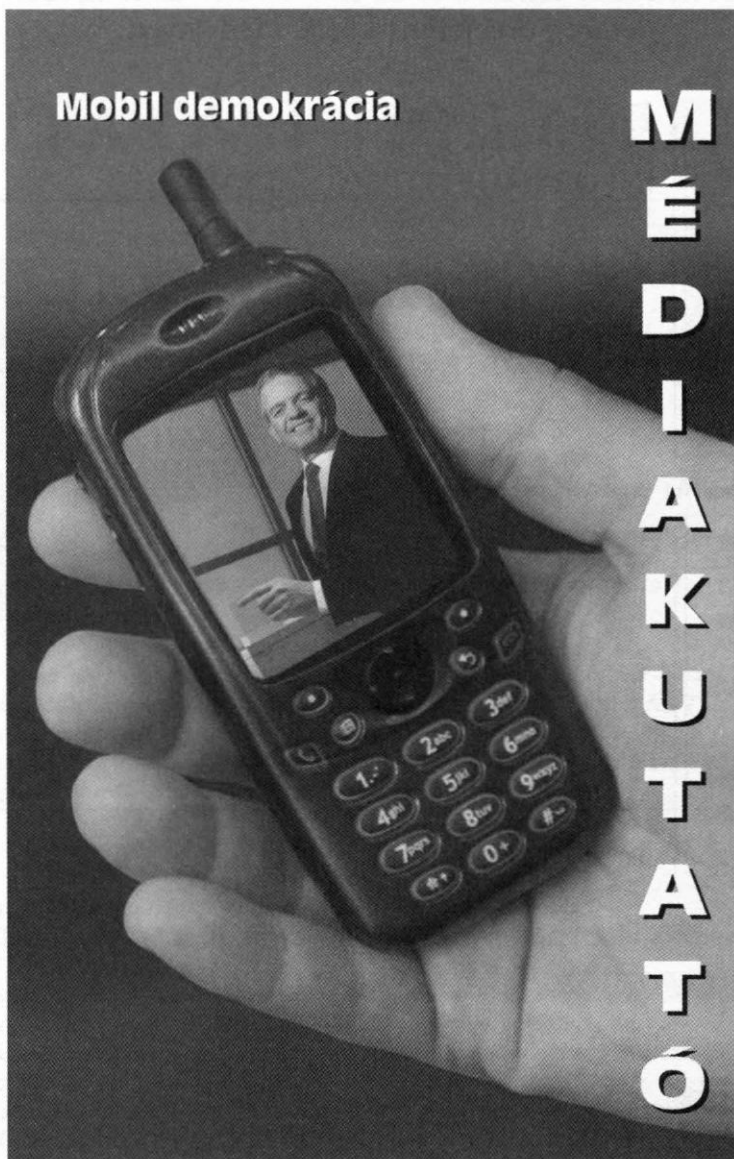
Klinikai addiktológiai szakpszichológus a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetnél. Pszichológusként 15 éve foglalkozik droghasználó fiatalok gyógykezelésével, hozzátartozói konzultációval, drogprevencióval. Rendszeresen publikál különböző szaklapokban, ill. szakkönyvekben. Különböző kutatások keretében vizsgálta a drogfogyasztás személyiség-lélektani hátterét, a lakótelepen élő fiatalok drog és alkoholfogyasztási szokásait, valamint a droghasználat és teljesítmény összefüggéseit. Jelenleg a nemi szerepek változásait, és ezek hatását próbálja elemezni a szenvedélybetegségek kialakulásában. Érdeklődési területe kiterjed az úgynevezett viselkedéses addikciókra is (a nem kémiai anyagoktól való függőségre), például az Internet-függőség vizsgálatára.

Egyetemi oktatóként hetedik éve tanít szociális munkásokat, pszichológusokat különböző addiktológiai kurzusokon.

Szakmai meggyőződése szerint a klinikai tapasztalatok jól hasznosíthatók a prevenció területén is.

Mobil demokrácia

**M
É
D
I
A
K
U
T
A
T
Ó**

MEGJELENT A MÉDIAKUTATÓ LEGFRISSEBB SZÁMA

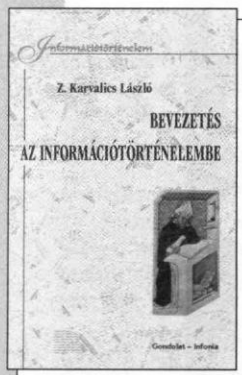
A TARTALOMBÓL:

Sükösd Miklós, Erdős Ildikó, Kumin Ferenc, Csont Szandra, Sengel Ferenc, L. László János és Vég Olga a mobil demokráciáról; Györffy Miklós, Martin József és Wisinger István a rendszerváltás médiájáról; Vályi Gábor a kulturális globalizáció és az internet kapcsolatáról; Terestyéni Tamás a magyar sajtó romaképéről; Thor Woje a norvég sajtóetikai bizottságról

Kapható a nagyobb könyvesboltokban és újságosoknál, vagy megrendelhető a mediak@mail.datanet.hu címen és a (06 1) 270 34 21-es telefon-/faxszámon. Ára 600 Ft (előfizetőknek 500 Ft).

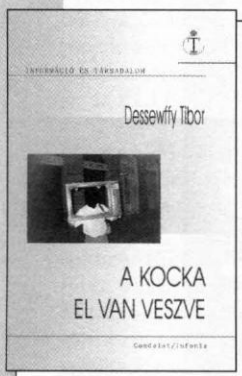
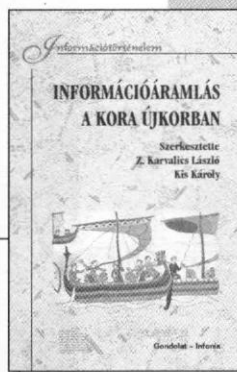

A GONDOLAT KIADÓ és az INFONIA ALAPÍTVÁNY
nemrég megjelent közös kiadványai:

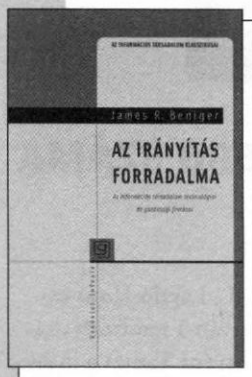
Z. Karvalics László:
BEVEZETÉS AZ
INFORMÁCIÓTÖRTÉNELEMBE
248 oldal, kartonált, 2390.-Ft.

Z. Karvalics László -
Kiss Károly (szerk.):
INFORMÁCIÓÁRAMLÁS
A KORA ÚJKORBAN
196 oldal, kartonált, 2290.-Ft.

Dessewffy Tibor:
A KOCKA EL VAN VESZVE
2., bővített és átdolgozott kiadás
306 oldal, kartonált, 2480.-Ft

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KLASSZIKUSAI
sorozat rövidesen megjelenő kötetei:

James R. Beniger:
AZ IRÁNYÍTÁS FORRADALMA
758 oldal, keménytető, 4290.-Ft.

Armand Mattelart:
AZ INFORMÁCIÓS
TÁRSADALOM TÖRTÉNETE
200 oldal, keménytető, 2890.-Ft.

A kiadványok megvásárolhatók a kiadó mintaboltjában:
(Osiris Könyvesház, Bp. V. Veres Pálné u. 4-6.),
a jobb könyvesboltokban, illetve megrendelhetők a kiadónál:
(1088 Budapest, Bródy S. u. 16, tel.: 338-3544,
e-mail: gondolat@gondolat.axelero.net)

KUTATÁSI JELENTÉS 26

INFINIT Kutatási Jelentés

Kiadja: az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ
Infinít Műhelye

INFOKOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK – FÓKUSZBAN A TÁRSADALOM

Már látom a fényt az alagút végén...
A magyarországi lakosság internet- és PC-ellátottsága a legfrissebb
adatok tükrében

Az utóbbi egy-másfél évben elért eredmények igazolták a várakozásokat, valóban kedvező folyamatokat láthatunk a lakosság internetes lehetőségeit és szokásait jellemző mutatók alapján. A KÓD 2004 áprilisában országos nagymintás reprezentatív felmérést végzett a magyar felnőtt lakosság körében a háztartások internetpenetrációjára és információs és kommunikációs technológiai eszközökkel való ellátottságára vonatkozóan, melynek legfontosabb eredményeit ezúton teszi közzé.

KÓD Gazdaság- és Médiakutató Intézet

E-optimizmus, e-pragmatizmus, e-pesszimizmus:
használati szokásokat befolyásoló tényezők a digitális korban

A hiánypótló jellegű tanulmány az internetezők felhasználói attitűdjeit állítja vizsgálódása középpontjába: arra keresi a választ, hogy milyen a lakosság hozzáállása a digitális korhoz, valamint tipizálhatók-e valamilyen módon ezek a tényezők. A hazai és nemzetközi vizsgálatok eredményei alapján a szerzők globális trendet találtak, ami az információs fejlődés, az internet lehetőségeinek pozitív megítélése, a kommunikáció és az internetes ügyintézés hatékonyságának növekedésébe vetett bizalom, továbbá a személyes biztonság fokozott védelmének irányába mutat.

BGF KFKK Nemzetközi Marketing Tanszék – SZTE GTK Marketing
& Menedzsment Tanszék

Digitális kultúra a magyar városokban

A Jelenkutató Intézet kutatássorozatának eredményei azt mutatják, hogy a megyei jogú városokban az országos átlagnál magasabb a számítógéppel és internetsatlakozással való ellátottság, ugyanakkor ezek a városok egymást már nem sokkal múlják felül. Az infrastruktúra állapota és a felhasználói szokások hasonlósága alapján kijelenthetjük: ebben a városkategóriában az internet kiegyenlíti a más területeken mért fejlettségi különbségeket. Az e-önkormányzat kiépítettségében, használatában már jelentősebb különbségeket észleltünk. Ezen a területen a városok versenyét a tudatos építkezés fogja eldönteni.

Jelenkutató Intézet

PC-penetráció a magyar háztartásokban és a Sulinet Expressz program szerepe

A hazai gyakorlatban rendkívül újszerű, de nemzetközi összehasonlításban is haladó lépésként értékelhetjük azt a programot, amely az Oktatási Minisztérium koordinálásával jött létre, és elsődleges célja, hogy a háztartásokat korszerű infokommunikációs eszközökhöz juttassa, illetve segítséget nyújtson a meglévő eszközpark korszerűsítéséhez. A cikk a Sulinet Expressz hozadékát – többek között – a KÓD 2004. áprilisi, 1000 magyarországi háztartás telefonos megkérdezésével végrehajtott adatfelvételének tükrében tekinti át.

KÓD Gazdaság- és Médiakutató Intézet

Internetezők 2004-ben: Visitor Lifestyle Research

Az NRC Piackutató Kft. és a TGI Magyarország Kft. 2004-ben is elkészítette Magyarország legnagyobb online kutatását, amelynek kérdőívét ebben az évben több mint 10 000 ember töltötte ki. A legnagyobb online médiaszolgáltatók segítségével összeállított kérdőív nemcsak összehasonlíthatóvá teszi a honlapok látogatóinak demográfiai összetételét, de választ ad arra is, hogy milyen reklámozási technikák a leghatékonyabbak egy adott célcsoport eléréshez, milyen egyéb médiákat használnak a látogatók, illetve hogy a vizsgált honlapok hol helyezkednek látogatói összetételük alapján a hazai internetes média mátrixban.

TGI Magyarország- NRC Piackutató Kft.

MAGYAR TARTALOM

Magyar nyelvű tartalom a világhálón

A .hu domén a világháló körülbelül tízmillió oldalból álló szelete, amely a nemzetközi tartalomnak ugyan csak pár ezrelékét teszi ki, azonban szerkezetében, tulajdonságaiban a „nagyak” leképezett, kicsi mása. A tanulmány a magyar oldalak 2001. és 2003. év végi letöltésének és elemzésének tapasztalatait mutatja be, kiemelve a változásokat és – ami talán ennél is szembeszökőbb – a változatlanságokat.

MTA SZTAKI Informatika Kutató Laboratórium – Eötvös Loránd
Tudományegyetem – Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

OKTATÁS AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBAN

Tanítsunk-e programozást?

Összefoglaló elemzés a 17 éves diákok informatikai tudásmérő vizsgálatáról

Más szaktárgyak oktatásának nagyobb hagyományon alapuló módszertanára alapozva feltételezhető, hogy az éppen aktuális számítástechnikai ismeretek tanítása hosszú távon nem jó megoldás. Az olyan dinamikus fejlődő szakterületeknél, mint az informatika, elengedhetetlennek látszik valami olyat is tanítani, ami örök. A programozás tanítása azoknak a diákoknak is fontos lehet, akik sohasem fognak programkódot látni.

ELTE TTK Multimédiapedagógiai és Oktatástechnológiai Központ

ONLINE KORMÁNYZAT

Elektronikus ügyintézés az internetezők körében

Az NRC Piackutató Kft. és a TNS Hungary NetMonitor elnevezésű kutatássorozatában immáron második esztendeje készít tematikus felméréseket az internetezők körében. Az évente tíz, periodikusan ismétlődő panelkutatás legújabb szakasza az elektronikus ügyintézésrel kapcsolatos internetezői igényeket, elvárásokat és tendenciákat vette vizsgálat alá. A kutatás eredményei reprezentatívak a magyarországi legalább heti egyszeri internetezőkre. A felmérés tematikája az elektronikus ügyintézés igénybevételén túlmenően kiterjedt az e-kormányzattal kapcsolatos bizalom kérdéseire, valamint a jövőbeni kilátásokra is.

NRC Piackutató Kft.

INFORMÁCIÓ- ÉS TUDÁSMENEDZSMENT

Nemzetközi tapasztalatok az új technológiákhoz kapcsolódó munkahelyi tudásjelenségekről

Az informatikai és távközlési eszközök kétségtelen változásokat okoztak a munkahelyeken. A megváltozott lehetőségek azonban új ismereteket igényelnek a munkavállalóktól és a munkáltatóktól is. A cikk nemzetközi kutatások eredményeire támaszkodva áttekinti az új technológiák elsajátításának általános problematikáját, elemzi a két jellegzetes – a technológiai fejlődést kedvelő és elutasító – munkavállalói reakciótípust, ismertet néhány munkáltatói megoldást, és végezetül felvillantja azokat a problémaköröket, ahol a legintenzívebb kutatások várhatók a munkahelyi technológiai váltásokhoz társuló tudásjelenségekkel kapcsolatban.

BME Információ- és Tudásmenedzsment Tanszék

Külföldi laptárs-ajánló

Firstmonday.org

(<http://firstmonday.org/>)

2004. június

Evolution of the Linux Credits file: Methodological challenges and reference data for Open Source research

Ilkka Tuomi: *A Linux erényei egyre nagyobb elismerést aratnak megbecsülést vónak ki: módszertani kihívások és referencia adatok a nyílt forrás kutatás számára*

Escher Staircases on the World Wide Web

Ronald Rousseau, Mike Thelwall: *Escher-lépcsők a világhálón*

Disney through the Web looking glass

Brian Martin, Brian Yecies: *Disney a Hálózat tükörvilágában*

Pirates, sharks and moral crusaders: Social control in peer-to-peer networks

Jörgen S. Svensson, Frank Bannister: *Kalózkodók, cápák és erkölcsvédő kereszties vitézek-csőszök: társadalmi kontroll egyenrangú felek alkotta hálózatokban*

The mentality of *Homo interneticus*: Some Ongian postulates

Michael H. Goldhaber: *A homo interneticus gondolkodásmódja: Ong posztulátumai*

The educated blogger: Using Weblogs to promote literacy in the classroom

David Huffaker: *A kiművelt honlapkészítő: saját honlapok használata a kifejezési készség fejlesztéséhez az iskolában*

Information, Communication & Society

(<http://taylorandfrancis.metapress.com/app/home/issue.asp?>)

2004. március

Connecting Parliament to the Public via the Internet

Stephen Coleman: *A parlament hozzáférhetővé tétele a nagyközönség számára az Interneten keresztül*

Explaining the Commercialization of the Internet

Seamus Simpson: *Az Internet elüzletiesedésének magyarázata*

The Past, Present, and Future of Information Policy

Alistair S. Duff: *Az információs politika múltja, jelene és jövője*

Privacy, Surveillance, Trust and Regulation

Charles D. Raab, David Mason: *Magánélet, felügyelet, bizalom és szabályozás*

Situating Privacy Online

Ana Viseu, Andrew Clement, Jane Aspinnall: *A magánélet felvétele a hálózatra*

Terminal

(<http://www.terminal.sgdg.org>)

2004. tavasz

GMO: neither black or white

Jean-Yves Le Déaut: *Genetikailag módosított élő szervezetek: árnyaltan közelítsük meg a kérdést*

Managing Research amid the Media Turbulences

Guy Paillotin: *Kutatás-szervezés a média zűrzavaros lárzmája közepette*

Towards a Private Appropriation of Living Material?

Dominique Desbois: *Az élő anyag magán célokra való kisajátítása felé haladunk?*

What Insertion into the Market World for the Free Software?

Christian Genthon: *A szabad szoftverek hogyanhogyanugyan miféleképpen lennének beilleszthetők a piac világába?*

The Economic Models of Firms Which Release the Software They Produce for Free.

François Horn: *Olyan vállalatok gazdasági modelljei, amelyek az általuk gyártott szoftvereket ingyen bocsátják rendelkezésünkre*

Technicity Time

(<http://technicity.net/>)

2004. június

On Contemporary Philosophies of Technology

Frank H. W. Edler: *A technológia kortárs filozófiai értelmezéseiről*

The Cautionary Ontological Approach To Technology of Gabriel Marcel

Bernard A. Gendreau: *A technológia óvatosságára intő ontológiai megközelítése Gabriel Marcel filozófiájában*

Drugs and Technicity: A Heideggerian Inquiry into the Evolution of Drug Use

Tao Ruspoli: *Kábítószeres és a technológia világa: a droghasználat terjedésének heideggeri vizsgálata*

InformationR.net

(<http://informationr.net/ir/>)

2004. április

The applicability of constructivist user studies: how can constructivist inquiry inform service providers and systems designers?

Alison Pickard, Pat Dixon: *A felhasználók konstruktivista szemléletű tanulmányozásának felhasználhatóságaalkalmazhatósága: hogyan tájékoztathatják a konstruktivista vizsgálatok a szolgáltatókat és a rendszertervezőket?*

Constructing a model of effective information dissemination in a crisis

Fiona Duggan, Linda Banwell: *Modell megalkotása az információk hatékony terjesztéséhez válság idején*

My e-journal – exploring the usefulness of personalized access to scholarly articles and services

Jette Hyldegaard, Piet Seiden: *Az én elektronikus folyóiratom – a közvetlenül, személyesen elérhetővé tett tudományos közlemények és szolgáltatások hasznosságának vizsgálata*

The nature of meaning in the age of Google

Terrence A. Brooks: *A jelentés sajátosságai a Google-korszakban*

Konferenciafigyelő

Információs Társadalom Szakmai Napok

Felhívás előadás tartására!

<http://www.ittk.hu>

A jelentkezés határideje: **2004. augusztus 10.**

Az INFONIA Alapítvány és a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) idén november 23-24. között már negyedik alkalommal rendezi meg az Információs Társadalom Szakmai Napokat.

A szervezők az alábbi tárgykörökben várják az új gondolatokat tartalmazó, innovatív megoldásokat kínáló előadásokat:

Internet és társadalomtudományok

A hálózati paradigma mint társadalomelméleti kihívás A-tól (Antropológia) Z-ig (Zenetudomány). Hogyan viszonyul az Internet-jelenség az egyes társadalomtudományok Nagy Tradícióihoz? Hol építi azokat tovább, hol ír felül régi narratívákat, hol nem jelent érdemleges kihívást és hol indít el teljesen új diskurzusokat? Vannak-e új interdiszciplínák? Milyen tudástípusok értékelődnek fel? Melyek a legégetőbb kérdések, amelyekre társadalmi kontextusban választ keresünk? Vannak-e a hálózatosodásnak felfedezetlen társadalomelméleti előzményei?

Internet, társadalompolitika, stratégia

Melyek az Internet-használók és nem használók jellegzetes attitűdjei, miért szeretik ill. utasítják el a hálózatot? Mennyire ismerjük az egyes vélemény-és viselkedéscsoportokat? Milyen beavatkozási lehetőségek következnek a használók jobb ismeretéből? Építhető-e politikai vagy éppen civil stratégia az Internet-köré? Van-e értelme az Internetre mint egyfajta prioritásra fókuszáló gazdaságpolitikában gondolkodni? Teremthető-e versenyelőny következetes, internet-tudatos fejlesztésekkel? Hogy állunk az e-demokráciával és a távszavazással?

A digitális szakadék mítosza és valósága

Digitális szakadék, digitális megosztottság, info-kommunikációs (világ) egyenlőtlenségek. Információs Észak, (pre?)információs Dél? Régi viták új köntösben. Terminológiai-és modellkísérletek. Számok és tények, módszerek és modellek. Viták és dilemmák. Tendenciák és jövőforgatókönyvek. Esettanulmányok. Szociálpolitikai és társadalomelméleti reflexiók.

Az Internet mint tárgy: kutatások és mérések magával az Internettel kapcsolatban

Ki mér, mit és mennyire megbízhatóan? Mire lenne szükség, azt hogyan kellene csinálni? Az online piac- és közvéleménykutatás gyakorlata, módszerei és perspektívái. Tudástermelés, keresés és rendszerezés az Interneten: metaadatok, ontológiák, alternatív megoldások.

A hálózati polgár

Mit tudunk róla? Mivel foglalkozik? Milyen jellegzetes típusok, szubkultúrák érdekesek a vizsgálatra? Vannak-e új fejlemények korábbi ál-diskurzusokban (Net-addikció, domináns cyberszex stb? Identitáskérdések, közösségi dilemmák és mintázatok. Percepció: előítéletek, vélemények, tapasztalatok a Nettel kapcsolatban. Információs szabadság és információs önrendelkezés friss problémáiról.

A hálózati tartalom

A kultúra alakváltozatai: átmenetek, ellentmondások és munkamegosztás a hagyományos és online felületek között. Új műfajok? Emancipáció, műalkotások tömegtermelése, új befogadói és alkotói dimenziók. Kulturális örökségből digitális örökség. A társadalomtudomány hozzájárulási lehetőségei a hosszú távú digitalizálási programok tervezéséhez. Nemzeti kultúra és globális kultúra – nyelv, kép és kommunikáció új kontextusai.

Jelentkezési lap kérhető Mészáros Anikónál a meszaros.aniko@ittk.hu email-címen vagy faxon a 463-2547-es számon.

Informatika és politika

International Conference on Politics and Information Systems: Technologies and Applications (PISTA '04).

<http://www.confinf.org/Pista04>

Helyszín: **Orlando, Florida, USA**

Időpont: **2004. 07. 21-25.**

A PISTA '04 Konferencia alap gondolatát az a meggyőződés adja, hogy miközben az információs és kommunikációs technológia egyre nagyobb szerepet játszik a politikai életben is, az informatikusok és a politikusok között mintha a „süketek párbeszéde” folyna, és ezen a helyzeten csak úgy lehet változtatni, ha az informatikusok többet tudnak a politikáról, és viszont, a politikusok is többet tanulnak az informatikáról. A konferencia célja a hídépítés a két tábor között. Ennek érdekében mindkét fél részéről várják az érdeklődőket.

A konferencia fő témái: társadalmi informatika, kiberpolgárság // digitális könyvtárak // kommunikációs kultúra, kulturális változások és a politika átalakulása // digitális városok // globális e-gyenjogság (E-Quality) // Internet és társadalom: mi az új az „új médiában”? // a mobil kommunikáció társadalmi hatásai // politika és Internet // oktatási informatika // iskolai, egyetemi és közösségi hálózatok // állampolgárság az információs társadalomban // állampolgárság, új média és politikai cselekvés // informatika, szavazás, politikai pártok.

Gyermekek, fiatalok és az új média

Digital Generations Children, young people and new media

<http://www.ccsonline.org.uk/mediacentre/Events/main.html>

Helyszín: **London, Anglia**

Időpont: **2004. 07. 26-29.**

Ezt a nagyszabású nemzetközi konferenciát a Londoni Egyetem Pedagógiai Intézete szervezi „Digitális generációk: **gyermekek, fiatalok és az új média**” címmel. Sokan úgy látják, hogy a számítógépes játékok, az Internet és más új kommunikációs médiumok fenyegetést és veszélyt jelentenek a fiatalokra nézve, ám mindezek egyúttal új lehetőségeket is nyújtanak a kreatív önkifejezésre. A konferencia célja különféle tudományágak képviselőinek, továbbá az oktatás és a média gyakorlati szakembereinek részvételével megvitatni ezeket a problémákat.

A konferencia témái – többek között – az alábbiak: digitális megosztottság: szociális különbségek a gyermekek média-használatában // globalizáció és kultúra-közi kommunikáció // változó gyermekkori és ifjúkori identitások // gyermekek és fiatalok, mint média-producerek

Nemzetközi Kulturális Örökség

ICHIM 04, the Eighth International Cultural Heritage Informatics Meeting

(<http://www.ichim.org/>)

Helyszín: **Berlin, Németország**

Időpont: **2004. 08. 30. – 09. 02.**

Idén Berlinben, a „Világ Kultúráinak Házában” rendezik meg ezt a nemzetközi konferenciát, melyen elsősorban a kulturális örökség digitalizációjáról, valamint az új digitális művészeti és kulturális formák megjelenéséről lesz szó.

A rendezvény célja, hogy a különféle szakterületekről érkező szakemberek, köztük kurátorok, számítógépes szakemberek, ügyintézők, kiadók, média producerek, oktatók, tudósok, vállalkozók, könyvtári és múzeumi szakemberek, művészek, vagyis mindazok, akik a kultúra és a technológia „**találkozásán**” fáradoznak, tapasztalatot cseréljenek és új módszereket ismerjenek meg.

A konferencia fő témái az alábbiak:

1. A kulturális sokféleség fenntartását támogató intézmények és digitális projektek milyen politikai, gazdasági, jogi és technikai keretek között tudnak működni.
2. Menedzsment és technológiai stratégiák a kulturális örökség digitalizációjában, valamint a digitális innovációs folyamatban.
3. Digitális tulajdonok létrehozása, terjesztése, értékesítése és fejlesztése (a tudományos intranet rendszerektől kezdve az online TV csatornák és digitális könyvtárak népszerűsítéséig). Interakció a képernyőn és a kiállítóhelyeken (a legegyszerűbb eszközöktől kezdve a **magukba szippantó** installációkig és virtuális galériákig).
4. A kortárs alkotás és a digitális kultúra megjelenése (felügyelet és megőrzés, kiállítás, előadás, műbíráló és éves programterv).

Nemzetközi TARTALOM

International CONTENT-Conference

(<http://www.cmg-ae.at/data/downloads/CfPenglish.pdf>)

Helyszín: **Bécs, Ausztria – Vienna Marriott Hotel**

Időpont: **2004. 09. 20-21.**

A Computer Measurement Group európai konferenciáját idén az ausztria és közép-európai csoport szervezi „**Tartalom és szolgáltatás mint a hálózati üzletág kulcsa**” címmel.

A rendezvény programja az alábbi témákra épül:

1. Tartalom a hálózati adat-szállításban; szélessávú alkalmazások és szolgáltatások

Az Európai Bizottság eEurópa 2005 – *Információs társadalom mindenkinek* című programja azt tűzte ki célul, hogy Európa-szerte szélessávú infrastruktúrákat kell kiépíteni, amelyekre a jövő információs társadalma épül majd. Amennyiben az új szolgáltatásokat befogadja a piac, a tartalom kulcsfontosságú szerepet fog játszani a hálózati üzletág fejlesztésében.

2. Befektetési javaslatok indoklása és sikertörténetek

A telekommunikáció és az információs technológia immár jól megalapozott területein elért sikerek és esetek jó kiindulási alapot nyújtanak az új alkalmazások kiépítéséhez.

3. Szélessávú infrastruktúrák

A szolgáltatások a nemzetközi piac és az egyes államok által gyakorolt szabályozás szempontjából

English summaries of the original Hungarian studies

CONTENTS

INTRODUCTION

**Endre Dányi, Tibor Dessewffy, Anna Galács and Bence Ságvári:
Information society, the Internet, and sociology**

Due to its traditional toolset proving cumbersome and inadequate for keeping abreast with the phenomena of the emerging information society, sociology has, in part, lost its earlier dominant role among the sciences that describe today's societal changes. In their study, the authors summarize major recent theoretical results regarding the information society that, due to their novelty, were capable of providing the required "blood transfusion" to sociology. Since the nineties research efforts specifically dealing with the effects of the Internet have primarily been concentrated on the issues of digital inequalities, societal isolation and control. Moreover, political aspects of concentrating information and cultural effects of the Net have been examined. The authors also discuss briefly the methodological questions raised by the Internet as new research infrastructure, and bring forward examples to demonstrate the Internet's sociological role in achieving political aims.

Zoltán Bódi

Towards orality in communication over the Internet

Ever since the emergence of written communication there has been a natural desire for utilizing multimedia tools, which gained further momentum on the Internet. Messages communicated over the World Wide Web, thanks to their suitable nature for multimedial presentation, are assuming a uniform structure. All this is a phenomenon of the new literacy displacing the Gutenberg galaxy. Interactive texts on the Internet, with their speed, unstructured dialogues, and specific symbols and signs, approximate the spontaneous verbal forms of direct human communication. As regards the latter, the author presents a detailed, in-depth analysis of the usage of the so-called smiley code, as surveyed among Hungarian Internet-users.

László Z. Karvalics

The science of history and the Internet: challenges, subject matter, and prehistory

The field of study often referred to as the history of the Internet is not merely the continuation of the history of the computer, but an independent area of research, far exceeding its predecessor in complexity. In addition to this, we cannot restrict ourselves to studying the history of the Internet, but it is also necessary to examine the Net as research infrastructure and as a new interface for spreading knowledge in general. The Internet and the entire digital culture have a profound impact on historical research and historical awareness. The author demonstrates, through several examples, that regarding the history of the Internet, it is not sufficient to start the investigations from the middle of the sixties of the 20th century, and networking did not just start blooming in the middle of the nineties. The beginnings should be traced back to the telegraph, the radio amateur movement, and several experiments accomplished in the seventies to create computer-based national information networks. Our historical perspective should illuminate recent phenomena against the back-drop of the entire history of librarianship, and communication in general.

Dorottya Nagy

Legal aspects of the Internet

The legal aspects of the Internet have to be treated sensibly and without autotelic rigour. One has to bear in mind that the norms of the "net society" may diverge from the ideas of lawmakers and legal practitioners. Laws and legal control are only justified when and where the Netiquette and the self-regulation of content providers or users are no longer sufficient. The author argues that, from a legal point of view, the most important attributes of the Internet are openness, anonymity, decentralization, internationality, the lack of control, and continual technical development. Legal regulation faces numerous problems because of the resistance of the net society. According to the author, the main areas of necessary legal control are related to the protection of intellectual property, the right to free expression, and privacy. Furthermore, legal intervention is needed to crack on sail against spam and computer crime.

Balázs Kiss

Discourses of the Internet in political science

The author summarizes the struggles of political science to catch up with the fact of the Internet's rapid emergence and proliferation, approaching the issues from both the theoretical and the institutional side. Science is not just a collection of clever ideas but also an institutional structure. In his study, Balázs Kiss restricts himself to presenting, based on relevant professional literature,

several scientific efforts that one way or another belong to the sphere of political science, and touch upon the Internet as well.

A r a n k a K i s s

Communication theory and the Internet Internet-communication

Exploring the new problems of communication emerging in the information society has become one of the priority areas of investigations in social sciences. The Internet is a multi-faceted mass medium that makes diverse forms of communication possible. Concerning the various practices of communication going on over the Internet, neither the size of the "mass" nor the type of the communication can be precisely defined from all angles. The author gives a brief survey on how and to what extent the approaches and methodologies elaborated in communication theory for the "old" mass media can be applied to the new ones. By demonstrating major recent theoretical discourses, she is seeking the whys and wherefores of communication research efforts bound to study the Internet.

Á r p á d R a b

Ethnography in the information society

This paper examines the role of ethnography and anthropology in studying the information society. Ethnography's contributions based on experience centuries old and a mellow set of notions can be highly helpful in understanding topical social phenomena, while anthropology, with its modern methodology, flexible approach, and holistic perspective, can also explain certain issues. The author deals with three main topics: digitalization of our accumulated cultural heritage, folkloristic "hot subjects" in the context of ethnography and the Internet, and the role that growing computer literacy or digital information literacy among young experts can play in the field of comprehensive ethnographical and anthropological investigations of contemporary Hungarian society.

Andrea Ritter, Zsolt Fábrián, Péter Pillók and Mária Hoyer
Surveying Internet usage in Hungary: Is Internet-addiction a disease or an age-specific symptom?

Evaluation of dependence on the Internet as shown by two investigations

Dependence on the Internet is analyzed on the basis of information accessed through online surveys. The results are theoretically interpreted by the authors, and recommendations are formulated not only for those regarded sick but for Internet-users in general, in particular for the members of the younger generation and for those belonging to their social environment. The authors

maintain that in Hungary we cannot talk about Internet-addiction as a serious disease, but should pay attention to a not too frequently occurring pathological overuse of the Internet. This is not a nosological case in its own right but rather a complex psychological phenomenon, which may as well carry some possibilities of a new kind of integration for the personality. To help those "infected" or damaged, the authors recommend the establishment of virtual mental hygiene clinics on the Internet, to be used by those in need as freely accessible web havens.

FOREIGN JOURNALS

UP-COMING CONFERENCES

A szerzők és fordítók figyelmébe

A kézirat formája:

Minden kéziratot kettes sortávolsággal kérünk leadni, a szövegtörzs hossza lehetőleg ne haladja meg a 35 oldalt. A leadandó kézirat Word dokumentumban, vagy Rich Text formátumban legyen elmentve, s szerkesztőségünk e-mail címére csatolt fájlként kérjük átküldeni.

Címlap:

Külön címlapon kérjük feltüntetni a címet, a szerző(k) nevét, a szerző(k) munkahelyét, hivatalos levelezési címét, illetve e-mail címét.

Kivonat:

Minden eredeti tanulmányt kérünk ellátni egy 40-50 szavas kivonattal, melynek tartalmaznia kell a cikk főbb téziseit és lényeges megállapításait.

Szövegtörzs:

A közvetlen hivatkozásokat ne a jegyzetek listája, hanem a szövegtörzs tartalmazza. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben kérjük feltüntetni a szerzőt, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és az idézett oldalakat, a következő formátumban: (Phil Agre, 2001: 25-89).

Jegyzetek:

A szövegtörzsbe bele nem illeszthető megjegyzéseket, kiegészítéseket tartalmazó jegyzeteket végjegyzetek formájában kérjük leadni. A jegyzeteket indexszámozással kérjük ellátni.

Hivatkozott irodalom:

A hivatkozott irodalom jegyzéke csak az explicit módon hivatkozott publikációkat tartalmazza. A szövegtörzset követően, új oldalon kérjük elkezdni a szerzők neve szerint rendezett alfabetikus listát. A különböző irodalmakat azonos szerző esetén az idézett publikációk szerinti kronologikus rendbe kérjük szedni, zárójelben feltüntetve a nem hivatkozott – esetleges – első megjelenés évszámát.

„Az e-kormányzati megoldásokkal összefüggésben az a legfontosabb kérdés, hogy az új kommunikációs technológiák alkalmazása és széleskörű használata vajon hozzájárul-e a szélesebb körű politikai partícipáció, az információkhoz való egyenlő és akadálytalan hozzáférés, az átlátható és nyomon követhető kormányzás, továbbá az állam és az állampolgárok közötti nyitottabb és világosabb kapcsolatok megvalósítása iránt, a társadalomban megnyilvánuló igények hangsúlyosabbá válásához.

A fejlett világ számos országában igen előremutató e-kormányzati kezdeményezések születtek. Ezek a példák bizonyítják, hogy a techno-determinista megközelítés álláspontja (miszérint valamely technológia társadalmi használatát alapvetően az adott eszközrendszer tulajdonságai határozzák meg) téves, és valójában a gazdasági és politikai döntéshozók felelősek azért, hogy képesek legyenek felismerni az információs technológiákban rejlő lehetőségeket.”

(Dányi Endre, Dessewffy Tibor, Galács Anna, Ságvári Bence)

Az Internet már nem csupán egy új technológia, de egy új globális kultúra kiteljesedése is, amelyben az idő, a tér, a határok és a személyiség fogalmának átrendeződése folyik. Egyes vélekedések szerint, míg a való világot az elidegenedés és az individualizmus, addig az Internetet a közösséghez, a kommunikációhoz való visszatérés jellemzi (M. Strangelove, 1994). A netet jellemző újfajta közösségépítés és kommunikáció tulajdonképpen felfogható lázadásként is az ellen a nárcisztikus üresség ellen, amely a XX. század végi embert olyannyira jellemezte. Lehet, hogy „korunk önimádó személyisége” (C. Lasch, 1984) leáldozóban van, és valóban egy új, integráltabb személyiség kialakulása előtt nyílik meg az út? A válaszokat bizonyára hosszabb távon lehet majd meghozni.

(Ritter Andrea, Fábián Zsolt, Pillók Péter, Hoyer Mária)

Az Interneten az *írott beszélt nyelv* szövegei fokozatosan módosulnak és elszakadnak a hagyományos írásbeliségtől, s bizonyos jellemzőiket tekintve inkább a szóbeliséghez közelítenek. A *poszt-Gutenberg galaxis* korában figyelemre méltó változáson megy keresztül a magyar nyelv is, hiszen az írott nyelv a világhálón több szempontból is egyre határozottabban a beszélt nyelvhez idomul, míg Bárczi Géza szerint a felvilágosodás korában az egységesedő magyar társalgási nyelvnek még az igényes szépirodalmi írásbeliség volt az alapja (Bárczi, 1996:327–328).

(Bódi Zoltán)

Molnár Szilárd, Z. Karvalics László
Közigazgatás az Internet korában
– az e-kormányzat kutatói szemmel

Kleinheincz Gábor
Mit szolgál az e-kormányzás jelenlegi
gyakorlata?

Nyáry Gábor
E-Parlamentek

Géró Katalin
Tudásmenedzsment a közigazgatási
munkában

Juhász Lilla
Fordulat az Európai Unió elektronikus
kormányzat politikájában

Információs Társadalom

---

e-kormányzat

2004. IV. évfolyam 2. szám